

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE
BATUMLU OSMANLI ÂLİMLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Orhan EKER**

**RİZE
2017**

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE
BATUMLU OSMANLI ÂLİMLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Orhan EKER**

**Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAY
Danışman**

**RİZE
2017**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ve Sanatları Ana Bilim Dalında, Orhan EKER] tarafından hazırlanan *Sicill-İ Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı Âlimleri* başlıklı bu çalışma, 18 Temmuz 2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/~~oy çokluğuyla~~ başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAY Kabul/Red)

Üye : Doç. Dr. İhsan ARSLAN Kabul/Red)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Murat ZENGİN Kabul/Red)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

15.8.2017

Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağının eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 18/07/2017

Orhan EKER

ÖN SÖZ

Sicill-i Ahvâl defterleri, Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatında görev yapmış olan memurların resmiyete intikal eden bilgilerini ihtiva eder. Aynı zamanda bu defterlerde memurların birtakım özel bilgilerine de yer verilmiştir. Bu açıdan Sicil-i Ahvâl defterleri Osmanlı memurlarının biyografisinin yazımı için en önemli kaynaktır.

Birey ve fertlerin gelişimi, milletlerin yükselmesi, mevcut medeniyet ve kültürün bizden sonraki nesillere taşınmasındaki en büyük araç şüphesiz ki eğitim ve öğretimdir. Bu noktadan bakıldığında medreseler İslâm tarihi boyunca en önemli işleve sahip müesseselerdir. Temel vazifeleri yüzyıllar boyunca mütedavil hale gelmiş olan bilgiyi yeni nesillere aktararak bu bilginin devamlılığını sağlamak, yeni bilgi üretmek, toplumu geliştirip yüceltmek ve devlet kademelerinde görev alacak kapasitede insan ihtiyacını karşılamak olan medreseler hem bireyi, hem toplumu, hem de devlet ricalini maddî ve manevî açıdan eğiterek onları yetiştiren kurumdur. Bunun içindir ki; medreseleri, buralarda yetişen âlimleri tanımak ve okutulan dersleri bilmek günümüze ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

Sicill-i Ahvâl defterlerindeki Batumlu âlimlerin birçoğu, tüm yönleriyle tespit edilememiştir. Bu sebeple yörede yetişen âlimler tam olarak bilinmemekte ve tanınmamaktadır. Amacımız Sicill-i Ahvâl defterlerindeki Batumlu âlimleri tespit ederek tanıtmak ve bilinmeyen eserlerini ortaya çıkararak değerlendirilmesini yapmaktır. “*Sicill-İ Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı Âlimleri*” adlı bu çalışma Âlimlerin Biyografileri, Batumlu Osmanlı Âlimlerinin Yetiştikleri İlim Çevresi ve Batumlu Âlimlerin İstihdam Edildikleri Sahalar olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde âlimlerin biyografileri, İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivindeki Sicill-i Ahvâl defterlerine göre tüm yönleriyle ortaya konulmaya çalışıldı. İkinci bölümde âlimlerin nasıl bir ilim çevresinde yetiştikleri,

ilmi seviyeleri ve aldıkları dersler incelendi. Üçüncü bölümde ise âlimlerin istihdam edildikleri sahalarda çeşitli açılardan incelenerek çalışma tamamlandı.

Çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Serdar BODUR ve Selman ÖZDEMİR'e, ufuk açıcı ve engin tecrübelerinden her zaman istifade ettiğim saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ, Doç Dr. İhsan ARSLAN'a ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında yardım ve destekleriyle daima yanımda olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAY'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca her zaman yanımda olan aileme teşekkür ederim.

Orhan EKER

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK BEYAN	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	13
ABSTRACT	14
KISALTMALAR	15
TABLolar VE GRAFİKLER	16
GİRİŞ	17
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. ÂLİMLERİN BİYOGRAFİLERİ	31
1.1. Abdullah Azmi Efendi	31
1.1.1. Doğumu ve Nesebi	31
1.1.2. Yetişmesi ve Eğitimi	31
1.1.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar	31
1.2. Ahmed Hamdi Efendi	32
1.2.1. Doğumu ve Nesebi	32
1.2.2. Yetişmesi ve Eğitimi	32
1.2.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar	32
1.2.4. Aldığı Rütbe, Nişan ve Madalyalar	33
1.3. Ahmed Tefvik Efendi	33
1.3.1. Doğumu ve Nesebi	33
1.3.2. Yetişmesi ve Eğitimi	33

1.3.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	33
1.3.4.	Aldığı Rütbeler.....	34
1.4.	Ali Efendi.....	34
1.4.1.	Doğumu ve Nesebi.....	34
1.4.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	34
1.4.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	34
1.4.4.	Aldığı Rütbeler.....	35
1.5.	Ali Haydar Efendi.....	35
1.5.1.	Doğumu ve Nesebi.....	35
1.5.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	35
1.5.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	35
1.5.4.	Aldığı Rütbe ve Nişanlar.....	36
1.5.5.	Eserleri.....	36
1.6.	Bilal Gavanım Efendi.....	40
1.6.1.	Doğumu ve Nesebi.....	40
1.6.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	40
1.6.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	40
1.6.4.	Aldığı Rütbe, Nişan ve Madalyalar.....	41
1.7.	Cafer Fahri Efendi.....	41
1.7.1.	Doğumu ve Nesebi.....	41
1.7.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	41
1.7.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	42
1.7.4.	Aldığı Rütbeler.....	42
1.7.5.	Eserleri.....	43
1.8.	El-Hac Hüseyin Hüsnü Efendi.....	43

1.8.1.	Doğumu ve Nesebi.....	43
1.8.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	43
1.8.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	43
1.9.	Hafız Mehmed Emin Efendi.....	44
1.9.1.	Doğumu ve Nesebi.....	44
1.9.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	44
1.9.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	44
1.9.4.	Aldığı Rütbeler.....	44
1.10.	Hasan Fehmi Efendi.....	45
1.10.1.	Doğumu ve Nesebi.....	45
1.10.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	45
1.10.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	45
1.10.4.	Aldığı Nişanlar.....	46
1.11.	Hasan şerifzâde Efendi.....	46
1.11.1.	Doğumu ve Nesebi.....	46
1.11.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	46
1.11.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	46
1.12.	Hasan Tahsin Efendi.....	47
1.12.1.	Doğumu ve Nesebi.....	47
1.12.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	47
1.12.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	47
1.13.	Hüseyin Fikri Efendi.....	47
1.13.1.	Doğumu ve Nesebi.....	47
1.13.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	47
1.13.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	48

1.13.4.	Aldığı Rütbeler	48
1.14.	Hüseyin Remzi Efendi	48
1.14.1.	Doğumu ve Nesebi.....	48
1.14.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	49
1.14.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar	49
1.15.	İlyas Fevzi Efendi	49
1.15.1.	Doğumu ve Nesebi.....	49
1.15.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	49
1.15.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar	49
1.16.	İşhak Necati Efendi	50
1.16.1.	Doğumu ve Nesebi.....	50
1.16.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	50
1.16.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar	51
1.16.4.	Aldığı Rütbe ve Madalyalar	51
1.17.	İsmail Hakkı Efendi	51
1.17.1.	Doğumu ve Nesebi.....	51
1.17.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	51
1.17.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar	52
1.17.4.	Aldığı Rütbeler	52
1.18.	İsmail Hakkı Efendi	52
1.18.1.	Doğumu ve Nesebi.....	52
1.18.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	52
1.18.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar	53
1.19.	Mahmud Hilmi Efendi	53
1.19.1.	Doğumu ve Nesebi.....	53

1.19.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	53
1.19.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	53
1.19.4.	Aldığı Rütbeler	54
1.20.	Mehmed Emin Efendi	54
1.20.1.	Doğumu ve Nesebi.....	54
1.20.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	54
1.20.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	54
1.21.	Mehmed Emin Efendi	54
1.21.1.	Doğumu ve Nesebi.....	54
1.21.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	55
1.21.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	55
1.21.4.	Aldığı Rütbeler	55
1.22.	Mehmed Emin Efendi	55
1.22.1.	Doğumu ve Nesebi.....	55
1.22.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	56
1.22.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	56
1.22.4.	Aldığı Rütbe ve Nişanlar	57
1.23.	Mevld Alâeddin Efendi	57
1.23.1.	Doğumu ve Nesebi.....	57
1.23.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	58
1.23.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	58
1.24.	Osman Hilmi Efendi.....	58
1.24.1.	Doğumu ve Nesebi.....	58
1.24.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	58
1.24.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	59

1.25.	Osman Şükrü Efendi	59
1.25.1.	Doğumu ve Nesebi.....	59
1.25.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	59
1.25.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	60
1.25.4.	Aldığı Rütbeler.....	60
1.26.	Yusuf Ziya Efendi	60
1.26.1.	Doğumu ve Nesebi.....	60
1.26.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	60
1.26.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	61
1.26.4.	Aldığı Rütbeler.....	61
1.27.	Yusuf Ziyâuddin Efendi	61
1.27.1.	Doğumu ve Nesebi.....	61
1.27.2.	Yetişmesi ve Eğitimi.....	61
1.27.3.	Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar.....	62
1.27.4.	Aldığı Rütbeler.....	62

İKİNCİ BÖLÜM

2.	BATUMLU OSMANLI ÂLİMLERİNİN YETİŞTİKLERİ İLİM ÇEVRESİ	63
2.1.	Batum Sancağında İlim Çevresi	63
2.1.1.	Sıbyan Mektebi, Cami ve Mescitler.....	64
2.1.2.	Rüştiyeler.....	66
2.1.3.	Medreseler.....	67
2.2.	Âlimlerin Eğitim Seviyeleri	69
2.3.	Âlimlerin Aldıkları Dersler	74
2.4.	Âlimlerin Lisan Durumları	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BATUMLU ÂLİMLERİN İSTİHDAM EDİLDİKLERİ SAHALAR	77
3.1. Âlimlerin Sosyal Kökenleri	78
3.2. Âlimlerin Mesleki Hayatları	79
3.3. Âlimlerin İstifa ve Açıkta Kalma Nedenleri	83
3.3.1. İstifa	83
3.3.2. Açıkta Kalma	84
SONUÇ	85
KAYNAKLAR	89
EKLER	102
ÖZGEÇMİŞ	130

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAY

Hazırlayan: Orhan EKER

Yıl: 2017

ÖZET

SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE BATUMLU OSMANLI ÂLİMLERİ

Uzun yıllar Osmanlı idaresinde kalan Batum ve Acara bölgesinde birçok maddî medeniyet kalıntlarına rastlamak mümkündür. Osmanlı devleti maddî kültür kalıntlarına ilave olarak bölgede önemli manevî izler de bırakmıştır. İşte bu incelemenin amacı, bölgedeki eğitim-öğretim kurumları yanında Sicill-i Ahval defterlerindeki kayıtlardan hareketle Batumlu Osmanlı âlimlerinin yetiştikleri eğitim çevresi, aldıkları dersler ve istihdam alanlarıyla ilgili bilgilerin değerlendirilmesini yapmaktır. Bunun yanında Sicill-i Ahval defterlerinden ve Trabzon Vilâyet Salnamelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda Lazistan Sancağı'nda eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunan sıbyan ve rüşdiye mektepleri ile medreseler hakkında da bilgi verilmiş ve âlimlerin yetiştikleri ilim çevresi de değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sicill-i Ahvâl, Batum, Biyografi, Âlimler, Eğitim-Öğretim, Medreseler

Recep Tayyip Erdoğan University Schooll of Social Sciences

Department: Islamic History and Arts

Thesis Type: Master's Thesis

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAY

Author: Orhan EKER

Year: 2017

ABSTRACT

IN ACCORDANCE WITH DOCUMENTS OF SİCİLL-İ AHVAL SCHOLARS OF BATUMİ OTTOMAN

It's possible to encounter to lost of tangible civilization remnants in Batum and Acara region where Ottomons handled for long years. In addition to these tangible civilization remmanats, Ottomans have left an important mark in the region. Purpose of this research is, besides educational instiitutions in this region, to evaluate the informations about the educational environment of Ottoman, Batum scholars, taken lessons and employment areas. Also, this information has been provided about madrasahs and primary-middle schools which maintained the'r educational activity in Sancak of Lazistan, with the help of the supplementary informations which come from Sicill-i Ahval documents and Trabzon province's annuals and has been also evaluated educational environments of the scholars.

Keywords: Sicill-i Ahvâl, Batumi, Biography, Scholars, Education, Madrasahs

KISALTMALAR

A.Ü.	Atatürk Üniversitesi
Bilig	Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
DH.SAİD.d	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri
ed.	Editör
hizr.	Hazırlayan
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
nşr.	Neşreden
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
öl.	Ölüm Tarihi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
Sas	Sallallahu Alehi ve Sellem
ss.	Sayfa sayısı
sy.	Sayı
y	Yıl

TABLolar VE GRAFİKLER

Tablo 1 Trabzon Vilâyet Salnâmelerine Göre Lazistan Sancağındaki Sıbyan Mektebi Sayıları (1871-1878).....	65
Tablo 2 Batumlu Âlimlerin Ders Aldıkları Hocalar.....	73
Grafik 1 Batumlu Osmanlı Âlimlerinin Bildikleri Diller.....	75

GİRİŞ

Medrese sözlükte; “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” manasına gelen ders دَرَسًا وَ دِرَاسَةً kökünden türemiş bir mekân ismi olup eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumların genel adıdır¹.

İslâm medeniyetinde XI. asırdan itibaren medreseler insanların dinî ve kültürel ihtiyaçlarına cevap vermesi açısından önemli bir eğitim-öğretim kurumudur². Osmanlılar döneminde ise medreseler, İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde var olan medrese kültürünün bir devamı niteliğinde olup devletin yüksek eğitim sistemini temsil ederek yüzyıllarca eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür³.

Kuruluşundan itibaren medrese eğitiminin asıl amacı toplumun çeşitli ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikli insanların yetiştirilmesidir⁴. İslâm dünyasında ve özellikle Osmanlı Devleti’nde birçok medrese vakıf şeklinde kurulmuş, medreselerin öğretim kadroları, talebeler ve diğer çalışanların tüm ihtiyaçları

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 436; Ferit Devellioğlu, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2013), 693; Nebi Bozkurt, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm: Fakülte Kitabevi*, 2012), 109.

² Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, *Ansiklopedisi*, c. 28 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 323; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi* (Isparta 2013), 354; Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014), 454; Yeliz Aksoy, *Tarihte Osmanlı Bilim ve Teknolojisi* (İstanbul: Karma Kitaplar, 2008), 26.

³ Muhammet Hanefi Palabıyık, “Medreseler ve Mektepler”, *İslâm Kurumları Tarihi*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 492; Aksoy, *Tarihte Osmanlı Bilim ve Teknolojisi*, 23-28; Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 454-455.

⁴ Zeki Salih Zengin, “Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012), 28-29; Bahaeddin Yediöldüz, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 479.

vakıflar eliyle karşılanmıştır⁵. Dolayısıyla medreselerde verilen eğitimin bu amaçları gerçekleştirebilmesi için vakıflar önemli bir yer tutmaktadır⁶.

Osmanlı devletinde medreseler, umûmî medreseler ve ihtisas medreseleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır⁷.

Umûmî medreseler: Haşiye-i Tecrîd, Miftah, Telvîh, Ellili, Sahn-ı Semân ve Altmışlı medreseler olmak üzere altı seviyeye ayrılmıştır. Medrese eğitimi alarak kendilerini belirli bir alanda yetiştirmek isteyen talebeler medresenin en alt seviyesi olan Haşiye-i Tecrid medreselerinden başlayıp, çeşitli hocalardan ders alarak eğitimlerini devam ettirmekteydi⁸. Daha sonra eğitimlerini Hâric medreselerinde devam ettiren talebeler İlm-i hâl, Kur'ân-ı Kerîm, Yazı, Hendese ve Hesap derslerini aldıktan sonra Dâhil medreselerine başlamakta idi. Burada Sarf, Nahiv, Yazı, Hendese, Hesap, Münazara ve İsagoci derslerini başarıyla tamamlayan talebeler daha sonra Tetimme medreselerine girmeye hak kazanmaktaydı. Tetimme medreselerinde eğitimi tamamlayan talebeler de Sahn-ı Semân medreselerinde eğitimlerine devam etmekteydi⁹. Sahn-ı Semân veya Sahn-ı Süleymâniye medreselerini başarı ile tamamlayıp buradan mezun olanlara müderrislik icâzetnâmesi verilmekteydi¹⁰.

⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Yetişen İstanbul Medreseleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 26; Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 98; Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları), 2011, 44; Mehmet Ali Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 70; Yahya Akyüz, "Türklerde Eğitim", *Türk Tarihi ve Kültürü*, ed. Cemil Öztürk (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2005), 356.

⁶ Zengin, "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi", s. 28-29; Yediyıldız, "Vakıf", 479-486.

⁷ Cahit Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 81; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014), 107-1174.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi), 1988, 12, 45; Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 361.

⁹ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi* (İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997), 384; Kenan Yakupoğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi* (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2006), 94-95.

¹⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. 1 (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1891), 109; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, 45.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında medreseler yeniden düzenlemeye tabi tutulup teşkilatlandırılmıştır. Dolayısıyla Sahn-ı Semân medreselerinin üzerinde medreseler kurulup sistem içerisinde yerini almıştır¹¹.

XVI. yüzyıl ve XIX. Yüzyıllar arasına bakıldığında klasik Osmanlı medreseleri İbtidâ-yı Hâric, Hareket-i Hâric, İbtidâ-yı Dâhil, Hareket-i Dâhil, Mûsile-i Sahn, Sahn-ı Semân, İbtidâ-yı Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsile-i Süleymâniye, Havâmis-i Süleymâniyye, Süleymâniye ve Dârü'l-Hadîs Medreseleri olmak üzere 12 dereceye ayrılmıştır¹².

İhtisas medreseleri: Dârülkurrâ¹³, Dârülhadis¹⁴ ve Dârüşşifâlar¹⁵'dir. Klasik dönemde bulunmayan ihtisas medreseleri ise Medresetü'l-Kudât¹⁶, Medresetü'l-Vâizîn¹⁷, Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutabâ¹⁸, Medresetü'l-İrşâd¹⁹, Medresetü'l-

¹¹ Cahit Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 25; Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 165; İlyas Çelebi, "Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükselişi ve Çöküş Nedenleri", *Osmanlı-Toplum*, 5 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 173.

¹² Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, 111; Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", 25; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 6 (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 2000), 135; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, 38; Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 8 (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 1994), 92-93.

¹³ "Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen dâr ile "okuyan" anlamındaki kârî kelimesinin çoğulu olan kurrâ kelimelerinden meydana gelen dârü'l-kurrâ, Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği, bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin tâlim ettirildiği müesseselerin genel adı, bkz. Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 543-545.

¹⁴ "Yer, mekân, ev" gibi anlamlara gelen dâr ile "hadîs" kelimesinden oluşan dârü'l-hadîs, hadis öğrenimi için kurulan müesseselerin genel adı, bkz. Nebi Bozkurt, "Dârülhadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 527-529.

¹⁵ Tıp eğitim ve öğretim ile tedavinin birlikte yürütüldüğü müesseselerin genel adı, bkz. Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 124.

¹⁶ Muallim-hâne-i Nüvvâb diğer adlarıyla Mekteb-i Nüvvâb, Medresetü'l-Kudât veya Mekteb-i Kudât Şer'î mahkemelere hâkim yetiştirmek amacıyla kurulan hukuk medresesidir, bkz. Mehmet İşpirli, "Medresetü'l-Kudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 343-344.

¹⁷ Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i seniyyenin özüne uygun bir şekilde İslâmı tebliğ edecek nesillerin yetiştirilmesi amacıyla Medresetü'l-Vâizîn adıyla yeni bir medrese açılmıştır, bkz. Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 131; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2 (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 160; Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 193.

¹⁸ Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutabâ imam ve hatip yetiştirmek üzere "ıslâh-ı medâris" programı çerçevesinde açılan medresedir, bkz. Halis Ayhan, "İmam-Hatip Lisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 191-194.

¹⁹ Vâiz ve İmam-Hatip yetiştirmek üzere Medresetü'l-Vâizîn ile Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutabâ'nın birleştirilmesi ile meydana gelmiş medresedir, bkz. Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", 31.

Mütehassısın²⁰ ve Medresetü'l-Hattâtın²¹'dir. Bu medreselerden mezun olan talebeler herhangi bir bilim dalında uzmanlaşmışlardır²².

Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve kitaplar bazı kanunnâmeler ve vakfiyelerde belirtilmiştir²³. Medreselerde okutulan dersler Cüz'iyat, Ulûm-ı Âliye (علوم آلیه) ve Ulûm-ı 'Âliyye (علوم عالیه) olmak üzere üçe ayrılır: Cüz'iyat; Hesap, Hendese, Hey'et ve Hikmet derslerinden, Ulûm-i Âliye (علوم آلیه); Tefsir, Hadîs ve Fıkıh derslerinden ve Ulûm-i 'Âliyye (علوم عالیه) ise Belâgat, Mantık, Kelâm, Arap Sarfı ve Nahivi, Dil ve Edebiyat derslerinden oluşuyordu²⁴. Medreselerde genel olarak okutulan Mitfâhu'l-Ûlûm²⁵, Mutavvel²⁶, Keşşâf²⁷ ve

²⁰ 1908'deki medrese ıslahatıyla kurulan "Medresetü'l-Mütehassısın" Tefsir ve Hâdis, Fıkıh ve Usûl-ı Fıkıh ve Kelâm, Tasavvuf ve Felsefe bölümlerinden olmak üzere üç bölümden oluşmaktaydı, bkz. Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", 31; Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 134.

²¹ Hüsn-i hat ile İslâm kitap sanatlarının öğretim ve eğitimi için kurulan medresedir, bkz. M. Uğur Derman, "Medresetü'l-Hattâtın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 341.-342.

²² Sibel Doğan, "Antalya Medreseleri" (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 17; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983), 78-79.

²³ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, 337; Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 107; Fahri Unan, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", *Osmanlı-Toplum*, 5 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 155.

²⁴ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler", *Osmanlı-Toplum*, 5 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 164; Mehmet İpşirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 328; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı*, 20; Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 389.

²⁵ Ebû Ya'kub es-Sekkâkî'nin (öl. 626/1229) Arap grameri ve belâgatına dair eseri, bkz. Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-Ûlûm" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 20-21.

²⁶ Eser Ebû Ya'kub es-Sekkâkî'nin (öl. 626/1229) eseri olan Miftâhu'l-Ûlûm'a dair kaleme alınan Hatîb el-Kazvîni'nin (öl. 739) Telhîsü'l-Miftâh adlı eserine yazılan gramer ve belâgata dair bir şerhdir, bkz. Benli, "Miftâhu'l-Ûlûm", 20-21.

²⁷ Mu'tezile âlimlerinden Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) ağırlıklı olarak dirayet metoduyla yazdığı tefsiridir, bkz. Ali Özek, "el-Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 329-330.

Beyzâvî²⁸, Buhârî²⁹, Mesâbîh³⁰, Hidâye³¹, Sadrüşşerîa³², Meşârik³³, Tenkîhu'l-Usûl³⁴, Tavzîhu't-Tenkîh³⁵, Telvîh³⁶, Şerh-i Ferâiz³⁷, Hâşiye-i Tecrîd³⁸ ve Şerh-i Mevâkîf³⁹ ders kitaplarıdır. Ancak talebelerin bu ilim ve kitapları kavrayabilmeleri

²⁸ Nâsîrüddîn Ebû Sâid (Ebu Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî 'nin (öl. 685/1286) Envârü't-tenzîl adlı tefsir eseridir. Eserinde kendisinden önceki başlıca tefsir kitaplarını özetlemiş, ayetleri dil kaidelerine göre açıklamış ve yorumlamıştır, bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 100-103.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî'nin (ö. 256/870) hadis alanında kaleme aldığı el-Câmi'u's-sahîh adlı eseridir, bkz. M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî Muhammed b. İsmâîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 368-372.

³⁰ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî'nin (ö. 516/1122) güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri ihtiva Mesâbîhi's-Sünne adlı eseridir, bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbîhi's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 258-260.

³¹ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî'nin (öl. 593/1197) Hanefî fikhına dair eseridir, bkz. Ferhat Koca, "Mergînânî, Burhânüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 182-183.

³² Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (ö. 747/1346) Şerhu'l-Vikâye adlı fıkha dair eseridir, bkz. Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35 (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 427-431.

³³ Ebû'l-Fezâil Radiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâganî'nin (öl. 650/1252) bazı sahih hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye adlı eseridir, bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 361-362.

³⁴ Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (ö. 747/1346) fıkıh usulüne dair eseridir, bkz. Şükrü Özen, "Tenkîhu'l-Usûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40 (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 454-458.

³⁵ Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (ö. 747/1346) fıkıh usulüne dair Tenkîhu'l-Usûl adlı eseri üzerine yazdığı şerhdır, bkz. Özen, "Tenkîhu'l-Usûl", 454-458.

³⁶ Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (ö. 747/1346) Hanefî fıkıh usulüne dair Tenkîhu'l-Usûl adlı eserine Tefâtânî (öl. 792/1390) tarafından yazılan hâşiyedir, bkz. Özen, "Tenkîhu'l-Usûl", 454-458.

³⁷ Bu eser Ebû Tâhir Sirâcüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdîrreşîd es-Secâvendî'nin (ö. 596/1200'den sonra) el-Muhtasar ve el-Ferâ'izü's-Secâvendîyye adlı miras hukukuna dair eseri üzerine Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413) tarafından şerh olarak yazılan Şerhu's-Sirâciyye adlı eserdir, bkz. Ferhat Koca, "el-Ferâizü's-Sirâciyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 367-368.

³⁸ Eser Ebû Ca'fer Nâsîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî'ye (öl. 672/1274) ait Tecrîdü'l-Kelâm adlı esere Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed el-İsfahânî'nin (öl. 688/1289) yazdığı şerh üzerine Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413) tarafından yazılan hâşiyedir, bkz. Bekir Topaloğlu, "Tercidü'l-İ'tikad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40 (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 250-251.

³⁹ Eser Ebû'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-İcî'nin (öl. 756/1355) kelâma dair eseri olan el-Mevâkîf üzerine Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-

için sarftan Emsile⁴⁰, Binâ⁴¹, Maksud⁴², İzzî⁴³ ve Merâh⁴⁴; nahivden Avâmîl⁴⁵, İzhâr⁴⁶, Kâfiye⁴⁷ gibi kitapları veya diğer gramer ve mantık kitaplarının tamamını veya bir kısmını okutmaları gerekir⁴⁸.

15. ve 16. yüzyıllarda en iyi çağlarını yaşayan medreseler 17. yüzyıldan sonra gerilemeye başlamıştır. Özellikle dinî ilimler ön plana çıkmış, aklî ve müspet ilimler ise arka planda kalmıştır⁴⁹. 18. yüzyılda sistem içerisinde derece olarak Havâmîs-i Süleymâniyye adıyla yeni medrese ve camilerde eğitim veren dersiyyeler açılmış ise de medreselerin kaliteleri gittikçe düşmüştür⁵⁰. Bu durumdan medreseleri çıkarıp daha işlevsel hale getirmek için birtakım ıslahat çalışmaları yapılmış ancak medreseler mevcut durumlarından kurtarılamamıştır. Son dönemlerde verilen icâzetnâmelerdeki derslere bakıldığında önceki asırlara göre bir farklılık görünmemektedir. Örneğin Eğinli İbrahim Hakkı ve hocası Ömer Lütfi'nin okudukları dersler arasında Tefsir, Hadis, Kelâm, Belagât, Usûl, Furu',

Şerif el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413) tarafından yazılan Şerh-i Adûdiye adlı şerhdir, bkz. Mustafa Sinanoğlu, "el-Mevâkîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 422-424.

⁴⁰ Arapça kelimelerin çekim kılavuzu olarak hazırlanan anonim sarf kitabı, bkz. İsmail Durmuş, "el-Emsile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 166-167.

⁴¹ Arapça'daki fiil kalıplarına dair müellifi meçhul bir eser, bkz. Mehmet Çakır, "Binâü'l-Ef'âl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 179.

⁴² Medreselerde okutulan müellifi meçhul Arapça sarf kitabı, bkz. Kenan Demirayak, "el-Maksûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27 (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 453.

⁴³ Ebü'l-Meâlî İzzüddin Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî'nin (ö. 655/1257'den sonra) sarf cümlesi olarak tanınan beş klasik eserden biri, bkz. Ahmet Özel, "Zencânî, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 253-254.

⁴⁴ Ahmed b. Ali b. Mes'ûd (ö. VIII. [XIV.] yüzyılın başları) tarafından yazılan Arapça sarf kitabı, bkz. Kenan Demirayak, "Merâhu'l-Ervâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 165-166.

⁴⁵ Arapça'da kelimelerin irabını etkileyen âmillerin özeti mahiyetindeki kitapların genel adı, bkz. İsmail Durmuş, "el-Avâmîlü'l-Mie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 106-107.

⁴⁶ Birgivî'nin (ö. 981/1573) Arap nahvine dair eseri, bkz. Mehmet Aydın, "İzhârü'l-Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 507-509.

⁴⁷ İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Arap nahvine dair eseri, bkz. Hulusi Kılıç, "el-Kâfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 24 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 153-154.

⁴⁸ Baltacı, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 122.

⁴⁹ Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, 82; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 126,176; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984), 166-213, 231; Salih Zeki Zengin, *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1916)* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Eğitimi Anabilim Dalı, 1993), 16-17, 19.

⁵⁰ Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 126; Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", 33.

Nahiv, Sarf, Mantık, Hikmet, Edebiyat, Mutavval, Usûl-i Fıkıh, Ferâiz ve Âdâb adlı dersler vardır. İcâzetnâmelerde adı geçen derslerin daha önceki asırlardaki medrese müfredatları ile karşılaştırıldığında önemli bir değişikliğin olmadığı gözlemlenmiştir⁵¹. II. Meşrutiyet döneminde yapılan çeşitli düzenlemelerle medreseler belli bir yapılanma sürecine girmesine rağmen⁵² özellikle medrese müfredatında kayda değer bir değişiklik olmamıştır⁵³.

Müdris medresede ders veren günümüz üniversitelerindeki öğretim elemanıdır. Müdrislerin herhangi bir medresede görev alabilmesi için birtakım şartları taşıması gerekir ve bu şartlar medreseye ait vakfiyede yazılmaktadır. Bu şartlara göre seçilen müdrisler, medresede derslerin işlenişi, talebelerin seçimi gibi medrese sisteminden ve teşkilat yönetiminden sorumlu olduklarından önemli bir yere sahiptirler⁵⁴.

Medreselerde yönetimin müdrislere bırakılması müdris merkezli bir eğitimi ortaya çıkarmıştır. Talebelerin hangi medresede eğitim aldıklarından ziyade hangi müdristen ders aldığına üzerinde durulması, müdrislerin medrese eğitimindeki önemini göstermektedir. Müdrislik kolayca kazanılan bir makam değildir. Müdris adayı uzunca bir süre bir başka müdrisin yanında iyi bir tecrübe kazandıktan sonra müdrisliğe başlayabilmektedir⁵⁵.

Medreselerdeki eğitim-öğretim metoduna baktığımızda, Osmanlılar ilk dönemlerden itibaren medreselerde diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi belli bir tedris usulünü benimsemiştir. Zaman içerisinde medreselerin sayıca artmasıyla birlikte müdrisler, talebeler ve sınıflar belirli bir sisteme tâbi tutulmuşlardır⁵⁶.

⁵¹ Ebû'l-ülâ Mardin, *Huzur Dersleri*, nşr. İsmet Sungurbey, 2-3 (İstanbul: İsmail Akgün Mabaası, 1966), 748-754; Unan, "Osmanlılarda Medrese Eğitimi", 156.

⁵² Zengin, *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1916)*, 18-19. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, 241-260.

⁵³ Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, s. 82; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 126,176; Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 166-213, 231; Zengin, *II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1916)*, 16-17, 19.

⁵⁴ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 43; Betül Can, "Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Medreselerde Arapça Öğretimi" (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009), 74; İpşirli, "Medrese", 330; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 436-438.

⁵⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 437; İpşirli, "Medrese", 330.

⁵⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, 2.

Teâmülen talebelerin yaş itibariyle 14-30 yaş aralığında olması gerekmektedir. Bu yaş grubunun dışında kalanların herhangi bir medreseye başvurusu kabul edilmemektedir. Medreselerde eğitim-öğretim görecekle talebelerin sayısı medresenin büyüklüğüne, küçüklüğüne ve vakfiyedeki şartlara göre farklılık göstermekle birlikte bir müderris en fazla 20 öğrenciye ders verebilirdi⁵⁷. Medreselerde eğitim-öğretim genel olarak yatılı olup talebelere herhangi bir ücret talep edilmemekte ve kendilerine medrese gelirlerinden burs verilmekteydi⁵⁸. Bu tür uygulamalar talebelere akademik seviyelerine uygun bir eğitim-öğretim ortamı sunuyordu.

Medreselerde eğitim-öğretim sistemi öğrencinin ders geçmesine göre düzenlenmiştir. Bu sebeple öğretim süresini, öğrencinin gerekli olan dersleri başarıyla tamamlaması belirlemekteydi. Bu durumda öğretim süresinin uzaması veya kısılması tamamen öğrencinin başarısıyla ilgili bir durum idi⁵⁹.

Medresede derslerin işleniş usulü, müderrisin dersi kitaptan anlatmasına dayanmakta idi. Bununla birlikte takrir, tartışma, imla, ezberleme ve soru-cevap şeklinde dersin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak yöntem ve tekniklere de yer verilmiştir⁶⁰. Medresede eğitime başlanırken genelde her ders başlangıç (iktisâr), orta (iktisad) ve ileri (istiksâ) seviyesinde ele alınırdı. İktisâr, konunun kısaca takdim edilmesi ve ilgi çekici sorularla talebelerin dikkatinin konuya çekilip dersin anlaşılmasını sağlayacak bilgilere ulaşmaktır. İktisad, konunun sebep-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmasını sağlayarak öğrencilere soru-cevap tekniğiyle beyin

⁵⁷ Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 40; Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 382; Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 411.

⁵⁸ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 99; Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 408; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007, 60; Akyüz, "Türklerde Eğitim", *Türk Tarihi ve Kültürü*, 356.

⁵⁹ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*, 67; Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 410-411; Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 115; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 99; Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 410; Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 111.

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, 57-58; Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 413; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*, 60-68; Akyüz, "Türklerde Eğitim", *Türk Tarihi ve Kültürü*, 354; Hakan Anameriç, Fatih Rukancı, "XI.-VI. Yüzyıllar Arasında Medrese ve Üniversitelerde Eğitim", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23, sy. 2 (2008), 49. 35-56; Can, *Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Medreselerde Arapça Öğretimi*, 67; Ahmet Ulusoy, "Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 43.

fırtınası yaptırarak dersin daha kolay anlaşılmasını sağlayacak ortam hazırlamaktır. İstiksa, öğrencilerin konuyu başkalarına savunabilecek düzeyde öğrenmeleridir⁶¹.

Medrese müfredatının basitten karmaşığa, kolaydan zora, genelden özele ve somuttan soyuta gibi öğretim yöntem ve tekniklerine göre düzenlendiği tespit edilmiştir⁶². Örneğin medreselerin zorunlu dersleri arasında sayılan sarf-nahiv ders kitabının basitten karmaşığa ve genelden özele metoduna göre hazırlandığı dikkat çekmektedir. Öğrencilere temel sarf eğitimi verilmek üzere kullanılan Emsile, Binâ, Maksûd, İzzî ve Merah isimli kitaplar içerik bakımından sarf ilminin seviyelerine göre kolaydan zora doğru düzenlenmiştir. Bu konuda örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür⁶³.

Medreselerde müderrisler talebelerinden birini kendine yardımcı olarak seçerdi. Bu talebelere dânişmend⁶⁴ denilirdi. Müderrisler dânişmedlerden hem eğitim-öğretim ortamında düzeni sağlamalarını hem de alt seviyedeki öğrencilere dersleri tekrar etmelerini istemektedir⁶⁵. Bu uygulamayla hem talebeler öğrendikleri ilmi pekiştirerek tecrübe sahibi oluyor, hem de müderrislerin ders yükü hafiflemiş oluyordu. Medreselerde uygulanan eğitim-öğretim metotlarından bir diğeri ise cerre çıkma⁶⁶ uygulamasıydı. Bu metoda göre talebeler üç aylarda (Recep,

⁶¹ İpşirli, "Medrese", 329; Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 415; Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, 115; Palabıyık, "Medreseler ve Mektepler", 504-505.

⁶² Abdullah Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1891, 109; Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 409;

⁶³ Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 409; Palabıyık, "Medreseler ve Mektepler", 504-505.

⁶⁴ Büyük medreselerde icâzet alma seviyesine gelmiş medrese talebelerine dânişmend adı verilir, bkz. Mehmet İpşirli, "Dânişmend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 8 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 465; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*, 68.

⁶⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, 8; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 99; İpşirli, "Dânişmend", 464-465.

⁶⁶ Cerr Arapca bir kelimedir. Cekmek manasına gelir. Medresede okuyan talebeler üç aylarda (Recep, Şaban, Ramazan) ülkenin farklı yerlerinde halka vaaz ve nasihatlerde bulunurlar, Kur'ân-ı Kerîm okurlar, namazlarını kıldırırlar ve bayramdan sonra medreselerine gelirlerdi. Halk talebelerin yaptıkları bu hizmete karşılık onlara para, yiyecek ve giyecek yardımında bulunur ve talebeler bu yardımlarla bir sonraki üç aylara kadar ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırdı. bkz. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 554.

Şâban ve Ramazan), öğrendikleri ilimleri ülkenin farklı yerlerinde halka anlatarak tecrübe kazanmış oluyorlardı⁶⁷.

Medreselerde ölçme değerlendirme işlemi müderrisler tarafından yapılmaktadır. Müderrisler medresedeki eğitim-öğretim sürecini değerlendirerek talebelere icâzetnâme verirdi. Bizzat müderris tarafından hazırlanan icâzetnâmeler, medrese geleneğine göre, talebelerin öğrenmiş oldukları ilimleri ayrıntılı bir şekilde ihtiva ediyordu. İcâzetnâmeler, günümüzdeki diplomalardan daha ayrıntılı olduğundan öğrencileri daha detaylı bir şekilde değerlendirme fırsatı sunuyordu. İcâzetnâmelerde öğrencinin başarılı olduğu dersler alt konuları ile birlikte verilir ve hem icâzetnâmeyi hazırlayan müderrisin hem hocalarının silsilesi belirtilirdi⁶⁸.

“*Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı Âlimleri*” adlı bu çalışmada, Batumlu âlimlerin hayat hikâyelerini araştırarak bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmak, yetiştikleri ilim çevresini, ne tür bir eğitim aldıklarını, nerelerde ve hangi alanlarda istihdam edildikleri ortaya koymaya çalışılmıştır. Araştırmanın ana kaynağını İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi Defterleri’ndeki Sicill-i Ahvâl kayıtları oluşturmuştur. Osmanlı devlet teşkilatında görev alan memurların hizmetleri süresince hem özel hallerine hem de memuriyetleri sırasındaki hallerine ait resmi belgelerin kaydedildiği defterlerin tescili işlemine Sicill-i Ahvâl, meydana gelen defterlere de Sicill-i Umumî Defterleri adı verilmiştir⁶⁹.

II. Abdülhamid (1842–1918) zamanında 1879 yılında kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu ile devletin istihdam ettiği personelin sicil kayıtlarının tutulmasına başlanmıştır. 1896’da Me’mûrîn-i Mülkiye Komisyonu adını alarak hiçbir daireye bağlı olmadan çalışmalarını yürüten komisyon, 1908’de Sicill-i Ahvâl Dairesi adı altında Dâhiliye Nezâreti içinde yeniden kurulmuştur. Komisyonun kuruluşundan

⁶⁷ Can, “Fatih Döneminden Tanzimat’a Kadar Medreselerde Arapça Öğretimi”, 68; Ulusoy, “Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri”, 86; Palabıyık, “Medreseler ve Mektepler”, 504-505.

⁶⁸ Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 427-430; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, 45; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 19-20.

⁶⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (İstanbul: Başbakanlık Basımevi, 2010), 237.

itibaren 201 defterde 1909 yılına kadar 51.652⁷⁰ mülkî ve adlî memurun sicil kayıtları tutulmuştur⁷¹.

Dönemin personel politikaları ve memurları hakkında önemli bilgileri ihtiva eden Sicill-i Ahvâl Defterlerinin oldukça ayrıntılı olmakla birlikte birtakım eksikliklerinin olduğunu belirtmek gerekir. Bu kayıtlar başka kaynaklarla karşılaştırılıp değerlendirildiğinde daha doğru sonuçlara ulaşılabilecektir. Özellikle 1879 ile 1885 yılları arasında bir memurun kendisi hakkında vermiş olduğu bilgi incelenmeden ve resmî belgelerden doğrulanmadan kaydedilmiştir. 1885 yılından itibaren biyografiler daha ayrıntılı bir şekilde incelenmeye başlanmış, 1888 yılından sonra ise biyografiler resmi belgelerle karşılaştırıldıktan sonra tescil edilmiştir⁷². Büyük bir öneme sahip olan bu defterlerde memurlar tarafından cevaplanması istenen sorular beş bölüme ayrılmıştır:

1. Bu bölümde memurlara ismi, varsa ikinci ismi, babasının ismi, hayatta olup olmadığı, memleketi, toplum içerisinde hangi lakap ile tanındığı, bilinen bir sülaleye mensup olup olmadığı, memur olup olmadığı, memur ise hangi rütbeye sahip olduğu ve milliyeti gibi sorular yöneltilmektedir.

2. Bu bölümde memurlardan doğum yeri ve tarihi sorusuna cevap istenmektedir. Bu soru cevaplanırken memurlardan öncelikle bilgilerini Hicrî ve Rumî takvime göre yazmaları istenmektedir.

3. Bu bölümde memurlara eğitim hayatıyla ilgili sorular yöneltilmektedir. İlk eğitimini nerede, kimden aldığı, okuduğu okullar ve aldığı dersler, hangi dilleri konuşabildiği ve yazabildiği, basılı bir eserinin olup olmadığı, diploma ve intihâbnâmesinin⁷³ olup olmadığı sorularına cevap aranmaktadır.

4. Bu bölümde memurlara iş ve özel hayatıyla ilgili birtakım sorular yöneltilmektedir. Devlet hizmetine girdiğinde kaç yaşında olduğu, işe başladığı tarih, işe stajyer olarak mı yoksa maaşlı olarak mı başladığı, işe ne kadar maaşla

⁷⁰ Gülden Sarıyıldız tutulan sicil kayıtlarının rakamını 92.000'den fazla olduğunu belirtmektedir. Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)* (İstanbul: Der Yayınları, 2004), 167.

⁷¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 237.

⁷² Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, 168.

⁷³ Seçilmeyi bildiren mektup, yazı, bkz. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Yargı Yayınevi, 2006), 751.

başladığı, bulunduğu görev, makam ve mevkiler, almış olduğu rütbe ve nişanlar, devlet hizmetine paralel olarak başka bir işle meşgul olup olmadığı, bulunduğu görevlerinde ne kadar süreyle kaldığı, görevinden ayrılmış, istifa etmiş ya da görev dışı kalmış ise bunların sebepleri, bu süre içerisinde mâzuliyyet maaşı⁷⁴ alıp almadığı, aldıysa miktarı gibi soruların cevaplanması istenmektedir.

5. Bu bölümde ise memur hakkında şikâyet veya soruşturma olup olmadığı, herhangi bir iddia sebebiyle yargılanmışsa suçu olup olmadığı, ceza alıp almadığı, beraat etmiş ise o belgenin suçla ilişkisinin olup olmadığı gibi sorulara cevap istenmektedir.

Sicill-i Ahvâl defterlerinden istifade edilerek çeşitli araştırmalar da yapılmıştır. Örneğin Mehmet Süreyya'nın (1845-1909) 17.000'e yakın kişi hakkında özet bilgiler veren *Sicill-i Osmanî* adlı eseri Osmanlı biyografyası alanında ele alınmış en kapsamlı eserdir⁷⁵. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri, kişilerin mesleklerine göre tasnif edildiği diğer bir Osmanlı biyografyasıdır⁷⁶. Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*⁷⁷ adlı eserinde Sicill-i Ahvâl defterinden hareketle belirlediği Mülkiyelilerin biyografilerine yer vermektedir. Yine Carter V. Findly'in *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*⁷⁸ adlı eseri ve Ebû'l-ûlâ Mardin'in (1881-1957) *Huzur Dersleri*⁷⁹ adlı eseri Osmanlılarda 1759'dan başlayarak 1924 yılına kadar Ramazan aylarında padişahın huzurunda yapılan tefsir derslerine katılan kişiler hakkında hazırlanan eseridir⁸⁰. Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı*

⁷⁴ Osmanlı Devleti'nde görevden alınan memurların açıkta kaldıkları süre boyunca ödenen maaşa "mâzuliyyet maaşı" denir, bkz. Nursel Manav, "Mazuliyyet Sandığı'nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler", *Türkiyat Mecmuası*, c. 27/1 (2017): 215-224.

⁷⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1-4, nşr. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 1996.

⁷⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1-3, hzr. Ali. Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972).

⁷⁷ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 1-8 (Ankara: Mars Matbaası, 1968-1971).

⁷⁸ Carter Vaughn Findly, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996).

⁷⁹ Ebû'l-ûlâ Mardin, *Huzur Dersleri*, nşr. İsmet Sungurbey, 2-3 (İstanbul: İsmail Akgün Mabaası, 1966).

⁸⁰ Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 18 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 441.

*Ulemaları*⁸¹ adlı eseri Sicill-i Ahvâl kayıtlarından istifade edilerek Osmanlı devletinde ilmiye sınıfına mensup olan kişilerin biyografilerini ihtiva etmektedir.

Son yıllarda ulemâya ait Sicill-i Ahvâl defterlerinden istifade edilerek yapılan çalışmaların sayısı artmaktadır. Ali Sarıkoyuncu *Milli Mücadelede Din Adamları*⁸² isimli eserinde dönemin din adamlarını ve Zekeriya Akman⁸³ doktora tezinde Dâru'l-Hikmeti'l İslâmiye üyelerini incelerken sicill-i ahval kayıtlarından istifade etmiştir.

19. yy. ulemâları hakkında yapılan araştırmalar sonucunda *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* veri tabanından tespit edilen bazı biyografik maddelerin, çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerin ve sempozyumlarda sunulan bildirimlerin ulemâya ait Sicill-i Ahvâl defterlerinden istifade edilerek yazıldığı tespit edilmiştir⁸⁴.

Çalışmada âlimlerin doğum yeri olan Batum ve çevresindeki ilim çevresi hakkında bilgi veren Vilâyet Salnâmeleri'nden de yararlanılmıştır. Vilâyet Salnâmeleri, ilgili vilâyetin tarihi, coğrafyası, nüfusu, ekonomisi, idarî teşkilatı ve vilâyet sınırları içerisinde istihdam edilen memurlar gibi birçok konu hakkında bilgi

⁸¹ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması: İlmîye Ricalinin Teracim-i Ahvâli*, 1-5 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1996).

⁸² Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları I- II* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012).

⁸³ Zekeriya Akman, *Dâru'l-Hikmeti'l İslâmiye Kurumu (1918-1922)* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

⁸⁴ Mehmet Âkif Aydın, "Ali Haydar Efendi, Küçük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 396-397; Şakir Berki, "Berki, Ali Himmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 509-510; Mehmet İpşirli, Kemal Beydilli, "İbrâhim Efendi, Haydarîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 297-298; Tahsin Özcan, "Rahmi Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34 (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 423-424; Tahsin Özcan, "Ziyâeddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44 (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 490-491; Selim Karahasanoğlu, "Maçka-İstanbul Arasında Bir Osmanlı Âlimi, Karahasanoğlu Mehmed Ali Efendi (1852-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 27, sy. 1 (2012), 149-183; Musa Alak, "Meşihat Müşteşarı Eğinli İbrahim Hakkı Efendi'nin Vaz' İlmîne Dair Risâlesinin Tahkik ve Tahlili". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 29-76; Talip Ayar, "Son Devir Osmanlı Ulemasından Giresunlu Âlimler (İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi Özelinde)", *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I* (2013), 123-130; Ayhan Yüksel, "Görelili Duduzâde Ailesinden Din Adamları", *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I* (2013), 50-61; Sezai Balcı, "Giresunlu Bir Başhoca ve Müftünün Biyografisi: Ali Rıza Efendi (1849-1912)", *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I* (2013), 193-211; Cevat Ekici, "Eynesil'de Bir Halidî Şeyhi: Hacı Mustafa Efendi", *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I* (2013), 219-238.

vermesi açısından önemli bir kaynaktır. Çalışmamız dâhilindeki âlimlerin doğum yeri olan Batum ve çevresi hakkında Trabzon Vilâyet Salnâmeleri'ndeki kayıtlardan hareketle özellikle bölgedeki ilim çevresi ortaya konulmaya çalışılmıştır⁸⁵.

Şimdiye kadar Batumlu Osmanlı âlimlerini doğrudan konu edinen bir çalışma yapılmamıştır. Bununla birlikte bazı eserlerde âlimler hakkında anonim bilgiler mevcuttur. Bunlardan Murat Kasap'ın *Osmanlı Gürcüleri* adlı kitabı önemlidir. Bu eser Osmanlı devletinin çeşitli kurumlarında görev yapmış Gürcülerden bahsetmesi ve özellikle Gürcü ulemâsının hayat hikâyelerini ele alması açısından önemlidir⁸⁶. Son olarak âlimlerin medresedeki eğitim-öğretim süreçleri, aldıkları dersler ve istihdam edildikleri sahalar çeşitli kaynaklardan araştırılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

⁸⁵ D02475 Trabzon Vilâyeti Salnâmesi (Trabzon: Trabzon Vilâyeti Matbaası, 1286/1869-1322/1904).

⁸⁶ Murat Kasap, “Ön Söz”, *Osmanlı Gürcüleri* (İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği, 2010), 9.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÂLİMLERİN BİYOGRAFİLERİ

1.1. Abdullah Azmi Efendi

1.1.1. Doğumu ve Nesebi

Naib Ahmed Hamdi Efendi'nin oğludur. 18 Kasım 1871'de Batum'un Macahel nahiyesinde doğmuştur⁸⁷.

1.1.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

Babası Ahmed Hamdi Efendi memuriyeteki son görevini Trabzon vilâyetine bağlı Torul kazasında yapmıştır. Rus İşgali sebebiyle memleketinden ailesiyle birlikte göç ederek Ordu'nun Hapsamana (Gölköy) nahiyesine yerleşmişlerdir. İlk eğitimini sıbyan mektebinde almıştır. Kur'an-ı Kerîm, Sarf, Mantık derslerini okuduktan sonra İstanbul'a giderek Fatih dersiâmlarından Batumlu Osman Zühtü Efendi'den icâzetnâme almıştır. Dinî ilimlere ve alet ilimlerine ait icâzetnâmesi vardır. Daha sonra Mekteb-i Nüvvâb'ı kazanmış ve üçüncü sınıftan şehâdetnâme almıştır. Türkçe yazabilmekte ve Arapça bilmektedir⁸⁸.

1.1.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Abdullah Azmi Efendi 14 Eylül 1907'den itibaren 1350 kuruş maaşla Terme niyâbetine atanmıştır. 23 Mart 1909'a kadar görevini yerine getirmiş ve bu tarihten sonra görevinden ayrılarak İstanbul'a gitmiştir. 29 Haziran 1910'da iki bin kuruş maaşla Kastamonu vilâyetine bağlı Sinop sancağına, 29 Ağustos 1910 tarihi ile 14

⁸⁷ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 162, 22/6, 2291; İST. MFT. MŞH, *DFT*, 1, 57/1, 413.

⁸⁸ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 162, 22/6, 2291; İstanbul Müftülüğü Meşihat Defteri (İST. MFT. MŞH, *DFT*), 1, 57/1, 413.

Mart 1912 tarihleri arasında Sivas vilâyetine bağlı Şarkî Karahisar kadılığına, 14 Mart 1912 tarihi ile 22 Şubat 1914 tarihleri arasında Sivas vilâyetine bağlı Tokat kadılığına atanmıştır. 22 Şubat 1914'te Tokat kadısı iken vefat etmiştir⁸⁹.

1.2. Ahmed Hamdi Efendi

1.2.1. Doğumu ve Nesebi

Molla Mahmudzâde Ömer Efendi'nin oğludur. 3 Ekim 1869'da Batum'da doğmuştur. Babası Abdülaziz'in (1830-1876) saltanatı zamanında 400 kuruş maaşla Batum'da Çerkez ahalisine İslam dinini öğretmek için vazifelendirilmiştir⁹⁰.

1.2.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini Trabzon vilâyetinin Canik sancağına bağlı Ünye kazasındaki Sadullah Bey Medresesi'nde müderris Hacı Yusuf Bahrî Efendi'den 8 yıl Molla Fenârî'ye⁹¹ kadar ders almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek 16 Nisan 1892'de Fatih Karadeniz Baş Kurşunlu Medresesine başlamıştır. 19 Eylül 1901'de Bayezit dersiâmlarından Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi'den icâzetnâme almıştır⁹².

1.2.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Molla Mahmudzâde Ahmed Hamdi Efendi 2 Mart 1902'de yüz elli kuruş maaşla Ünye kazasına atanmıştır. 29 Ekim 1902'de askerde bulunduğu sırada iki yüz kuruş maaşla Ünye askerî hastanesinde imam olarak görevlendirilmiştir. Ünye kazasındaki Rüştiye Mektebi'nde yedi sene görev yapmıştır. 31 Ocak 1910'da Hamidiye Medresesi'ne müderris atanmıştır⁹³.

⁸⁹ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 162, 22/6, 2291; İST. MFT. MŞH, *DFT*, 1, 57/1, 413.

⁹⁰ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 207, 24/8, 3159.

⁹¹ Molla Fenârî'nin (öl.1431) İsağoji üzerine yazdığı, kendi adıyla ünlenmiş olup asıl adı Fevaidü'l-Fenârîya adlı mantık ilmine dair eseridir, bkz. Aydın Yıldırım ve Edip Yılmaz, "İlk Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenârî", *Diyanet İlmî Dergi*, 31, sy. 3 (1995): 71-82.

⁹² İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 207, 24/8, 3159.

⁹³ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 207, 24/8, 3159.

1.2.4. Aldığı Rütbe, Nişan ve Madalyalar

Yaptığı hizmetlerden dolayı Edirne müderrislik pâyesi verilmiş, Osmanî ve Mecidî nişanları ve Gümüş Liyâkat madalyası ile ödüllendirilmiştir⁹⁴.

1.3. Ahmed Tevfik Efendi

1.3.1. Doğumu ve Nesebi

Mehmed Kadem Efendi'nin oğludur. 19 Şubat 1858'de Batum'a bağlı Livâne kazasında doğmuştur⁹⁵.

1.3.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini sıbyan mektebinde almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Fatih Bahri Siyah Tetimme-i Hamise Medresesi'ne başlamıştır. Burada Arapça, Sarf, Nahiv, Mantık, Edep, Vaz', Meânî, Beyan, Bedîî, Kelâm, Celâl, Fıkıh ve Usûl-i Ferâiz gibi dersleri almıştır. Mekteb-i Nüvvâb'a başlamış ve 25 Haziran 1894'te sınıf-ı râbiadan şehâdetnâme almıştır. Türkçe ve Gürcüce konuşup yazabilmekte, Farsça ve Arapça bilmektedir⁹⁶.

1.3.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Ahmed Tevfik Efendi 11 Ocak 1895'te 1500 kuruş maaşla Edirne vilâyetine bağlı Kırcaali kazası niyâbetine atanmıştır. 20 Aralık 1896'da niyâbetlik görev süresinin dolması üzerine İstanbul'a gitmiştir. 7 Eylül 1897'de bin seksen kuruş maaşla Selanik vilâyetinin Drama sancağına bağlı Pravişte kazası niyâbetine, 15 Nisan 1900'da yüz yirmi beş kuruş maaşla Konya vilâyetinin Antalya sancağına bağlı Alâîye kazası niyâbetine, 8 Mayıs 1902'de bin yüz yirmi beş kuruş maaşla Selanik vilâyetinin Siroz sancağına bağlı Menlik kazası niyâbetine, 29 Haziran 1908'de bin üç yüz kuruş maaşla Selanik vilâyetinin Siroz sancağına bağlı Nevrekop kazası niyâbetine, 29 Aralık 1908 tarihi ile 28 Kasım 1909 tarihleri arasında bin dört yüz kuruş maaşla Sultanyeri kazası niyâbetine, 28 Mayıs 1910

⁹⁴ İST. MFT. MŞH, SAİD, 207, 24/8, 3159.

⁹⁵ İST. MFT. MŞH, SAİD, 125, 19/44, 1516.

⁹⁶ İST. MFT. MŞH, SAİD, 125, 19/44, 1516.

tarihi ile 31 Ekim 1912 tarihleri arasında iki bin kuruş maaşla Dedeğaç kazası niyâbetine, 16 Eylül 1913 tarihi ile 18 Ekim 1914 tarihleri arasında bin beş yüz kuruş maaşla Makriköy kazası niyâbetine, 10 Mart 1915 tarihi ile 28 Şubat 1917 tarihleri arasında bin yedi yüz elli kuruş maaşla Azizîye kazası kadılığına, 5 Şubat 1919 tarihi ile 18 Eylül 1921 tarihleri arasında bin yedi yüz elli kuruş maaşla Karamürsel kazası niyâbetine atanmıştır⁹⁷.

1.3.4. Aldığı Rütbeler

24 Nisan 1901'de İbtidâ-i Hâric Bursa müderrisliği derecesine yükselmiştir⁹⁸.

1.4. Ali Efendi

1.4.1. Doğumu ve Nesebi

Batumlu Mehmed Efendi'nin oğludur. Mart-Nisan 1855'de Batum'da doğmuştur⁹⁹.

1.4.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini Batum'da Molla Hacı Bin Kadir'den almıştır. Haziran-Temmuz 1880'de İstanbul'a gitmiştir. Fatih dersiâmlarından Batumlu Mehmed Sait Efendi'den ilim tahsil ederek 1895-1896'da icâzetnâme almıştır. 13 Aralık 1897'de Ertuğrul sancağı Küplü nahiyesindeki Hacı Osman Ağa Medresesinde dersler vermeye başlamıştır. Türkçe ve Arapça konuşabilmektedir¹⁰⁰.

1.4.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Ali Efendi 13 Aralık 1897'de Hacı Osman Ağa Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Halk tarafından ödenmek suretiyle aylık üç yüz kuruş maaş almıştır. Ertuğrul sancağından 1900-1901'de elli kuruş, 1903-1904'te doksan beş

⁹⁷ İST. MFT. MŞH, SAİD, 125, 19/44, 1516.

⁹⁸ İST. MFT. MŞH, SAİD, 125, 19/44, 1516.

⁹⁹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 60, 7, 1.

¹⁰⁰ İST. MFT. MŞH, SAİD, 60, 7, 1.

kuruş maaş almıştır. Ocak-Şubat 1910 tarihine kadar maaşını almaya devam etmiş ve 14 Mart 1910'dan itibaren yüz kuruş maaş almıştır¹⁰¹.

1.4.4. Aldığı Rütbeler

1898'de İbtidâ-i Hâric Edirne müderrisliği, 1906'da İbtidâ-i Dâhil ve 1908'de Hareket-i Dâhil derecelerine yükselmiştir¹⁰².

1.5. Ali Haydar Efendi

1.5.1. Doğumu ve Nesebi

İzmir kadılarından olan Dardağanzâde Hoca Mehmed Emîn Efendi'nin oğludur. 24 Nisan 1853'te Batum'da doğmuştur¹⁰³.

1.5.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

Camilerde okutulan dersleri okuyarak icâzetnâme almış ve Mekteb-i Nüvvâb'ta da Fıkıh, Ferâiz ve Usûl-i Sakk gibi ilimleri tahsil ederek şehâdetnâme almıştır¹⁰⁴.

1.5.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

1 Nisan 1880'de Burdur nâibi olmuştur. 10 Mart 1883'te Uşak kazası nâibi olmuşsa da üç ay sonra terfi ettirilerek Denizli sancağı niyâbetine atanmıştır. 15 Eylül 1885'de İstanbul'a giderek İstanbul İstînâf Mahkemesi Azalığı'na, 29 Ekim 1884'te Mekteb-i Hukuk-ı Mecelle ve Usûl-i Muhâkeme-i Hukukîyye'nin Ameliyât-ı Tatbîkîye'sine ders muallimi olarak atanmıştır. 11 Haziran 1894'te İstanbul Bidâyet Mahkemesi İkinci Hukuk Dâiresi Başkanlığı'na atanmıştır. Teselsül kaidesine¹⁰⁵ göre terfi ettirilerek 7 Ocak 1895'te Bidâyet Mahkemesi Birinci Reisliği'ne, ehliyetinden dolayı 6 Şubat 1899'da İstînâf Mahkemesi hukuk

¹⁰¹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 60, 7, 1.

¹⁰² İST. MFT. MŞH, SAİD, 60, 7, 1.

¹⁰³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 1, 60/1, 415.

¹⁰⁴ İST. MFT. MŞH, SAİD, 1, 60/1, 415; Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1968*, 936-937.

¹⁰⁵ Kaide-i teselsül, memurların belirli bir sıraya göre yükselmeleri, bkz. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1310.

kısmı reisliğine, 19 Mayıs 1900'de Temyîz Mahkemesi Azalığı'na ve 14 Eylül 1909'da Temyîz-i Hukuk Dairesi Reisliği'ne atanmıştır. 18 Mart 1914'te Fetvâ Emîni olmuştur. 22 Nisan 1916'da emekliye sevk edilmiş¹⁰⁶; 14 Eylül 1935 tarihinde vefat etmiştir¹⁰⁷.

1.5.4. Aldığı Rütbe ve Nişanlar

Yaptığı hizmetlerden dolayı İstanbul müderrisliği derecesine yükselmiştir. 25 Kasım 1913'te padişahın emri ile uzun müddet yaptığı ilmî hizmetleri için birinci rütbeden Maârif nişanı almıştır. Fazilet ve kemali yanında son derece gayretli çalışmaları görüldüğünden padişahın emri ile önceden aldığı Osmanlı nişanı, üçüncü rütbeden birinci rütbeğe terfi ettirilmiştir. Sahip olduğu Anadolu Kazaskerliği pâyesi 28 Mart 1916'da Rumeli Kazaskerliği pâyesine terfi ettirilmiştir¹⁰⁸.

1.5.5. Eserleri

Ali Haydar Efendi'nin İslâm Hukuku alanında yapmış olduğu çalışmalar dikkat çekicidir. Mecelle'nin¹⁰⁹ en meşhur ve en hacimli şerhi olan “*Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*” adlı eserde Mecelle'nin tüm maddeleri klasik hukuk şerhleri sisteminde açıklanmış ve ihtiva ettiği şer'î hükümlerin kaynakları belirtilmiştir. Dolayısıyla Mecelle'nin bir şerhi olan bu eser çeşitli hükümleri ihtiva eden bir fıkıh kitabı mahiyeti kazanmıştır. Ayrıca bu eserde Mecelle'de olmayan konulara da yer verilmiştir. Hukukî meseleler hakkında muteber fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümler nakledilmiş, ihtilafli olan meseleler tartışılmış ve tercih edilmesi gereken görüşler belirtilmiştir. Az da olsa Şâfi, Malikî ve Hanbelî fıkıhçıların görüşlerine de yer verilmiştir. Hükmü bulunmayan meseleleri çözmeye çalışmıştır. Eserin bütün hukukçular için başvurulması gereken temel bir kaynak olduğu kabul

¹⁰⁶ İST. MFT. MŞH, *DFT*, 1, 60/1, 415.

¹⁰⁷ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1968*, 936-937.

¹⁰⁸ İST. MFT. MŞH, *DFT*, 1, 60/1, 415.

¹⁰⁹ 1868-1876 yılları arasında Ahmed Cevdet Paşa başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan ve asıl adı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye olan eser daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanun, bkz. Mehmet Âkif Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28 (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 231-235.

edilmektedir¹¹⁰. Mecellenin on birinci kitabından on altıncı kitabına kadar olan kısımlarını “*Mirkâtü'l-Mecelle*” adlı eserinde şerh etmiştir¹¹¹. 1274 tarihli Arazi Kanunnâmesi üzerine şerh olarak yapılan “*Şerh-i Cedîd li Kânûni'l Arâzi*” adlı eser Ali Haydar Efendi'nin okuttuğu Arazi Hukuku dersinin notlarına dayanmaktadır¹¹². İki ciltten oluşan “*Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*” adlı eserde vakıfların hukuki statüsünü ve vakıflarla ilgili fikhî hükümleri işlemektedir¹¹³. “*Tavzîhu'l-Müşkilât fi Ahkâmi'l İntikâlât*” adlı eser Mirî ve vakıf arazi ile icareteynli vakıfların intikalini ve hükmî şahısların gayrimenkul mallar üzerindeki tasarruflarını düzenleyen iki kanunun şerhinden oluşmaktadır¹¹⁴. “*Teshîlu'l-Ferâiz*” adlı eser Mecelle'de yer verilmeyen İslâm miras hukuku konularını içerir¹¹⁵. “*El-Mecmû'atü'l-Cedîde fi'l-Kütübi'l-Erba'a*” adlı eser Mecelle'ye ek olarak hazırlanan daha önce müstakil baskıları da yapılan, “*Kitâbü'l-İstikrâ fi Mesâili'l-ibrâ*”, “*Kitâbü'l-Muvâza'a ve'l-istiğlâl*”, “*Kitâbü'l-mefkûd*, *Kitâbü'l-istihkâk*” isimli dört eserden oluşur¹¹⁶.

¹¹⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Mekteb-i Sanâyi-i Şâhâne Matbaası, 1881), 989; Ahmet Akgündüz, “Dürerü'l-Hükkâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 28-29.

¹¹¹ Ali Haydar Efendi, *Mirkâtü'l-Mecelle* (İstanbul: Mekteb-i Sanâyi-i Şâhâne Matbaası, 1298-1299), 95; Aydın, Ali Haydar Efendi, *Küçük*, 396-397.

¹¹² Ali Haydar Efendi, *Şerh-i Cedîd li-Kânûni'l Arâzi* (İstanbul: A. Asodoryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1319), 552; Ömer Faruk Habergetiren, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi ve “Mefkûd Risâlesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 22 (2013), 493-516; H. Mehmet Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmi Faaliyetleri ve Eserleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6 (2005), 179-188; Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1968*, 936.

¹¹³ Ali Haydar Efendi, *Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf* (İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1918-1919), 790; Ekrem Abdülcebbar, Muhammed Ahmed el-Amr, Ali Haydar Efendi, *Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*, trc. Ekrem Abdülcebbar, Muhammed Ahmed el-Amr, c. 1 (Bağdad: Matbaatu Bağdad, 1950), 498; Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmi Faaliyetleri ve Eserleri”, 179-188; Habergetiren, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi ve “Mefkûd Risâlesi”, 493-516; İsmail Narin, *Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Eserleri* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 75.

¹¹⁴ Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmi Faaliyetleri ve Eserleri”, 179-188; Habergetiren, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi ve “Mefkûd Risâlesi”, 493-516; Narin, *Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Eserleri*, 61-63.

¹¹⁵ Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmi Faaliyetleri ve Eserleri”, 179-188; Habergetiren, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi ve “Mefkûd Risâlesi”, 493-516; Orhan Çeker, Ali Haydar Efendi, *Teshîlu'l-Ferâiz: İslam Miras Hukuku*, trc. Orhan Çeker (Konya: Tekin Kitabevi, 1984), 158; Narin, *Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Eserleri*, 66.

¹¹⁶ Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmi Faaliyetleri ve Eserleri”, 179-188; Habergetiren, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi ve “Mefkûd Risâlesi”, 493-516; Sabri Erturhan “Ali Haydar Efendi: Muvâzaa ve İstiğlâl, sad. *İslam Hukuku*

“*Kitâbü'n-Nafakât*” adlı eserde Mustafa Hayri Efendi'nin Meşihatı zamanında Nafaka Kanunu tasarısı olarak, konuları Mecelle tarzında ele alır¹¹⁷. “*Risâle-i Mühimme*” adlı eser, beslemek şartıyla bey', hibe ve ferağ konularını içeren müstakil bir çalışmadır¹¹⁸. “*Deyn'in Sûret-i Edâsı ve İcârenin Ehad-ı Âkideynin Vefatı Halinde Adem-i İnfisâhı Hakkında Ahkâm*” adlı eser, farklı konularda “*Risâle fî Kazâi'd-Düyûn ve İktizâuhu ve Risâle fî Hakkı Adem, İnfisâhi'l-İcâre bi'l-Mevt*” olmak üzere iki ayrı makaleden oluşmaktadır. Birinci makalede Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde meydana gelen borçlanmaların hangi para birimiyle ödeneceği hususundaki problemleri çözmek ve mahkemeler arasında farklı içtihatların ortaya çıkmasına sebebiyet veren güçlüklerin çözümüne ışık tutmak, ikinci makalede ise taraflardan birinin vefatı halinde kira akdinin son bulup bulamayacağı hususunda fıkıh mezheplerinin yaklaşımını ve Osmanlı hukukunda konunun tarihi seyrini incelemek amacıyla yazılmıştır¹¹⁹. “*Emvâl-i Gayr-i Menkûle ve Teminât ve İzâle-i Şuyû' Kanunlarının Şerhi*” adlı eser değişik tarihlerde çıkarılan üç muvakkat kanunun şerhidir. Eserde, Osmanlı Devleti'nde mirî arazi ve vakıf müstegillâtı konularındaki hükümlerim değişikliğe uğraması sonucunda ortaya çıkan gayr-ı menkul kavramının tarifi, taksimi ve bunlarla ilgili hükümler ile teminat kavramının tarifi, hükmü, erkânı, sıfatı ve teminat ile rehin arasındaki farklar değişik açılardan incelenmiştir¹²⁰. “*Tatbikât-ı Şer'iyye Dersi*” adlı eser Ali Haydar Efendi'nin Medresetü'l Kudât'ta tatbikât-ı şer'iyye dersine ait notlarından oluşup mahkeme ilâmları, hukuk belgelerinin düzenleniş biçimi, bu belgelerin

Araştırmaları Dergisi, sy. 5 (2005), 267-295; Narin, *Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri*, 40.

¹¹⁷ Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmî Faaliyetleri ve Eserleri”, 179-188; Habergetiren, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi ve “Mefkûd Risâlesi”, 493-516; Mehmet İpşirli “Mustafa Hayri Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 62-64.

¹¹⁸ Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmî Faaliyetleri ve Eserleri”, 179-188; Habergetiren, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi ve “Mefkûd Risâlesi”, 493-516; Narin, *Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri*, 50.

¹¹⁹ Narin, *Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri*, 55-58; Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmî Faaliyetleri ve Eserleri”, 179-188.

¹²⁰ Narin, *Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri*, 58-59; Hayriye Kaliç Taşkan, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm 1-63 Maddeleri: Metin ve İnceleme Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü* (2006), 17.

özellikleri ve dava raporları ile ilgili teknik konular hakkındadır¹²¹. “*Kitabü't-Talak*” adlı basılmamış olan bu eseri üç cilt halinde 3441 maddeden oluşur¹²².

Ali Haydar Efendi'nin *Ceride-i Adliye*'de farklı konularda kaleme almış olduğu birçok makalesi yayımlanmıştır¹²³. “*Mehâkim-i Nizamiye Vezâifinin Takyîdi*”¹²⁴, “*Zilyedin Hariç Aleyhine Men-i Taarruz Davası, Arazi-i Emiriyede Hakk-ı Karar ve Mürur-u Zaman*”¹²⁵, “*Mesele, Ayn-ı Müşterekin Kazaen Taksimi*”¹²⁶, “*Hukuk-i 'Âdiye-Kefâlet, Teminat*”¹²⁷, “*Mesele-i Hukûkiye*”¹²⁸, “*Mesele-i Hukukiyenin Cevâbı*”¹²⁹, “*Usûl-i İstimâ-i Dava*”¹³⁰, “*Fâsiden Satılan Malın Haczi*”¹³¹, “*Bir Suâle Cevap*”¹³², “*Mesâi'l-i Hukukiye Hakkında İrâd olunan Dört Sulâlin Cevabı*”¹³³, “*Suâl, Ceride-i Adliye*”¹³⁴, “*Es'ile-i Kanuniye ile Ecvibesi*”¹³⁵, “*Bir Suâlin Cevabı*”¹³⁶, “*Emvâl-ı Gayr-ı Menkûlenin Tasarrufuna*

¹²¹ Narin, *Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri*, 64; Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmî Faaliyetleri ve Eserleri”, 179-188.

¹²² Narin, *Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri*, 68; Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmî Faaliyetleri ve Eserleri”, 179-188.

¹²³ Narin, *Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri* 70-77; Günay, “Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmî Faaliyetleri ve Eserleri”, 179-188.

¹²⁴ Ali Haydar Efendi, “*Mehâkim-i Nizamiye Vezâifinin Takyîdi*,” *Ceride-i Adliye*, 1 Kânûn-ı evvel 1325, y. 1, sy. 1, 25-27.

¹²⁵ Ali Haydar Efendi, “*Zilyedin Hariç Aleyhine Men-i Taarruz Davası, Arazi-i Emiriyede Hakk-ı Karar ve Mürur-u Zaman*,” *Ceride-i Adliye*, 2 Kânûn-ı Sani, 1325, y. 1, sy. 3, 91-95.

¹²⁶ Ali Haydar Efendi, “*Mesele, Ayn-ı Müşterekin Kazaen Taksimi*,” *Ceride-i Adliye*, 17 Kânûn -ı Sani 1325, y. 1, sy. 4, 132-133.

¹²⁷ Ali Haydar Efendi, “*Hukuk-i 'Âdiye-Kefâlet, Teminat*,” *Ceride-i Adliye*, 2 Şubat 1325, y. 1, sy. 5, 169-171.

¹²⁸ Ali Haydar Efendi, “*Mesele-i Hukûkiye*,” *Ceride-i Adliye*, 20 Haziran 1326, y. 1, sy. 14, 583-585.

¹²⁹ Ali Haydar Efendi, “*Mesele-i Hukukiyenin Cevâbı*,” *Ceride-i Adliye*, 5 Temmuz 1326, y. 1, sy. 15, 623.

¹³⁰ Ali Haydar Efendi, “*Usûl-i İstimâ-i Dava*,” *Ceride-i Adliye*, 20 Temmuz 1326, y. 1, sy.15 ile 20 Nisan 1327, y. 2, sy. 134.

¹³¹ Ali Haydar Efendi, “*Fâsiden Satılan Malın Haczi*,” *Ceride-i Adliye*, 20 Teşrinievvel 1326, y. 1, sy. 22, 953-956.

¹³² Ali Haydar Efendi, “*Bir Suâle Cevap*,” *Ceride-i Adliye*, 5 Kânûn-ı Sani 1326, y. 1, sy. 27, 1271-1272.

¹³³ Ali Haydar Efendi, “*Mesâi'l-i Hukukiye Hakkında İrâd olunan Dört Sulâlin Cevabı*,” *Ceride-i Adliye*, 20 Şubat 1326, y. 2, sy. 30, 1502-1510.

¹³⁴ Ali Haydar Efendi, “*Suâl, Ceride-i Adliye*, 20 Mart 1327, y. 2, sy. 32, 1448-1453.

¹³⁵ Ali Haydar Efendi, “*Es'ile-i Kanuniye ile Ecvibesi*,” *Ceride-i Adliye*, 20 Ağustos 1327, y. 2, sy. 42, 2173-2177.

¹³⁶ Ali Haydar Efendi, “*Bir Suâlin Cevabı*,” *Ceride-i Adliye*, 5 Eylül 1327, y. 2, sy. 43, 2229.

*Aid Mevâd-ı Kanuniyeye Dair Teşrihât*¹³⁷, “*Eşhâs-ı Hükmiyenin Emâl-i Gayr-ı Menkûleye Tasarruflarına Dair Kanun-i Muvakkat*”¹³⁸, “*Emvâl-i Gayr-ı Menkûlenin Deyn Mukabilinde Temînât İrâesine Dair Kanun-ı Muvakkat Hakkında*”¹³⁹, “*Emvâl-i Gayr-ı Menkule Kanunu, Bi'l-İştirak Tasarruf Olunan Emvâl-i Gayr-ı Menkûlenin Taksimi Hakkında Kanun-ı Muvakkattır*”¹⁴⁰, “*Savm-ı Şirâ Savm-ı Nazar*”¹⁴¹ ve “*el-İfsâh fi-Mesâil-i Ademi'l-İnfisâh*”¹⁴².

1.6. Bilal Gavanım Efendi

1.6.1. Doğumu ve Nesebi

Şavşatlı Muradzâde olarak tanınan Mehmed Efendi'nin oğludur. 1848-1849'da Ahıska'nın Şavşat kazasında doğmuştur. Babası çiftçilikle uğraşmıştır¹⁴³.

1.6.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini mahalle mektebinde almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Baş Kurşunlu Medresesinde ilim tahsil etmiştir. 1886-1887'de Urfevî Mehmed Rafet Efendi'den icâzetnâme almıştır¹⁴⁴.

1.6.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Bilal Gavanım Efendi 1887-1888'de açılan rüûs imtihanında başarılı olup dersiâm olarak göreve başlamıştır. 1902-1903'te icâzetnâme vermeye başlamıştır.

¹³⁷ Ali Haydar Efendi, “Emvâl-ı Gayr-ı Menkûlenin Tasarrufuna Aid Mevâd-ı Kanuniyeye Dair Teşrihât”, *Ceride-i Adliye*, 5 Haziran 1329, y. 4, s. 85, 20 Eylül 1329, y. 4, sy. 92.

¹³⁸ Ali Haydar Efendi, “Eşhâs-ı Hükmiyenin Emâl-i Gayr-ı Menkûleye Tasarruflarına Dair Kanun-i Muvakkat”, *Ceride-i Adliye*, 20 Teşrin-i Evvel 1329, y. 4, sy. 94, s. 5195-5208, 5 Teşrin-i Sâni 1329, y. 4, sy. 95, s. 5233-5241.

¹³⁹ Ali Haydar Efendi, “Emvâl-i Gayr-ı Menkûlenin Deyn Mukabilinde Temînât İrâesine Dair Kanun-ı Muvakkat Hakkında”, *Ceride-i Adliye*, 20 Teşrin-i Sâni 1329, y. 4, sy. 96, 5 Kânûn-ı Sani 1329, y. 4, sy. 99.

¹⁴⁰ Ali Haydar Efendi, “Emvâl-i Gayr-ı Menkule Kanunu, Bi'l-İştirak Tasarruf Olunan Emvâl-i Gayr-ı Menkûlenin Taksimi Hakkında Kanun-ı Muvakkattır”, *Ceride-i Adliye*, 20 Kânûn-ı Sani 1329, y. 4, sy. 100, 5 Mart 1330, y. 4, sy.103.

¹⁴¹ Ali Haydar Efendi, “Savm-ı Şirâ Savm-ı Nazar”, *Ceride-i Adliye*, 5 Şubat 1329, y. 4, sy.101, 5527.

¹⁴² Ali Haydar Efendi, “el-İfsâh fi-Mesâil-i Ademi'l-İnfisâh”, *Ceride-i Adliye*, 20 Nisan 1330, y. 4, sy. 106, 5573-5576, 5 Mayıs 1330, y. 4, sy.107, 5825-5830.

¹⁴³ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 33, 14, 2.

¹⁴⁴ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 33, 14, 2.

Ders vermeye başladıktan bir sene sonra doksan beş kuruş maaş ile dersiâm görevlendirilmiş ve ileride farklı zamanlarda verilen zamlarla maaşı sekiz yüz kuruşa yükselmiştir. İstanbul rüüsuna atanmıştır¹⁴⁵.

1.6.4. Aldığı Rütbe, Nişan ve Madalyalar

Bilal Gavanım Efendi, 25 Temmuz 1893'te İbtidâ-i Hâric İstanbul müderrisliği, 1900-1901'de Hareket-i Hâric, 6 Nisan 1906'da İbtidâ-i Dâhil derecelerine yükselmiştir. Bir adet dördüncü rütbeden Osmânî nişanı, bir adet üçüncü rütbeden Mecidî nişanı ve bir adet de Altın Liyâkat madalyası almıştır¹⁴⁶.

1.7. Cafer Fahri Efendi

1.7.1. Doğumu ve Nesebi

Hüseyin Sıtkı Efendi'nin oğludur. 1876-1877'de Batum'da doğmuştur¹⁴⁷.

1.7.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini Trabzon vilâyetinin Canik sancağına bağlı Ünye kazasında almış ve sonra İstanbul'a gitmiştir. Dârü's-şafaka'da altıncı sınıfa kadar devam ederek 11 Ekim 1895'te tasdiknâme almıştır. Daha sonra Mülkiye Baytar Mektebi'ne başlamış ve teorik ve uygulamalı dersleri tamamlayarak 2 Ocak 1900'da baytar tabibi icâzetnâmesi almıştır. Aynı zamanda Bakteriyoloji'ye de devam ederek 1899'da tasdiknâme almıştır. Trabzon'da görev yapmaktayken izinli olarak 22 Nisan 1901'de İstanbul'a giderek Galata Gümrüğü Tahlîlhânesi'ne başlamıştır. Çalıştığı süre boyunca oldukça tecrübe kazanmış ve 5 Kasım 1901'de şehâdetnâme almıştır. Türkçe, Fransızca ve Gürcüce konuşabilmekte ve yazabilmektedir¹⁴⁸.

¹⁴⁵ İST. MFT. MŞH, SAİD, 33, 14, 2.

¹⁴⁶ İST. MFT. MŞH, SAİD, 33, 14, 2.

¹⁴⁷ İST. MFT. MŞH, SAİD, 108, 11/3, 1171.

¹⁴⁸ İST. MFT. MŞH, SAİD, 108, 11/3, 1171.

1.7.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

4 Mart 1900'da altı yüz yetmiş beş kuruş maaşla Trabzon vilâyetindeki Muâyene-i Hayvan Memurluğu'na ve 13 Mayıs 1903'te yedi yüz elli kuruş maaşla Mülkîyye Baytâr Mektebi Serîrîyyât ve Ameliyât-ı Cerrâhîyye Muallim Muavinliği'ne atanmıştır. Aynı zamanda yüz elli kuruş maaşla Bakteriyolojihâne Muavinliği'yle görevlendirilmiştir. 18 Temmuz 1905'te Adapazarı Hayvan Muâyenesi Memurluğu'na atanmıştır. 15 Ağustos 1905'te Bakteriyolojihâne Muavinliği'nden almakta olduğu iki yüz elli kuruş olan maaşı dört yüz kuruşa çıkarılmıştır. 10 Eylül 1908'de muallim muavinliğinden almakta olduğu yedi yüz elli kuruş maaşına zam yapılarak maaşı dokuz yüz kuruşa yükselmiş ve Muâyene-i Lâhm Muallimliği'nden almakta olduğu aylık yüz kuruş 14 Eylül 1908'de kesilmiştir. 11 Ekim 1908'de bin üç yüz elli kuruş maaşla Bakteriyolojihâne-i Baytar Müdiriyyeti'ne, 11 Eylül 1909'de ise bin beş yüz kuruş maaşla Bakteriyolojihâne-i Baytâr Müdür Muavinliği'ne atanmıştır. Bakteriyolojihâne-i Baytâr Müdür Vekâleti'ni maaşsız olarak 20 Temmuz 1912'den 11 Nisan 1914'e kadar devam ettirmiştir. 4 Aralık 1913'te Mülkîyye Baytar Mektebi'nce kendisine Muâyene-i Lâhm Muallimliği verilmiştir. 14 Ağustos 1915'ten itibaren maaşı beş yüz kuruş zamlı iki bin beş yüz kuruşa yükselmiştir. Bakteriyolojihâne-i Baytar Müdürü Mösyö Fürjen'in bakanlığa gönderdiği rapor üzerine 5 Kasım 1914'de iki bin kuruş maaşla Mülkiyye Baytâr Mektebi Müdür Muavinliği'ne atanmıştır. Hayvan vebasası serumu hakkında Rusya'ya tetkikte bulunmak üzere gönderilen heyette bulunmuştur¹⁴⁹.

1.7.4. Aldığı Rütbeler

Yaptığı hizmetlerden dolayı 3 Haziran 1901'de de rütbe-i râbia ile ödüllendirilmiştir¹⁵⁰.

¹⁴⁹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 108, 11/3, 1171.

¹⁵⁰ İST. MFT. MŞH, SAİD, 108, 11/3, 1171

1.7.5. Eserleri

Cafer Fahri Efendi'nin veterinerlik alanında yapmış oldukları çalışmalar dikkat çekicidir. “*Tavukçuluk Rehberi*”, “*Ameli Tavukçuluk*”, “*Mufassal Ameli Tavukçuluk*”, “*Tavukları Çok Yedirmek İçin Ne Yedirmeli*”, “*Muafiyetin Mihanikiyeti*”, “*Vebai Bakari Seromu*”, “*Hayvanların Proplaşması*”, “*Mufassal Yeni Tavukçuluk*”, “*Av ve Salon Köpekleri*”, “*Keçi Beslemek Usulü*”, “*Nasıl Tavukçuluk Yapmalıdır*”, “*Tavukçuluktan Nasıl Para Kazanılır*”, “*Tavukçulukta Muvaffakiyetin Sırrı*”, “*Ne Zaman Cıvciv Çıkarmalı*”, “*Tavuk Hastalıkları*”, “*Savaş ve Polis Köpekleri*” ve “*Kanarya ve Yeni Arıcılık*” olmak üzere Cafer Fahri Efendi'nin veterinerlik alanlarda birçok eseri vardır¹⁵¹.

1.8. El-Hac Hüseyin Hüsnü Efendi

1.8.1. Doğumu ve Nesebi

Zâîmzâde Hacı Zâim Efendi'nin oğludur. 1909-1910'da Batum'da doğmuştur¹⁵².

1.8.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini sıbyan mektebinde almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Fatih Camii dersiâmlarından Karînabadlı Abdurrahman Efendi'den ilim tahsil etmiştir. Türkçe ve Gürcüce yazabilmekte ve konuşabilmektedir¹⁵³.

1.8.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

El-Hac Hüseyin Hüsnü Efendi 21 Mart 1876'da Hopa kazası Meclis-i Deâvî Azalığı'na yetmiş bir kuruşla atanmıştır. 13 Mart 1879'da bu görevden ayrılarak 1883/1884'te fahrî olarak Kaza İdare Meclis Azalığı'na atanmıştır. 28 Haziran 1890'da altmış sekiz kuruş maaşla Hopa Müftülüğü'ne atanmıştır¹⁵⁴.

¹⁵¹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 108, 11/3, 1171; Cafer Fahri Efendi, Yeni Arıcılık, İstanbul, 1943'ten naklen Murat Kasap, Osmanlı Gürcüleri, 428.

¹⁵² İST. MFT. MŞH, SAİD, 111, 20/2, 1232.

¹⁵³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 111, 20/2, 1232.

¹⁵⁴ İST. MFT. MŞH, SAİD, 111, 20/2, 1232.

1.9. Hafız Mehmed Emin Efendi

1.9.1. Doğumu ve Nesebi

Ziraatçı olan Hacı Hasan Ziya Efendi'nin oğludur. Kasım-Aralık 1849'da Batum'a bağlı Maradid-i Ulyâ köyünde doğmuştur¹⁵⁵.

1.9.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini sıbyan mektebinde almıştır. Mukaddimât-ı ulûm ve Şerh-i Akâid derslerini Şeyh Hacı Hafız Ahmed Efendi'den tahsil etmiştir. Daha sonra Batum'dan İzmit sancağına bağlı Sapanca nahiyesine yerleşmiştir. 1887/1888-1892/1893 yılları arasında eğitimini devam ettirmek üzere İstanbul'a giderek Fatih Bahri Sefid Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi'ne başladı. Sabah vakitlerinde Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'den ikindi vakitlerinde ise ders vekili Mehmed Halis Efendi'den ders almıştır¹⁵⁶.

1.9.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Hafız Mehmed Emin Efendi, 1892-1893'te Adapazarı kasabasındaki Kara Osman Ağa Medresesi'ne iki yüz altmış kuruş maaşla atanmıştır. 1901-1902'de Adapazarı müftüsü Hacı İsmail Efendi'nin vefatı sebebiyle yüz bir kuruş maaşla kazaya müftü olarak atanmıştır. 1908-1909'da on akçe ile Kara Osman Ağa Camii Cuma vâizi olarak görevlendirilmiştir¹⁵⁷.

1.9.4. Aldığı Rütbelere

Yaptığı hizmetlerden dolayı 1901'de ilmiye derecelerinden Bursa müderrisliğine atanmıştır¹⁵⁸.

¹⁵⁵ İST. MFT. MŞH, SAİD, 214, 7/9, 3335.

¹⁵⁶ İST. MFT. MŞH, SAİD, 214, 7/9, 3335.

¹⁵⁷ İST. MFT. MŞH, SAİD, 214, 7/9, 3335.

¹⁵⁸ İST. MFT. MŞH, SAİD, 214, 7/9, 3335.

1.10. Hasan Fehmi Efendi

1.10.1. Doğumu ve Nesebi

Yamakzâde lakabıyla bilinen Ahmed Efendi'nin oğludur. 29 Mart 1840'da Batum'un Gönye kazasında doğmuştur.

1.10.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimine sıbyan mektebinde başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm ve Sarf derslerini aldıktan sonra Şeyh Ahmed Efendi'den Fenarî'ye kadar ilim tahsil etmiştir. Daha sonra İstanbul'a giderek Süleymâniye Mülazımlar Medresesine başlamıştır. Bandırma Camii'nde Batumlu Hacı Emin Efendi'den on altı yıl ilim tahsil etmiştir. 3 Mayıs 1877'de icâzetnâme ve şehâdetnâme almıştır. İmtihanla Medresetü'l Kudât'ı kazanmış ve iki yıl eğitime devam etmiştir. Türkçe konuşabilmekte, Arapça ve Farsça bilmektedir¹⁵⁹.

1.10.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Hasan Fehmi Efendi 28 Mayıs 1877'de Trabzon'a bağlı Batum sancağı Acareteyn kazası niyâbetine yedi yüz elli kuruş maaşla atanmıştır. Bir buçuk yıl görev yaptıktan sonra Rus istilası sebebiyle vatanını terk edip Batum sancağından Gönye kazasına dönmek zorunda kalmıştır. Bir sene sonra orası da işgal edilince tüm akrabalarıyla birlikte İstanbul'a göç etmiştir. 10 Ağustos 1882'de Şehr-emânetine bağlı Kandıra niyâbetine yedi yüz elli kuruş maaşla atanmıştır. Orada 23 Mart 1884'e kadar görevini yerine getirmiştir. On ay açıkta kalarak 1 Şubat 1885'te Adana'ya bağlı Hacin kazasına bin kuruş maaşla atansa da mazeret beyan ederek istifa etmiş ve dört ay daha açıkta kalmıştır. Ağustos-Eylül 1885'te yedi yüz elli kuruş maaşla Şehr-emânetine bağlı Şile kazası niyâbetine atanmıştır. Buradaki görevinin sona ermesinden sonra yedi ay açıkta kalıştır. Şubat/Mart 1887-1888'de Kandıra kazası niyâbetine yedi yüz elli kuruş maaşla atanmıştır. Buradaki görevi sırasında Adliye tarafından bazı şikayetler üzerine sorguya çekilse de şikâyetlerin durdurulmasına karar verilmiştir. Daha sonra Radovişte kazası niyâbetine atanmış;

¹⁵⁹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 1, 1.

fakat mağduriyetini dile getirerek istifa etmiştir. Ocak-Şubat 1890'den Aralık-Ocak 1891-1892'ye kadar yirmi üç ay açıkta kalmıştır. Aynı yıl içerisinde Edirne'ye bağlı Kırkkilise sancağına sonradan katılan Midye (Kıyıköy) kazası niyâbetliğine bin kuruş maaşla atanmıştır¹⁶⁰.

1.10.4. Aldığı Nişanlar

Yaptığı hizmetlerden dolayı bir adet nişan almıştır¹⁶¹.

1.11. Hasan Şerifzâde Efendi

1.11.1. Doğumu ve Nesebi

Şerifzâde lakabıyla tanınan Mehmed Efendi'nin oğludur. Babası ağadır ve çiftçilikle uğraşmıştır. 1883-1884'de doğmuştur¹⁶².

1.11.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

Hasan Şerifzâde Efendi ilk eğitimine Geyve kazasına bağlı Kışla Çay köyünde başlamış ve Arapça eğitimi almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Mehmed Şakir Efendi'den ders almıştır. 1909-1910'de icâzetnâme aldıktan sonra Medresetü'l Kudât'ı kazanmış ve buradan 1913-1914'te yüksek derece ile mezun olmuştur. Türkçe ve Arapça konuşup yazabilmektedir¹⁶³.

1.11.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Hasan Şerifzâde Efendi 16 Eylül 1914'te Bağdat'a bağlı Bedre kazası kadılığına atanmıştır. Görev yerine gitmek için devlet hazinesinden tahsil edilen üç bin üç yüz kuruş harcırahı almamıştır. Daha sonra Necef-i Eşref kadılığına atanmıştır¹⁶⁴.

¹⁶⁰ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 1, 1.

¹⁶¹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 1, 1.

¹⁶² İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 11, 1.

¹⁶³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 11, 1.

¹⁶⁴ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 11, 1.

1.12. Hasan Tahsin Efendi

1.12.1. Doğumu ve Nesebi

Mehmed Said Efendi'nin oğludur. 1850-1851'de Batum'un Livâne kazasında doğmuştur¹⁶⁵.

1.12.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini sıbyan mektebinde almıştır. 1869-1870'de Tetimme-i Hâmis Medresesine başlamıştır. 1882-1883'de Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne'yi imtihanla kazanmıştır. Fatih dersiâmlarından Hacı İbrahim Zühti Efendi'den Sarf, Nahiv, Mantık, Akâid ve Ahışhalı Hacı Mehmed Efendi'den Ferâiz ve Recep Efendi'den Halebî, Mültekâ ve Meânî dersleri alarak 1885-1886'da icâzetnâme almıştır. 1885-1886'da imtihanla Mekteb-i Nüvvâb'ı kazanmış ve 1889-1890'da sınıf-ı hamseden şehâdetnâme almıştır. Gürcüce, Türkçe ve Arapça konuşabilmekte ve yazabilmektedir¹⁶⁶.

1.12.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Hasan Tahsin Efendi 11 Eylül 1898'de Demirci niyabetine, sonrasında Kula niyabetine ve 10 Eylül 1890'da bin kuruş maaşla Ayvacık niyâbetine atanmıştır¹⁶⁷.

1.13. Hüseyin Fikri Efendi

1.13.1. Doğumu ve Nesebi

Mehmed Tahir Efendi'nin oğludur. 1852'de Batum'a bağlı Macahel nahiyesinde doğmuştur¹⁶⁸.

1.13.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini sıbyan mektebinde almıştır. Sonra babasından altı yıl eğitim alarak Molla Câmî'ye kadar ders almıştır. 1871-1872'de Süleymâniye Mülazımlar

¹⁶⁵ İST. MFT. MŞH, SAİD, 80, 14, 1.

¹⁶⁶ İST. MFT. MŞH, SAİD, 80, 14, 1.

¹⁶⁷ İST. MFT. MŞH, SAİD, 80, 14, 1-4.

¹⁶⁸ İST. MFT. MŞH, SAİD, 99, 3/45, 1009.

Medresesi'ne başlamış ve Fatih dersiâmlarından Arnavut Recep Efendi'nin derslerine katılmıştır. 1882-1883'te Mekteb-i Nüvvâb'a başlamış ve dördüncü sınıfa kadar Mekteb-i Nüvvâb'a devam etmiştir. Eğitimini Fatih Camii'nde devam ettirerek dinî ilimlerden ve alet ilimlerinden icâzetnâme almıştır¹⁶⁹.

1.13.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Hüseyin Fikri Efendi 11 Eylül 1885'te Elbak sancağı niyâbetine atanarak iki buçuk sene görev yapmıştır. 26 Ekim 1889'da Aydın vilâyetine bağlı Çeşme niyâbetine atanmıştır. Çeşme kazasında görevini tamamladıktan sonra İbtidâ-i Hâric Bursa Rûûsu'na atanmıştır. İki sene görev yaptıktan sonra 16 Temmuz 1893'te Aydın vilâyetinin Milas kazası niyâbetine, 31 Ocak 1896'da Adana vilâyetine bağlı Kars-ı zülkadriye'ye niyâbetine ve 29 Temmuz 1899'da Hüdavendigâr vilâyetine bağlı Erdek niyâbetine atanmıştır. 6 Ağustos 1902'den 3 Haziran 1903'e kadar Erganimadeni niyâbetine, 20 Temmuz 1908'de Sinop niyâbetine, 18 Ekim 1910'da Siirt livâsı niyâbetine, 16 Mayıs 1914'te ise Kerkük livâsı kadılığına atanmıştır. Hüseyin Fikri Efendi, yaşlılığını ileri sürerek Kerkük livâsı kadılığından 19 Kasım 1915'te ayrılmış, ancak yeniden Antalya kadılığına atanmıştır. 17 Haziran 1916'da kesin olarak emekliye ayrılmıştır¹⁷⁰.

1.13.4. Aldığı Rütbeler

Yaptığı hizmetlerden dolayı 20 Şubat 1892'de İbtidâ-i Hâric Bursa müderrisliğ ve 7 Eylül 1899'da İbtidâ-i Dâhil Bursa müderrisliği derecelerine yükselmiştir¹⁷¹.

1.14. Hüseyin Remzi Efendi

1.14.1. Doğumu ve Nesebi

Kara Kadızâde lakabıyla tanınan Halil Efendi'nin oğludur. 1862-1863'te Batum'da doğmuştur¹⁷².

¹⁶⁹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 99, 3/45, 1009.

¹⁷⁰ İST. MFT. MŞH, SAİD, 99, 3/45, 1009.

¹⁷¹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 99, 3/45, 1009.

¹⁷² İST. MFT. MŞH, SAİD, 65, 18, 1.

1.14.2. Yetişmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini sıbyan mektebinde almıştır. 1884-1885'te İstanbul'a giderek Fatih Bahr-i Sefid Çifte Ayak Kurşunlu Medresesinde ilim tahsil etmiş ve 1896-1897'de imtihanla Muallimhâne-i Nüvvâb'ı kazanmıştır. 1898-1899'da icâzetnâme almıştır. Gürcüce, Türkçe ve Arapça konuşabilmekte, Arapça ve Türkçe yazabilmektedir¹⁷³.

1.14.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Hüseyin Remzi Efendi 1901-1902'de Ankara'ya bağlı Akdağmadeni kazası niyâbetine, 1903-1904'de Selanik'e bağlı Zihne kazası niyâbetine ve 1905-1906'da Konya'ya bağlı Ereğli kazası niyâbetine atanmıştır. Akdağmadeni kazasında dokuz yüz, Zihne kazasında bin iki yüz ve Ereğli kazasında da altı yüz yetmiş beş kuruş maaşla istihdam edilmiřtir¹⁷⁴.

1.15. İlyas Fevzi Efendi

1.15.1. Doğumu ve Nesebi

Karakadzâde kadı Osman Efendi'nin oğludur. 23 Ekim 1844'te Batum sancağına bağlı Maradid nahiyesinde doğmuřtur¹⁷⁵.

1.15.2. Yetişmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini sıbyan mektebinde almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Süleymâniye Mülazımlar Medresesi'nde dinî ilimleri ve alet ilimlerini tahsil ettikten sonra Mekteb-i Nüvvâb'a başlamış ve beşinci sınıftan şehâdetnâme almıştır. Türkçe konuşup yazabilmekte ve Arapça bilmektedir¹⁷⁶.

1.15.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

İlyas Fevzi Efendi 24 Eylül 1874'te Mekteb-i Nüvvâb'dan mezun olduktan sonra Trabzon vilâyetine bağlı Livâne kazasına 21 Ocak 1875'te dokuz yüz kuruş

¹⁷³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 65, 18, 1.

¹⁷⁴ İST. MFT. MŞH, SAİD, 65, 18, 1.

¹⁷⁵ İST. MFT. MŞH, SAİD, 228, 15/14, 3851.

¹⁷⁶ İST. MFT. MŞH, SAİD, 228, 15/14, 3851.

maaşla atanmıştır. Buradaki görev süresini tamamladıktan sonra 7 Kasım 1877'den itibaren bin üç yüz elli kuruş maaşla Trabzon vilâyetine bağlı Of niyâbetine, 4 Nisan 1882'de bin kuruş maaşla Konya vilâyetine bağlı Yalvaç kazası niyâbetine, 29 Mart 1883'de bin kuruş maaşla Hüdâvendigâr vilâyetine bağlı Yenişehir kazası niyâbetine, 5 Ağustos 1883'te yedi yüz elli kuruş maaşla Kastamonu vilâyetine bağlı Hamidiye kazası niyâbetine, 10 Haziran 1893'te bin kuruş maaşla İzmit livâsına bağlı Geyve kazası niyâbetine, 21 Haziran 1896'dan itibaren yedi yüz elli-altı yüz yetmiş beş kuruş maaşla Kandıra niyâbetine, 7 Eylül 1899'da dokuz yüz kuruş maaşla Bartın niyâbetine, Mart-Nisan 1903'te Balya niyâbeti, 8 Haziran 1906'da tekrar İzmit livâsına bağlı Geyve kazası niyâbetine ve 9 Eylül 1911'de dokuz yüz kuruş maaşla Ayvacı niyâbetine atanmıştır. 12 Mayıs 1903'te emekliye ayrılmıştır¹⁷⁷.

1.16. İshak Necati Efendi

1.16.1. Doğumu ve Nesebi

Mehmed Dursun Efendi'nin oğludur. 29 Şubat 1872'de Batum'da doğdu¹⁷⁸.

1.16.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini İzmit'te sıbyan mektebin almıştır. 13 Kasım 1888'de Fatih Bahri Sefid Çifte Ayak Kurşunlu Medresesine başlamıştır. Özel olarak Hesap, Coğrafya ve Fatih dersiâmlarından Elbasanlı İbrahim Efendi'den Arapça eğitimi almıştır. Daha sonra da Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi'den ilim tahsil ederek Eylül-Ekim 1901'te icâzetnâme almıştır. 1902-1903'te Mahkeme-i Tefîş-i Evkâf tarafından yapılan alay imamlığı sınavında başarılı olmuş ve intihâbnâme almıştır. Türkçe yazıp konuşabilmekte ve Arapça bilmektedir¹⁷⁹.

¹⁷⁷ İST. MFT. MŞH, SAİD, 228, 15/14, 3851.

¹⁷⁸ İST. MFT. MŞH, SAİD, 94, 4/3, 914.

¹⁷⁹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 94, 4/3, 914.

1.16.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

İshak Necati Efendi Şubat-Mart 1906'da rüûs imtihanında başarılı olarak birinci sınıftan Fatih Camii dersiâmlığına başlamıştır. 12 Eylül 1912'den itibaren kendisine yüz doksan kuruş tarîk maaşı tahsis edilmiştir. Ağustos-Eylül 1909'da maaşı beş yüz kuruşa yükseltilmiştir. 1903'te Bâb-ı Meşihat Rumeli Kazaskerliği Vekâyi-i Şer'îyye Kalemî görevine mülâzım olarak devam ettiği sırada kendisine Bursa rüûsu tevcih edilmiştir. Ancak mülâzım olarak çalıştığı kurumda maaş alamadığı için ayrılmak zorunda kalmıştır¹⁸⁰.

1.16.4. Aldığı Rütbe ve Madalyalar

Yaptığı hizmetlerden dolayı İbtidâ-i Hâric Bursa müderrisliği derecesine yükselmiş ve 1913'te Gümüş Liyâkat madalyası verilmiştir¹⁸¹.

1.17. İsmail Hakkı Efendi

1.17.1. Doğumu ve Nesebi

İsmail Hakkı 1850-1851'de Batum'a bağlı Acara-i Süflâ kazasına bağlı Zebezde köyünde doğmuştur. Kadızâde şöhretiyle bilinen babası Hüseyin Efendi, Acara-i Süflâ kazasında Bidâyet Mahkemesi Azâlığı görevinde bulunmuştur¹⁸².

1.17.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimine köy mektebinde başlamış ve burada Kur'ân-ı Kerîm, Tecvid, Sarf ve Nahiv dersleri almıştır. 1868-1869'da İstanbul'a giderek Mülazımlar Medresesinde Sarf, Nahiv, Mantık, Meânî, Kelâm, Hikmet ve Fıkıh dersleri almıştır. Abdülkerim Efendi'den icâzetnâme almıştır. Daha sonra imtihanla Mekteb-i Nüvvâb'ı kazanmış ve burada Fıkıh ve Kıraat derslerini imtihanla geçerek Mekteb-i Nüvvâb'ın en yüksek sınıfı olan sınıf-ı sülûsten intihâbnâme almıştır. Türkçe konuşup yazabilmekte ve Arapça bilmektedir¹⁸³.

¹⁸⁰ İST. MFT. MŞH, SAİD, 94, 4/3, 914.

¹⁸¹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 94, 4/3, 914.

¹⁸² İST. MFT. MŞH, SAİD, 67, 1, 1.

¹⁸³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 67, 1, 1.

1.17.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

İsmail Hakkı Efendi 30 Ağustos 1882’de iki bin beş yüz kuruş maaşla Dersim vilâyetine bağlı Mazgirt sancağı niyâbetine, 15 Mayıs 1886’da iki bin kuruş maaşla Trabzon vilâyetine bağlı Gümüşhâne sancağı niyâbetine ve 8 Kasım 1900’da üç bin kuruş maaşla Ankara vilayetine bağlı Kayseriye sancağı niyâbetine atanmıştır. Müddet-i Örfiyyesi¹⁸⁴ sona erdiğinden dolayı açıkta kalmıştır. Mûsile-i Süleymâniyye’den taşra rûûs-ı hümâyûn’a getirilmiştir¹⁸⁵.

1.17.4. Aldığı Rütbeler

1892’de Mûsile-i Süleymâniyye’den Edirne Müderrisliği derecesine yükselmiş, 30 Ekim 1895’te İzmir pâye-i mücerredi, 5 Şubat 1900’da İzmir pâye-i Mücerredi tashihiyle Mahreç pâyesi verilmiş ve 10 Mart 1898’de de Nişân-ı Âli Osmânî dördüncü rütbesini almıştır¹⁸⁶.

1.18. İsmail Hakkı Efendi

1.18.1. Doğumu ve Nesebi

Ağa olarak tanınan ve tarımla uğraşan Hüseyin Hüsnü Efendi’nin oğludur. Temmuz 1872’de Batum’da doğmuştur¹⁸⁷.

1.18.2. Yetişmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini sıbyan mektebinde almıştır. Batum’dan göç ederek Kastamonu vilâyetine bağlı Sinop’un Karasu nahiyesine yerleşmiştir. Daha sonra İstanbul’a giderek Fatih Bahr-i Sefid Tetimme-i Ūlâ Medresesi’ne başlamış ve Tavaslı Hacı Hafız Hasan Efendi’den icâzetnâme almıştır. Türkçe ve Gürcüce konuşabilmekte ve yazabilmektedir¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Müddet-i Örfiyye bir yere atanan kadının atandığı yerde ne kadar süreyle görev yapacağını ifade eder. Kadılar durumlarına göre 12 ay ile 20 ay süre aralıklarında tayin edilir, bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, 94.

¹⁸⁵ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 67, 1, 1.

¹⁸⁶ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 67, 1, 1.

¹⁸⁷ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 177, 35/9, 2516.

¹⁸⁸ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 177, 35/9, 2516.

1.18.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

İsmail Hakkı Efendi 17 Temmuz 1911'de Sinop'un Ayancık kazası müftüsü olan Mustafa Şevki Efendi'nin başka bir kazaya tayin edilmesinden dolayı boş olan kadroya müftü olarak atanmıştır¹⁸⁹.

1.19. Mahmud Hilmi Efendi

1.19.1. Doğumu ve Nesebi

Osmanoğlu Ahmed Efendi'nin oğludur. 1874-1875'te Batum'da doğmuştur¹⁹⁰.

1.19.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

Batum'da sıbyan mektebi muallimliği ve imamlık yapan babasının derslerine devam etmiştir. 1878-1879'da Trabzon vilâyetinin Fatsa kazasının Sütrecik köyüne yerleşmiştir. Fatsa'daki Rüştîye mektebine başlamış ve orada Sarf, Nahiv, Mantık, Fıkıh, Türkçe, Farsça, Hesap, Coğrafya ve Usûl-i Hendese tahsil ederek 22 Haziran 1891'de şehâdetnâme almıştır. Daha sonra Fatsa'da bulunan medresede iki sene ilim tahsil ettikten sonra Haziran-Temmuz 1893'te İstanbul'a giderek Gazi Davut Paşa Medresesi'nde sekiz yıl ilim tahsil ettikten sonra icâzetnâme almıştır. Türkçe ve Arapça yazıp konuşabilmekte ve Farsça bilmektedir¹⁹¹.

1.19.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Mahmud Hilmi Efendi 1900-1901'de yüz elli kuruş maaşla Trabzon vilâyetinin Fatsa kazası Ulûm-i Dinîyye Muallimliği'ne atanmıştır. Burada yedi sene görev yaptıktan sonra Temmuz- Ağustos 1909'da maaşının kesilmesine rağmen eğitim ile meşgul olmaya devam etmiştir. 18 Ocak 1910'da iki yüz kuruş maaşla Fatsa Cedîd Cami'inde müderris olarak görevlendirilmiştir¹⁹².

¹⁸⁹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 177, 35/9, 2516.

¹⁹⁰ İST. MFT. MŞH, SAİD, 177, 1/4, 2493.

¹⁹¹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 177, 1/4, 2493.

¹⁹² İST. MFT. MŞH, SAİD, 177, 1/4, 2493.

1.19.4. Aldığı Rütbeler

Yaptığı hizmetlerden dolayı İbtidâ-i Hâric Edirne müderrisliği derecesine yükselmiştir¹⁹³.

1.20. Mehmed Emin Efendi

1.20.1. Doğumu ve Nesebi

Hasan Beyzâdelerden Süleyman Efendi'nin oğludur. 05 Haziran 1836'da Batum'da doğmuştur¹⁹⁴.

1.20.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

1843-1844'te ilk eğitimini aldıktan sonra 13 Ekim 1845'te Batum'da Hacı Nûman Efendi'den on yıl kadar ilim tahsil etmiştir. Daha sonra İstanbul'a giderek İbrahim Paşa Medresesi'nde Arapça, Farsça, Sarf, Nahiv, Mantık, Meânî, Şerh-i Akâid, Celâl, Halebî, Mültekâ, Şifâ-i Şerîf, Şemâil-i Şerîf ve Ferâiz dersleri okuyarak icâzetnâme almıştır¹⁹⁵.

1.20.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Mehmed Emin Efendi 30 Ekim 1894'de üç yüz kuruş maaşla Cebel-i Bereket sancağına bağlı Hassa kazası müftülüğüne atanmış ve aynı zamanda kazadaki müderrislik vazifesini de yürütmüştür¹⁹⁶.

1.21. Mehmed Emin Efendi

1.21.1. Doğumu ve Nesebi

Sepükzâde İdris Efendi'nin oğludur. 15 Mart 1848'de Batum'a bağlı Şavşat nahiyesinin İphrevil köyünde doğmuştur¹⁹⁷.

¹⁹³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 177, 1/4, 2493.

¹⁹⁴ İST. MFT. MŞH, SAİD, 127, 13/10, 1600.

¹⁹⁵ İST. MFT. MŞH, SAİD, 127, 13/10, 1600.

¹⁹⁶ İST. MFT. MŞH, SAİD, 127, 13/10, 1600.

¹⁹⁷ İST. MFT. MŞH, SAİD, 148, 19/29, 2026.

1.21.2. Yetişmesi ve Eğitimi

Kars'ta on iki sene ilim tahsil eden ve müderris olan babası Rusya harbi sırasında vefat etmiştir. Babasından Molla Fenarî'ye kadar ders almıştır. Daha sonra İstanbul'a gitmiş ve burada Gürcü Ali Efendi'den eğitim almıştır. Mekteb-i Nüvvâb'a devam ederek şehâdetnâme almıştır. Arapça, Türkçe ve Gürcüce konuşabilmekte, Arapça ve Türkçe yazabilmektedir¹⁹⁸.

1.21.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Mehmed Emin Efendi 23 Temmuz 1889'da Selanik vilâyetine bağlı Nevrekep kazası niyâbetine, 29 şubat 1892'de bin iki yüz elli kuruş maaşla Bafra kazası niyâbetine, 23 Temmuz 1895'te bin beş yüz kuruş maaşla Tire kazası niyâbetine, 1898'de bin yüz yirmi beş kuruş maaşla Ermenek kazası niyâbetine, 20 Temmuz 1898'de bin yüz yirmi beş kuruş maaş ile Ohri kazası niyâbetine, 28 Ocak 1904'te bin yüz yirmi beş kuruş maaşla Kars-ı Zlkadrîye kazası niyâbetine, 25 Mayıs 1906'da bin yüz yirmi beş kuruş maaşla Azizîye kazası niyâbetine ve 5 Kasım 1906'da ise bin iki yüz kuruş maaşla Sofulu kazası niyâbetine atanmıştır. Ayrıca Mahkeme-i Bidâyet Hukuk, Ticâret ve İcrâ Dâiresi Başkanlığı'nda görev yapmıřtır¹⁹⁹.

1.21.4. Aldığı Rütbeler

Yaptığı hizmetlerden dolayı 1894'te İbtidâ-i Hâric Bursa müderrisliği derecesine yükselmiş ve 1908'de sınıf-1 sâlise rütbesi almıřtır²⁰⁰.

1.22. Mehmed Emin Efendi

1.22.1. Doğumu ve Nesebi

Tüccar Osman Efendi'nin oğludur. 1830-1831'de Batum'a bağlı Gönye kazasının Maradid köyünde dođmuřtur²⁰¹.

¹⁹⁸ İST. MFT. MşH, SAİD, 148, 19/29, 2026.

¹⁹⁹ İST. MFT. MşH, SAİD, 148, 19/29, 2026.

²⁰⁰ İST. MFT. MşH, SAİD, 148, 19/29, 2026.

²⁰¹ İST. MFT. MşH, SAİD, 82, 14, 1.

1.22.2. Yetişmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini sıbyan mektebinde almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Süleymâniye Mülazımlar Medresesine başlamıştır. Aynı zamanda Kütahyalı Molla Efendi ve Ayaşlı Mustafa Efendi'den icâzetnâmeler almıştır. 1859-1860'dan itibaren ders vermeye başlayan Mehmed Emin Efendi, on sekiz sene boyunca doksandan fazla talebeye icâzetnâme vermiştir. Türkçe ve Arapça konuşup yazabilmektedir ve Farsça bilmektedir²⁰².

1.22.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Mehmed Emin Efendi İstanbul'da eğitimine devam ederken Evkâf-ı Hümâyûn'da yapılan imtihanda başarılı olarak seksen kuruş maaşla Laleli Camii'ne Salı günleri vâiz olarak görevlendirilmiştir. Aynı yılın sonlarına doğru fetvâ emîni olan eski şeyhülislam Refik Efendi'nin başkanlığında toplanan heyet karşısında imtihan olan Mehmed Emin Efendi dört yüz kuruş maaşla Zeyl Meşayihliğine atanmıştır. 1859-1860'da II. Abdülhamid (1842–1918)'in huzurunda vaaz vermiştir. Ders vermeye devam etmesi asıl görevini yerine getirmesine engel teşkil ettiğinden 1862-1863'te Zeyl Meşayihliği'nden istifa etmiştir. Padişahın emriyle açılan rûûs imtihanında üçüncü olmuştur. 1865-1866'da Huzûr-i Hümâyûn'da rûûs muhafızı oldu. 1869-1870'e kadar her sene Huzur-ı Hümayun derslerine katılmıştır. Aynı yılın sonlarına doğru üç bin üç yüz kuruş maaşla Meclis-i Teftiş-i Evkâf-ı Hümâyûn azalığına atanmıştır. 1871-1872'de bin beş yüz kuruş maaşla Meclis-i Tedkikat-ı şer'iyeye azalığına atanmıştır. İki ay kadar azalığa devam ettikten sonra yaklaşık iki bin kuruş maaş ve bir miktar aidatla Rumeli sadâreti şeriatçılığına atanmış ve bin kuruş ek ödenek almıştır. Dört buçuk sene sonra görevinden ayrılmış ve yaklaşık iki ay geçtikten sonra bir miktar maaşla Meclis-i Tedkikat-ı şer'iyeye azalığına atanmıştır. Almış olduğu beş yüz kuruş ek ödeneği beş yüz kuruş ilaveyle bin kuruşa ulaşmıştır. 1878'de beş bin iki yüz kadar maaşla Medîne-i Münevvere Mevleviyetî'ne atanmıştır. 1879-1880'de Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm Azalığı'na atanmıştır. Bin kuruşluk olan ek ödeneği beş yüz kuruş ilaveyle bin beş

²⁰² İST. MFT. MşH, SAİD, 82, 14, 1.

yüz kuruşa çıkmıştır. 1881-1882’de iki bin beş yüz kuruş maaşla Dârü’l-Hilâfetü’l-Âliyye Müsteşarlığı’na atanmıştır. Altı ay sonra üç bin kuruş maaş ve bir miktar aidaatla Kassâm-ı Askerî Memûriyeti’ne atanmıştır. Kassâm-ı Askerî Memûriyeti görevini yerine getirirken Tesviye-i Maaş Komisyonu azalığına atanmıştır. 1885-1886’da on bin kuruş maaşla Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği’ne atanmıştır. 28 Temmuz 1886’da beş bin kuruş maaşla İzmir niyâbetine atanmıştır. Daha sonra atandığı Rumeli sadâreti şeriatçılığında ayrılmak zorunda kalmıştır²⁰³.

1.22.4. Aldığı Rütbe ve Nişanlar

Yaptığı hizmetlerden dolayı elli lira atıyye-i seniyye²⁰⁴ ile ödüllendirilmiş ve aynı yıl içinde bir rütbe terfi ettirilmiştir. 1869-1870 senesine kadar her sene Huzûr-ı Hümâyûn derslerinde bazen padişah tarafından verilen hediyelerle ve bazen de rütbesinin yükseltilmesi ile ödüllendirilmiştir: Ağustos-Eylül 1863’te İbtidâ-i Hâric İstanbul Müderrisliği, Temmuz-Ağustos 1866’da İbtidâ-i Dâhil, Mart-Nisan 1868’de Hareket-i Dâhil, Ekim-Kasım 1868’de Mûsile-i Sahn, Ocak-Şubat 1869’da İbtidâ-i Altmışlı ve Mart-Nisan 1869’da Hareket-i Altmışlı derecelerine yükselmiştir. 1868-1869’da Mahrec pâyesi, 1871-1872’de Bilâd-ı Hamse pâyesi, 1876-1877’de Haremeyn pâyesi ile beraber üçüncü rütbeden Mecidî nişanı almıştır. Daha sonra üçüncü Osmânî nişanı, 1884-1885’te İstanbul pâyesi ve ikinci rütbeden Mecidî nişanı almıştır. 28 Temmuz 1886’da ikinci rütbeden Osmânî nişanı almıştır²⁰⁵.

1.23. Mevlüd Alâeddin Efendi

1.23.1. Doğumu ve Nesebi

Mahmudzâde lakabıyla tanınan ve çiftçilikle uğraşan Hasan Efendi’nin oğludur. 1882-1883’te Batum’un Gizenze köyünde doğmuştur²⁰⁶.

²⁰³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 14, 1.

²⁰⁴ Padişahlar tarafından verilen hediyeler için kullanılan bir tabir, bkz. Feridun Emecen, “Atıyye-i Seniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 64.

²⁰⁵ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 14, 1.

²⁰⁶ İST. MFT. MŞH, SAİD, 62, 25, 1.

1.23.2. Yetişmesi ve Eğitimi

1883-1884'te Kastamonu'ya bağlı İnebolu kazasının Hamidiye köyüne yerleşmiştir. İlk eğitimine sıbyan mektebinde başlamıştır. 1898-1899'da İstanbul'a giderek Fatih Bahr-i Siyah Tetimme-i Sâdise Medresesine başlamış ve 1911-1912'ye kadar Arapçayla meşgul olarak icâzetnâme almıştır. Medresetü'l-Vâizîn'de ihtisaslaşmak amacıyla iki yıl tahsiline devam etmiştir. Kasîde-i Bürde'den²⁰⁷ de icâzetnâme almıştır. Türkçe ve Gürcüce konuşabilmekte, Arapça ve Farsça okuyabilmektedir²⁰⁸.

1.23.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Mevlûd Alâeddin Efendi 1911-1912'de Ayancık müderrisliğine atanmıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Medresetü'l-Vâizîn'de dersiâmlık imtihanını kazanmış ve Ayancık müderrisliğinden istifa edip iki yıl tahsiline devam etmiştir. Ancak sağlık sorunlarından dolayı eğitimini yarıda bırakmıştır. Sağlığı düzeldikten sonra Dimetoka müderrisliğine atanmıřtır²⁰⁹.

1.24. Osman Hilmi Efendi

1.24.1. Doğumu ve Nesebi

Tüccardan Ahmed Efendi'nin oğludur. 20 şubat 1848'de Batum'un Gönve nahiyesinde doğmuřtur²¹⁰.

1.24.2. Yetişmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini 1847-1848'de sıbyan mektebinde almıştır. Batum'daki Maradid Medresesi'nde beş yıl ilim tahsil etmiştir. Daha sonra İstanbul'a giderek

²⁰⁷ Şerefüddîn Muhammed ibn Saîd Bûsîrî, *Kaside-i Bürde Tercümesi ve şerhi*, trc. ve şerh Abidin Paşa ve sad. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Gençlik Basımevi, 1977), 204; Mahmut Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 468.

²⁰⁸ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 62, 25, 1.

²⁰⁹ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 62, 25, 1.

²¹⁰ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 213, 25/14, 3851.

Mülazımlar Medresesi'ne başlamış ve müderris Haşim Efendi'den icâzetnâme ve Hâfız Kasım Efendi'den Ferâiz icâzetnâmesi almıştır²¹¹.

1.24.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Osman Hilmi Efendi 17 Nisan 1875'te Erzurum vilâyetinin Ardanuç kazası niyâbetine, 14 Mayıs 1877'de Erzurum vilâyetinin Gevaş kazası niyâbetine, 18 Mayıs 1881'de Kosova vilâyetinin Geylan kazası niyâbetine ve 13 Mart 1884'te Cezayir-i Bahri Sefid vilâyetinin Biga kazası niyâbetine atanmıştır. Bundan sonra sırasıyla 13 Nisan 1888'de Kastamonu vilâyetinin Ayancık kazası niyâbetine, 3 Temmuz 1890'da Kastamonu vilâyetinin İskilip kazası niyâbetine, 7 Haziran 1894'te Ankara vilâyetinin Nallıhan kazası niyâbetine, 7 Mayıs 1898'de Kastamonu vilâyetinin Mudurnu kazası niyâbetine, 24 Mayıs 1900'da Ayvacık niyâbetine ve 30 Eylül 1905'te Yalova niyâbetine atanmıştır²¹².

1.25. Osman Şükrü Efendi

1.25.1. Doğumu ve Nesebi

İmamoğlu olarak bilinen İdris Efendi'nin oğludur. 1842-1843'te Batum'un Gönye kazasına bağlı Bahya köyünde doğmuştur²¹³.

1.25.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini köy mektebinde Zekubanlı Hüseyin Efendi'den almış ve babası İdris Efendi'den Kur'ân-ı Kerîm, Tecvid, İlm-i hâl ve Sarf derslerini tedarik etmiştir. Daha sonra Batum müftüsü Cafer Efendi'den ilim tahsil etmiştir. 1853-1854'te İstanbul'a giderek Süleymaniye Camii'nde avâmil dersleri veren Fetvâ Emîni Hacı Mehmed Nuri Efendi'nin derslerine devam ederek 1872-1873'de icâzetnâme almıştır. Daha sonra Süleymaniye Camii'nde ders vermeye başlayarak 1887-1888'de icâzetnâme vermeye başlamıştır.

²¹¹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 213, 25/14, 3851.

²¹² İST. MFT. MŞH, SAİD, 213, 25/14, 3851.

²¹³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 5, 18, 1.

1.25.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

23 Temmuz 1876'da İstanbul müderrisliğine atanmasıyla memuriyet hayatına başlamış, 1878'de yapılan imtihan ile Fetvâhâne'nin Pusula odasına ve daha sonra tekrar imtihanla Fetvâ odasına atanmıştır. 24 Mart 1883'ten itibaren Fetvâ odasında bir müddet fahrî molla olarak hizmet etmiştir. 1890-1891'de dört yüz elli kuruş maaşa ulaşmıştır. Daha sonraki bir tarihte maaşına yüz kırk kuruş ilaveyle İ'lâmât-ı Şer'îyye Mukayyitliği Muâvinliği'ne tayin edilmiş ve Şubat-Mart 1891'de maaşına altmış kuruş zam yapılarak maaşı iki yüz altmış kuruşa ulaşmıştır²¹⁴.

1.25.4. Aldığı Rütbeler

23 Temmuz 1876'da İstanbul Müderrisliği Rûûs-ı Hümâyûn²¹⁵ ve 27 Şubat 1894'te Mûsıla-i Sahn²¹⁶ derecelerine yükselmiştir²¹⁷.

1.26. Yusuf Ziya Efendi

1.26.1. Doğumu ve Nesebi

Kantarcızâde olarak bilinen Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. 7 Ocak 1858'de Batum'un Livâne kazasına bağlı Sirye nahiyesinde doğmuştur²¹⁸.

1.26.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

İlk eğitimini babasından almıştır. Daha sonra Taşköprülü Hafız Abdullah Efendi'den ve Bursa dersiâmlarından İmamzâde Hacı Mehmed'den ilim tahsil ederek 25 Aralık 1896'da şehâdetnâme almıştır. Arapça ve Farsça bilmektedir²¹⁹.

²¹⁴ İST. MFT. MŞH, SAİD, 5, 18, 1.

²¹⁵ İstanbul Müftülüğü Meşihat Sicill-i Ahvâl İdare-i Umûmîyyesi (İST. MFT. MŞH, SAİD), 5, 18, 1.

²¹⁶ Musıla-i Sahn: İstanbul rûûs derecelerinden bir rütbenin adı, bkz., Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, 585; Fatih ve Süleymaniye müderrislikleri olan en yüksek derecedeki basamak, bkz. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 803.

²¹⁷ İST. MFT. MŞH, SAİD, 5, 18, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 5, 18, 4.

²¹⁸ İST. MFT. MŞH, SAİD, 40, 11/3, 270.

²¹⁹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 40, 11/3, 270.

1.26.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Yusuf Ziya Efendi 18 Nisan 1897'den 26 Aralık 1905'e kadar 180 kuruş maaş ile Bursa'da Numûne-i Terakkî Mekteb-i İbtidâî Muallim-i Ūlâ Muavinliği'ne atanmıştır. 21 Ağustos 1906'dan 19 Nisan 1908'e kadar 400 kuruş maaş ile Bursa'daki Câmi-i Kebîr'in yakınında olan Hunti Hatun Mekteb-i İbtidâî'ye birinci muallim olarak atanmıştır. 16 Nisan 1908'de iki yüz kuruş maaş ile Osman Gazi Mekteb-i İbtidâî'ye ikinci muallim olarak atanmıştır. 14 Kasım 1908'den 02 Kasım 1910'a kadar iki yüz elli kuruş maaş ile Bursa Medrese-i Muallimin'e bağlı Tatbîkat-ı Mekteb-i İbtidâîsi'ne birinci muallim olarak atanmıştır. Daha sonra muallimlikten istifa ederek 10 Mart 1911'de Islâhât-ı Medâris-i Âliyye'ye fahrî hesap muallimi olarak atanmıştır²²⁰.

1.26.4. Aldığı Rütbeler

Yaptığı hizmetlerden dolayı 29 Temmuz 1903'te İbtidâ-i Hâric Bursa müderrisliği derecesine yükselmiştir²²¹.

1.27. Yusuf Ziyâuddin Efendi

1.27.1. Doğumu ve Nesebi

Ahmed Efendi'nin oğludur. 11 Nisan 1843'te Batum'a bağlı Livâne kazasında doğmuştur²²².

1.27.2. Yetiştirilmesi ve Eğitimi

Huzur dersleri mukarrirlerinden Hoca Numan Efendi'ye yakınlığı sebebiyle 1853-1854'te İstanbul'a gitmiştir. Emin Nûreddin Mahallesin'deki sıbyan mektebinde Nûman Efendi'den Sarf, Nahiv, Mantık, Halebî, Mültekâ ve Kur'ân-ı Kerîm derslerini almıştır. Yine huzur dersleri muhataplarından Kazganî Hacı Sâid Efendi'den ilim tahsil etmiştir. Ardından Kadızâde Mehmed Efendi'den Ferâiz ve

²²⁰ İST. MFT. MŞH, SAİD, 40, 11/3, 270.

²²¹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 40, 11/3, 270.

²²² İST. MFT. MŞH, SAİD, 40, 11/3, 270.

Kırâat ilmi tahsil etmiştir. Muallimhâne-i Nüvvâb'tan da mezun olmuştur Türkçe yazabilmekte, Arapça ve Farsça bilmektedir²²³.

1.27.3. Yaptığı Görev ve Aldığı Maaşlar

Yusuf Ziyauddin Efendi Mekteb-i Nüvvâb'dan şehâdetnâme aldıktan sonra Nisan-Mayıs 1869'da Batum'a bağlı Ardahan kazası niyâbetine atanmıştır. Daha sonraları yedi yüz altmış kuruş maaşla Hopa kazasında görevlendirilmiştir. Oradan istifa ederek bin iki yüz elli kuruş maaşla Çıldır sancağına bağlı Ardahan kazası niyâbetine, bin beş yüz yetmiş kuruş maaşla Maraş sancağına bağlı Elbistan kazasına niyâbetine, bin yüz yirmi kuruş maaşla Tuna vilâyetine bağlı Cuma-i Atik kazası niyâbetine atanmıştır. Rusya'nın kazayı işgal etmesi sebebiyle 18 Eylül 1877'de bin iki yüz elli kuruş maaşla Amasya sancağına bağlı Köprülü kazası niyâbetine, bin dört yüz otuz kuruş maaşla yeniden Selanik vilâyetine bağlı Gevgili niyâbetine, Kasım-Aralık 1882'de bin iki yüz elli kuruş maaşla Gümülcine sancağına bağlı Ahi Çelebi niyâbetine, 30 Mayıs 1885'te bin iki yüz elli kuruş maaşla Selanik vilâyetine bağlı Gevgili niyâbetine, Şubat-Mart 1888'de bin iki yüz elli kuruş maaşla Limni sancağına bağlı Bozcaada niyâbetine, Şubat-Mart 1891'de bin iki yüz elli kuruş maaşla Midilli sancağına bağlı Moliva kazası niyâbetine, 24 Kasım 1893'te bin iki yüz kuruş maaşla Develi niyâbetine, 8 Ekim 1896'da bin iki yüz elli kuruş maaşla Yenişehir niyâbetine, 3 Mart 1899'da bin sekiz yüz kuruş maaş ile Kozan niyâbetine, 25 Ocak 1902'de iki bin iki yüz elli kuruş maaş ile Yenipazar niyâbetine ve 6 Nisan 1904'de iki bin kuruş maaşla Ergani niyâbetine atanmıştır²²⁴.

1.27.4. Aldığı Rütbeler

Yaptığı hizmetlerden dolayı 19 Aralık 1881'de beşinci rütbeden Mecîdiyye nişanı ile ödüllendirilmiştir²²⁵.

²²³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 147, 29/7, 2016.

²²⁴ İST. MFT. MŞH, SAİD, 147, 29/7, 2016.

²²⁵ İST. MFT. MŞH, SAİD, 147, 29/7, 2016.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BATUMLU OSMANLI ÂLİMLERİNİN YETİŞTİKLERİ İLİM ÇEVRESİ

Bugün yerli halkın Batumi dediği Batum²²⁶ Hz. Ömer döneminin sonlarına doğru İslâm hâkimiyetine girmiştir. Bölgede Emeviler ve Abbasiler döneminde Tiflis merkezli bir hâkimiyet söz konusudur²²⁷. XI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçuklu hâkimiyetine giren bölgede kalıcı bir egemenlik sağlanamamıştır²²⁸. XV. yüzyılın sonlarında Osmanlılar tarafından fethedilerek, Kanûnî Sultan Süleyman'ın padişahlığının ilk yılında Trabzon eyaletine bağlı bir sancak olarak teşkilâtlandırılan Batum, 1568-1574 yılları arasında Erzurum'un bir sancağı durumunda iken, asrın sonlarında müstakil bir eyalet haline gelmiştir²²⁹.

Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyetinde geçen yıllar yerli halklar arasında İslâmiyetin yayılmasını sağlamıştır. Batum'un İslâmlaşmasında bölge üzerinde iddiası olan Safeviler'in de katkısı bulunmaktadır²³⁰. Bölgedeki İslamlaşma hareketi 18. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir²³¹.

2.1. Batum Sancağında İlim Çevresi

1869 tarihli vilâyet salnâmesine göre Lazistan sancağı 3 kaza ve 8 nahiyeden oluşmaktaydı. Bunlar; Batum, Livâne ve Arhavi olmak üzere 3 kazadan, Acara-i

²²⁶ İdris Bostan, "Batum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 210-211.

²²⁷ Nebi Gümüş, *Gürcistan'da Müslümanlar ve Sorunları* (Rize: STS Yayınları, 2012), 40.

²²⁸ Ronald Grigor Suny, *The Making of The Georgian Nation*, I. B. Tauris & Co. Ltd. (London, 1989), 34'ten naklen Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)* (Doktora Tezi, Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 19.

²²⁹ Bostan, "Batum", 210-211.

²³⁰ Gümüş, *Gürcistan'da Müslümanlar ve Sorunları*, 40

²³¹ Bostan, "Batum", 210-211.

Suflâ, Acara-i Ulyâ, Çürüksu, Maçahel, Hopa, Gönye, Atina ve Hemşin olmak üzere 8 nahiyeden ibarettir²³².

2.1.1. Sıbyan Mektebi, Cami ve Mescitler

Bölgenin Osmanlılar tarafından fethiyle beraber Osmanlı Devleti, Lazistan sancağında yaşayan Müslüman halkın eğitim-öğretimiyle yakından ilgilenmiştir. Bu süreçte bölgede birçok sıbyan mektebi açılmış ve bunların finansmanı Osmanlıda kendine has şekliyle karşılanmıştır. Özellikle Osmanlılarda çocuklara temel eğitimin verildiği yer olarak bilinen mektep, bizzat devlet tarafından yaptırılmayıp padişahlar, sadrazamlar ve vezirler gibi ileri gelen devlet adamları, ilim sahipleri ve halk arasındaki maddî gücü yerinde olan kişiler tarafından yaptırılırdı²³³. Genellikle okulu yaptıranlar, bu kurumun etkinliklerini yürütebilmesi için her türlü ihtiyacını karşılayabilecek gelir kaynakları tahsis ederlerdi. Okul yaptırdıktan sonra okulun bakım ve onarım harcamaları ile personel ve öğrenci giderleri için yeterli gelir kaynakları vakfedilirdi. Böylece eğitim-öğretim için devlet hazinesinden para harcanmadan hizmetler sürdürülürdü²³⁴. Bu okullarda çocuklara Hüsn-ü Hat, Kur'ân-ı Kerîm, Dinî Bilgiler, Âdâb ve Dört İşlem gibi temel okuma yazma becerileri öğretilmekteydi. Bununla beraber cami ve mescitlerde de her yaştaki kişilere eğitim verilmekteydi. Genellikle 4 ile 7 yaş arası erkek ve kız çocukları, namaz sûrelerini ezberlemeyi ve Kur'an-ı Kerim'i öğrenmeyi sağlayacak en az 2-3 yıl süren bir eğitime başlardı. Eğitime Elifbâ, Tecvid, Yazı, İlm-i hâl ve Temel Hesap Bilgileri ile devam edilirdi. Okumada ilerlemiş ve hafızlığa başlamış öğrenciler küçüklerin kalfalığını yapardı²³⁵. Bölgedeki eğitim çalışmaları da bu temel yapıya uygun şekilde

²³² Trabzon Vilayeti Salnâmesi (TVS), 1286, 67.

²³³ Nebi Bozkurt, "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 5-6; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 2 (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2006), 164-167; Aksoy, *Tarihte Osmanlı Bilim ve Teknolojisi*, 23-24; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 17-18.

²³⁴ Zülfü Demirdaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, s. 1 (2007), 3; Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 167-168; Akyüz, "Türklerde Eğitim", 356.

²³⁵ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 19; Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı: Âdâb-ı Osmâniyye* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 187; Aksoy,

yürütülmüştür. Sıbyan mektepleri köylere kadar yayılmış ve temel dinî eğitim buralarda verilmiştir.

Lazistan sancağındaki temel eğitim kurumları ile ilgili ilk bilgiye 1869 tarihli vilâyet salnâmesinde rastlamaktayız. Bu tarihte Lazistan sancağında 560 adet mektepte 12735 talebe öğrenim görmekteydi²³⁶. 1871-1878 tarihleri arasında Lazistan sancağına ait sıbyan mektebi sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir²³⁷:

Tablo 1 *Trabzon Vilâyet Salnâmelerine Göre Lazistan Sancağındaki Sıbyan Mektebi Sayıları (1871-1878)*

Kasaba / Köy Adı	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878
Batum	4	4	4	4	1	1	1	1
Batum Köyleri	10	10	10	10	1	1	1	1
Livâne	9	9	9	9	2	20	20	20
Çürüksu	0	0	0	0	3	3	3	3
Hopa	0	0	0	0	0	0	0	0
Arhavi	3	3	3	3	0	0	0	0
Atina	0	0	0	0	3	3	3	3
Gönye	1	2	2	2	0	0	0	0
Toplam	27	28	28	28	10	28	28	28

Tabloya bakıldığında sıbyan mektebi sayılarında 1869 yılına göre büyük düşüş yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde cami ve mescitlerde her yaştaki halkın öğrenim imkânı vardı²³⁸. Bu açıdan Lazistan sancağındaki camilerin sayısı da buradaki eğitim-öğretim faaliyetleri açısından önemlidir. 1869 tarihli vilâyet salnâmesine göre Lazistan sancağında toplam 433 cami ve 143 mescit faaliyet göstermektedir²³⁹.

Tarihte Osmanlı Bilim ve Teknolojisi, 24; Palabıyık, "Medreseler ve Mektepler", 507-509; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 19.

²³⁶ TVS 1286, 77.

²³⁷ TVS 1288-1295, s. 104-105, 102-103, 88-89, 90-91, 105-106, 104-105, 100-101, 122-123.

²³⁸ Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı: Âdâb-ı Osmâniyye*, 187; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 10.

²³⁹ TVS 1286, s. 77.

1870 yılında ise cami ve mescit sayılarında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Lazistan sancağında toplam 10 cami ve 7 mescit mevcuttur²⁴⁰. 1871-1878 yılları arasında Lazistan sancağındaki cami sayılarında yıllara göre dalgalanmalar yaşanmıştır²⁴¹. 1869 yılından sonra sıbyan mektebi, cami ve mescit sayılarındaki düşüşlerin en sebebi bölgedeki Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş gelmektedir²⁴².

2.1.2. Rüştîyeler

1869 tarihli vilâyet salnâmesine göre Batum'da yeni rüştîyelerin açılmakta olduğu belirtilmektedir²⁴³. Rüştîyeler Osmanlılarda ilk zamanlarda ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip bir öğrenim kurumu olarak kabul edilmiştir²⁴⁴. 1869 yılında çıkarılan "*Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi*" rüştîyeler konusunda önemli hükümler getirmiştir. Nizâmnâmenin 18. ve 26. Maddeleri rüştîyelerle ilgilidir. Nizâmnâmeye göre:

500 haneden fazla olan yerleşim yerlerinde birer rüştîye açılacak, ayrıca vilâyetlerde birer kız rüştîyesi tesis edilecek, rüştîyelerin masrafları maârif sandıklarınca karşılanacak, öğrenim süreleri 4 yıl olacak ve rüştîyeleri bitirenler imtihanla idadîlere kabul edilecektir. Rüştîyelerde Mebadî-i Ulûm-i Dinîye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşâ, Kavâid-i Arabiye ve Farsîye, Tersim-i Hudud, İlm-i Hesap, Usûl-ı Defter, Mebadî-i Hendese, Tarih-i Umûmî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik, rüştîyenin bulunduğu bölgede konuşulan ikinci dil ve ticaret merkezlerinde ise isteyen talebeye son sınıfta Fransızca dersleri okutulacaktır²⁴⁵.

Nizâmnâmedeki hedeflere uygun şekilde Batum'da da rüştîye açılma çalışmalarına girişilmiştir. 1870 tarihli vilâyet salnâmesinde Batum'da yeni açılan rüştîyenin mevcudu 21 kişi olarak verilmektedir. Rüştîyenin muallimi ise Hafız

²⁴⁰ TVS 1287, s. 96-97.

²⁴¹ TVS 1288-1295, 104-105, 102-103, 88-89, 90-91, 105-106, 104-105, 100-101, 122-123.

²⁴² Zehra Arslan, "Batum Göçmenleri (1914-1930)", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)*, sy. 71 (2014), 44; Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, 43.

²⁴³ TVS 1286, 80.

²⁴⁴ Mehmet Emin Yolalıcı, "Maârif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *OTAM*, sy. 5 (1994) 453; Aksoy, *Tarihte Osmanlı Bilim ve Teknolojisi*, 25; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 32-34.

²⁴⁵ Yolalıcı, Maârif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", 454; Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", 74-80; Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 188.

Ragıp Efendi'dir²⁴⁶. 1871 yılında göre rüştiyenin mevcudu 40'a yükselmiştir²⁴⁷. 1874 yılında rüştiyenin görevli muallim sayısı artmıştır: Muallim-i evvel Hafız Ragıp Efendi, Muallim-i sâni Emin Efendi ve rika Hocası Recep Efendi olmak üzere 3 tane muallim rüştiyede eğitim-öğretim faaliyetlerini devam ettirmiştir²⁴⁸. Batum'daki rüştiyenin yanı sıra 1875 tarihinde Batum'a bağlı bir köyde de rüştiye mektebi açılmış ve eğitim-öğretim faaliyetlerini Rus işgaline kadar devam ettirmiştir²⁴⁹. 1875 yılında rüştiyedeki talebe sayısı 30'a düşmüştür²⁵⁰ ve rüştiye 1878 yılına kadar eğitim-öğretim faaliyetleri 30 talebeyle devam ettirmiştir²⁵¹. Osmanlı- Rus savaşı sonucunda Batum'un Osmanlı topraklarından ayrılması ile birlikte buralardaki eğitim-öğretim faaliyetleri de Lazistan sancağının diğer kazalarına taşınmıştır²⁵².

Trabzon vilâyet salnâmelerine göre Batum'da açılan rüştiyelerde tam olarak hangi derslerin okutulmakta olduğuna dair bir bilgi mevcut olmamakla birlikte 1874 yılında Batum rüştiyelerinde sülûs ve rika derslerinin okutulmaya başlandığı tespit edilmiştir²⁵³. Bununla birlikte derslerinin benzer olabileceğini düşündüğümüz aynı tarihte açılan Trabzon Rüştiyesi'nde okutulan derslerden bazı bilgilere ulaşılmaktadır. 1887 yılında Trabzon'daki rüştiyede Arabî, Farisî, Ulûm-i Dinîye, Ahlak, Kavâid-i Türkî, Rika, Hesap, Hendese, Cografya, Tarih, Fransızca, Tarih-i Umûmî ve Resim dersleri okutulmaktaydı²⁵⁴.

2.1.3. Medreseler

İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi eğitimin asıl yükünü çeken kurumlar ise medreselerdi. Medrese eğitimi yaygın olarak klasik sistemle devam

²⁴⁶ TVS 1287, 74.

²⁴⁷ TVS 1288, 80

²⁴⁸ TVS 1291, 69.

²⁴⁹ TVS 1292, 105-106.

²⁵⁰ TVS 1292, 105-106.

²⁵¹ TVS 1295, 93.

²⁵² Muammer Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 40 (2009), 338; Zehra Arslan, "Batum Göçmenleri (1914-1930)", 59; Abdurrahman Okuyan, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde (1875-1900) Trabzon* (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 197.

²⁵³ TVS 1291, 69.

²⁵⁴ TVS 1305, 133-134.

etmekteydi. Osmanlı yükseköğrenimini teşkil eden medreseler devletin ilk yıllarından itibaren toplumu yükseltici görevlerini yerine getirmiştir. Bu önemli işlevi yerine getiren medreselerin belirli bir öğrenim süresi yoktur. Medreselerde belirli kitapları bitirmek ve müderrislerden alınan derslerden geçmek gerekiyordu. Klasik Osmanlı medreselerinde temel eğitim yöntemi ezberciliğe dayanmakla birlikte tartışma ve ders anlatma yöntemleri de uygulanmaktaydı. Medreselerde naklî ilimler aklî ilimlerden önce gelmekteydi. Medreseler, müderrisleri, sıbyan mektebi hocalarını, imamları, vâizleri ve memurların önemli bir bölümünü yetiştirerek toplumdaki etkinliklerini devam ettiriyorlardı. Bu yapılarıyla medreseler Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde ve Türk-İslam kültürünün geliştirilmesinde önemli görevler üstlenmiştir²⁵⁵.

Lazistan sancağında bu klasik sisteme uygun biçimde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden birçok medrese vardı. 1869 tarihli vilâyet salnâmesine göre Lazistan sancağında 38 medresede 851 talebe eğitim görmekteydi. Bunlardan 2 tanesi Batum ve çevresinde olup 60 talebeye eğitim vermekte iken geriye kalan 36'sı çevre kazalarda olup 791 talebeye eğitim vermekteydi. Bu medreselerde toplam 65 müderris görev yapmaktaydı²⁵⁶. Ancak 1870 yılında Lazistan sancağındaki medrese sayılarında büyük bir düşüş görülmektedir. Toplam medrese sayısı 6 olup 2 tanesi Batum'dadır²⁵⁷. 1871-1878 yılları arasında Lazistan sancağındaki medrese sayılarında büyük bir değişiklik olmamıştır. Medrese sayıları 10 ile 13 arasında değişiklik göstermiştir²⁵⁸. Ancak 1879 yılında Lazistan sancağındaki medrese sayılarında değişiklik görülmektedir²⁵⁹. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Batum, Trabzon'a bağlı Lazistan sancağının merkezi olma özelliğini kaybetmiş ve Osmanlı topraklarından ayrılmıştır²⁶⁰. Lazistan Sancağının

²⁵⁵ Hayrettin Arıcı, *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim (Vilâyet Salnamelere Göre)* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 1-2; Aksoy, *Tarihte Osmanlı Bilim ve Teknolojisi*, 28-28; Yusuf Karaca, "Medrese", *Berikan Tarih Ansiklopedisi*, c. 6 (Ankara: Berikan Yayınları, 2002), 351-357.

²⁵⁶ TVS 1286, 74-75.

²⁵⁷ TVS 1287, 96-97.

²⁵⁸ TVS 1288-1295, 104-105, 102-103, 88-89, 90-91, 105-106, 104-105, 100-101, 122-123.

²⁵⁹ TVS 1296, 140-141.

²⁶⁰ Demirel, , "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", 338; Bostan, "Batum", 210-211; İdris Bostan, "Rize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35 (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 147-151.

merkezi Rize olarak değiştirilmiştir²⁶¹. Savaş, Batum'da göçlerin başlamasına ve buna bağlı olarak nüfus oranlarında büyük değişikliklere sebep olmuştur²⁶². Bölgedeki göç hareketi Lazistan sancağının diğer topraklarındaki nüfusu artırmış ve bu durum kazalarda açılan medrese sayılarının artmasını sağlamıştır. 1879'da bu artışlarla birlikte Atina, Hopa ve Arhavi kazalarında toplam 18 medrese açılmıştır²⁶³.

2.2. Âlimlerin Eğitim Seviyeleri

Devletin çeşitli kademelerinde görevlendirilmiş olan Batumlu âlimlerin hangi kademelerde ve hangi okullarda eğitim aldıkları bilgisine Sicill-i Ahvâl kayıtlardan ulaşmak mümkündür. Âlimlerden bazıları derece bakımından Tetimme medreselerinde²⁶⁴ eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Bu medreseler; Fatih Bahr-i Siyah Tetimme-i Sadise²⁶⁵, Fatih Bahr-i Sefid Çifte Ayak Kurşunlu²⁶⁶, Fatih Bahr-i Sefid Tetimme-i Ūlâ²⁶⁷ ve Tetimme-i Hamis medreseleridir²⁶⁸. Tetimme medreseleri Ellili medreselerin Dâhil bölümüne girdiğinden dolayı bu medreselerde ders olarak Hidâye, Telvîh, Buharî, Keşşâf ve Beyzavî okutulmaktaydı²⁶⁹.

Sahn-ı Semân medresesi, Süleymâniye medreseleri kuruluncaya kadar en yüksek seviyede eğitim veren medreseydi. Tetimme medreselerindeki öğrenciler, Sahn-ı Semân medreseleri'ne girebilmek için bir hazırlık sürecinden geçerek Sahn-

²⁶¹ Okuyan, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde (1875-1900) Trabzon*, 197; ; İdris Bostan, "Rize", 147-151.

²⁶² Arslan, "Batum Göçmenleri (1914-1930)", 44; Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, 43.

²⁶³ TVS 1296, 140-141.

²⁶⁴ Derece olarak ellili medreselerin dâhil bölümü içerisinde olan Tetimme medreseleri de yüksek derecede eğitim veren Sahn-ı Semân medreselerine talebe yetiştirmek üzere kurulmuştur. Bkz. Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 385; Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 163-164; Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, 65.

²⁶⁵ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 62, 25, 1.

²⁶⁶ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 65, 18, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 94, 4/3, 914; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 214, 7/9, 3335.

²⁶⁷ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 177, 35/9, 2516.

²⁶⁸ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 80, 14, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 125, 19/44, 1516.

²⁶⁹ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim* 112; Tunay Karagök, "Yüksek Öğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/2 (2013): 220-221; Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 495.

1 Semân medreselerinin ilgili bölümlerinde eğitim-öğretimlerini devam ettirmekteydi²⁷⁰.

Tetimme medreseleri'nden sonra bir üst derece olan Sahn-ı Semân medreselerinden Baş Kurşunlu Medresesi'nde âlimlerden bazıları eğitimlerini devam ettirmişlerdir²⁷¹. Burada okutulan dersler daha önce okutulan derslerin devamı niteliğinde olan Hidâye, Telvîh ve Şerh-i Adûd, Buharî, Keşşâf ve Beyzavî dersleridir²⁷².

Sahn-ı Semân medreselerinde eğitim-öğretimin belirli bir süresi yoktur. Medreselerde sınıf geçme yerine ders geçme metodu uygulandığı için talebelerin medreseyi bitirme süreleri farklılık göstermektedir²⁷³.

Âlimler Sahn-ı Semân medresesinde eğitim aldıkları sırada Süleymâniye Camii'nde de eğitim almışlardır.²⁷⁴ Âlimlerin birçoğu da Mekteb-i Nüvvâb'tan diğer adlarıyla Muallim-hâne-i Nüvvâb, Medresetü'l-Kudât veya Mekteb-i Kudât'tan mezun olmuştur. Örneğin Hüseyin Remzi Efendi, İsmail Hakkı Efendi, Hasan Tahsin Efendi, Hasan Fehmi Efendi, Hasan Şerifzade, Abdullah Azmi Efendi, Ahmed Tevfik Efendi, Ali Haydar Efendi, Yusuf Ziyauddin Efendi, Hüseyin Fikri Efendi, İlyas Fevzi Efendi ve Mehmed Emin Efendi Mekteb-i Kudât'tan mezun olmuşlardır²⁷⁵.

²⁷⁰ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 112-113; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, 9.

²⁷¹ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 23, 6, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 207, 24/8, 3159.

²⁷² Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 113; Karagök, "Yüksek Öğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme", 220-221; Palabıyık, "Medreseler ve Mektepler", 495.

²⁷³ Fahri Unan, "Sahn-ı Semân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 33 (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 533; Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 410-411; Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 115; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 99; Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, 410; Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, 111.

²⁷⁴ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 5, 18, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 67, 1, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 82, 1, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 99, 3/45, 1009; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 228, 15/14, 3851; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 127, 13/10, 1600; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 213, 25/14, 3851; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 82, 14, 1.

²⁷⁵ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 62, 25, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 67, 1, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 80, 14, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 82, 1, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 82, 11, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 162, 22/6, 2291; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 1, 57/1, 413; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 125, 19/44, 1516; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 1, 60/1, 415; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 147, 29/7, 2016; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 99, 3/45, 1009; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 228, 15/14, 3851; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 148, 19/29, 2026.

Medresetü'l-Kudât'a başvuracak talebelerin bir takım şartları taşımaları gerekiyordu. Medreseye başvuran talebelerin yaş aralıkları 20 ile 30 yaş olacak, aynı zamanda Sarf, Nahiv, Vaz', Mantık, Belâgat, Usûl-i Fıkıh, Akâid, Kelâm, Hüsn-i Hat, Kitâbet, İslâm ve Osmanlı Tarihleri, Türkiye Coğrafyası ve Hesap derslerinden yapılacak yazılı sınavda başarılı olmaları gerekmektedir. Bu durum, Medresetü'l-Kudât'a, belli bir ilim seviyesinde olan talebelerin girmeye hak kazandığını göstermektedir²⁷⁶. Medresetü'l-Kudât'da, eğitim-öğretim gören talebe birinci sınıfta Dürer, Mecelle, Ferâiz, Sakk-ı Şer'i, Ceza Kanunu, Medhal-i İlmi Hukuk, Hukuk-i Düvel, İktisâd, Kitâbet-i Resmîyye ve Hüsn-i Hatt-ı Tâlîk, ikinci sınıfta Dürer, Mecelle, Ferâiz, Sakk-ı Şer'i, Arâzî Kanûnu, Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiyye, Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyye ve Sulh, Hukuk-i Düvel, İktisâd, Kitâbet-i Resmîyye ve Hüsn-i Hatt-ı Tâlîk, üçüncü sınıfta Dürer, Mecelle, Sakk-ı Şer'i, Defter-i Kassam, Arâzî Kanûnu, Ticâret-i Berrîye Kanûnu, Usûl-i Muhâkeme-i Hukukîye, Tanzîm-i İlâmat-ı Hukukîye, Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiyye ve Sulh, Tanzîm-i İlâmat-ı Cezâiyye ve Hukuk-i Düvel, dördüncü sınıfta ise Dürer, Mecelle, Tatbîkat-ı Şer'îye, Sakk-ı Şer'î, Ahkâm ve Nizâmât-ı Evkaf, Ticâret-i Bahrîyye Kanânu, İcrâ Kanânu, Tatbîkat-ı Hukukiyye ve Cezâiyye ve Hukuk-i İdâre dersleri görmektedir²⁷⁷.

Medresetü'l- Vâizîn'den de mezun olan da vardır. Talebelerine kaliteli bir eğitim-öğretim ortamı sunan Medresetü'l Vâizîn, devletin çeşitli kurumlarında alanında yetkin kadıların istihdam edilmesini sağlamıştır²⁷⁸. Örneğin Mevlüd Alâeddin Efendi Medresetü'l Vâizîn'de ihtisaslaşmak amacıyla iki yıl tahsiline devam etmiş ve ardından Medresetü'l- Vâizîn'den mezun olmuştur²⁷⁹. Açılan bu medresede Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i seniyyenin özüne uygun bir şekilde İslâmî tebliğ edecek nesillerin yetişmesi amaçlanmıştır²⁸⁰. Üç sınıftan oluşan

²⁷⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı*, 268; Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, 175; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 159.

²⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı*, 268-269; İpşirli, "Medresetü'l-Kudât", 344; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 159; Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 303-304.

²⁷⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı*, 270; İpşirli, "Medresetü'l-Kudât", 344; Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 304-305.

²⁷⁹ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 62, 25, 1.

²⁸⁰ Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, 131; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 160; Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 193.

Medresetü'l- Vâizîn'de eğitim-öğretim gören talebe birinci sınıfta Hadis, Kelâm, Fıkıh, Siyer-i Nebî, Târih-i İslâm, Hitâbet ve Mev'iza, Edebiyat-ı Osmâniye, Edebiyat-ı Fârisîyye, Edebiyat-ı Arabîye, Târih-i Umûmî, Târih-i Osmânî, Coğrafya-yı Osmânî ve İslâmî, Coğrafya-yı Umûmî, Hesap, Hendese ve Terbiye-i Bedenîye, ikinci sınıfta Tefsir, Hitâbet, Kelâm, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Hitâbet ve Mev'iza, Edebiyat-ı Osmânîye, Edebiyat-ı Fârisîyye, Edebiyat-ı Arabîye, Târih-i Umûmî, Târih-i Osmânî, Siyer-i Nebî, Târih-i İslâm, Cebir, Hikmet-i Tabîyye, Mâlûmât-ı Hukûkiye ve Terbiye-i Bedenîye, üçüncü sınıfta ise Tefsir, Hitâbet, Kelâm, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Felsefe, Hitâbet ve Mev'iza, Edebiyat-ı Osmânîye, Edebiyat-ı Fârisîyye, Edebiyat-ı Arabîye, Târih-i Edyân, Hey'et, Hıfz-ı Sıhha, Kimya, Hikmet-i Tâbîyye ve Terbiye-i Bedenîye dersleri görmekteydi²⁸¹.

Âlimlerden birçoğu da medrese eğitimlerini taşradaki medreselerde devam ettirmişlerdir. Örneğin Yusuf Ziya Efendi, Osman Hilmi Efendi, Mahmud Hilmi Efendi, Hüseyin Fikri Efendi, Yusuf Ziyaeddin Efendi, El-Hac Hüseyin Hüsnü Efendi , Molla Mahmudzade Ahmed Hamdi Efendi ve Hasan Fehmi Efendi taşradaki medreselerde eğitim almışlardır²⁸². Genel olarak taşralardaki medreselerin müfredatına baktığımızda birinci sınıfta Kur'ân Ahlakı, Fıkıh, Arapça, Türkçe, Târih-i İslâm, Muhtasar Târih-i Umûmî, Osmanlı ve Türk Tarihi, Coğrafya-yı Umûmî ve Osmanî, Hesap, Ziraat, El İşleri, Hatlar, Resm-i Hattî, ikinci sınıfta Kur'ân Ahlakı, Fıkıh, Arapça, Türkçe, Târih-i İslâm, Muhtasar Târih-i Umûmî, Osmanlı ve Türk Tarihi, Coğrafya-yı Umûmî ve Osmanî, Hesap, Hendese, Ziraat, El İşleri, Hatlar, Resm-i Hattî, üçüncü sınıfta Kur'ân Ahlakı, Fıkıh, Arapça, Türkçe, Târih-i İslâm, Muhtasar Târih-i Umûmî Osmanlı ve Türk Tarihi, Coğrafya-yı Umûmî ve Osmanlı, Hesap, Hendese, Ulûm-i Tabîyye, Ziraat, dördüncü sınıfta Kur'ân Ahlakı, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Arapça, Türkçe, Târih-i İslâm, Muhtasar Târih-i Umûmî Osmanlı ve Türk Tarihi, Hendese, Ulûm-i Tabîyye, beşinci sınıfta ise Tefsir, Hadis, Fıkıh, İlm-i Tevhid, Arapça, Türkçe, Târih-i İslâm, Muhtasar Târih-

²⁸¹ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 160-161; Düstur, "Medresetü'l-Vâizîn Nizamnâmesi", II. Tertib, c. 6 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334), 212-215.

²⁸² İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 40, 11/3, 270; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 213, 25/14, 3851; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 177, 1/4, 2493; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 99, 3/45, 1009; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 147, 29/7, 2016; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 111, 20/2, 1232; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 207, 24/8, 3159; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 82, 1, 1.

i Umûmî Osmanlı ve Türk Tarihi, Muhtasar İlm-i Hey'et, Ulûm-i Tabîyye, Hıfz-ı Sıhha ve Tedavi-i İbtidai, Mâlûmât-ı Kânûniye ve İktisâdiye ve Mâlîye, Usûl-i Terbiye ve Ta'lîm dersleri okutulmaktaydı²⁸³.

Bunun yanı sıra âlimler eğitimlerini özel hocalardan da destek alarak ilerletmişlerdir. Özellikle de bazı âlimler müderris olan babalarından eğitim alarak ilimlerini atırmışlardır. Aşağıdaki tabloda âlimlerin ders aldıkları hocalar gösterilmiştir.

Tablo 2 *Batumlu Âlimlerin Ders Aldıkları Hocalar*

Adı Soyadı	Ders Aldıkları Hocalar
Osman Şükrü Efendi	Batum Müftüsü Cafer Efendi, Fetvâ Emîni Hacı Mehmed Nuri Efendi
Bilal Gavanım Efendi	Urfevî Mehmed Rafet Efendi
Ali Efendi	Batumlu Mehmed Said Efendi
İsmail Hakkı Efendi	Abdülkerim Efendi
Hasan Tahsin Efendi	Hacı İbrahim Zühti Efendi, Hacı Mehmed Efendi, Recep Efendi
Hasan Fehmi Efendi	Şeyh Ahmed Efendi, Batumlu Hacı Emin Efendi
Hasan Şerifzâde Efendi	Mehmed Şakir Efendi
Mehmed Emin Efendi	Kütahyalı Molla Efendi, Ayaşlı Mustafa Efendi
Abdullah Azmi Efendi	Batumlu Osman Zühtü Efendi
İsmail Hakkı Efendi	Tavaslı Hacı Hafız Hasan Efendi
Ahmed Hamdi Efendi	Hacı Yusuf Bahri Efendi, Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi
El-Hac Hüseyin Hüsnü Efendi	Karînabadlı Abdurrahman Efendi
Yusuf Ziya Efendi	Taşköprülü Hafız Abdullah Efendi, İmamzâde Hacı Mehmed Efendi
Hüseyin Fikri Efendi	Arnavut Recep Efendi
İshak Necati Efendi	Elbasanlı İbrahim Efendi, Çarşambalı Ahmed Efendi
Mehmed Emin Efendi	Ahıskalı Gürcü Ali Rıza Efendi
Osman Hilmi Efendi	Haşim Efendi, Hafız Kasım Efendi
Yusuf Ziyaeddin Efendi	Mehmed Emin Efendi, Numan Efendi, Kazğani Hacı Said Efendi, Kadızâde Mehmed Efendi
Hafız Mehmed Efendi	Eş-Şeyh Hacı Hafız Ahmed Efendi, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Çarşambalı Hacı Ahmed Efendi

²⁸³ Baltacı, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 94; İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1966), 62-63'den naklen Atay, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 316-317.

2.3. Âlimlerin Aldıkları Dersler

Batumlu âlimlere ait Sicill-i Ahvâl kayıtlarında âlimlerin hangi dersleri aldıkları kısmen de olsa belirtilmiştir. Âlimlerin aldıkları dersler “mukeddimat-ı ulûm” kavramıyla ifade edilmiştir. Bu ifadeden hareketle âlimler Elifbâ, Kur’an-ı Kerim, Tecvit, İlm-i hâl, Ahlak, Sarf-ı Osmânî, İmla, Kıraat, Mülahas Tâarih-i Osmânî, Muhtasar Çağrafya-yı Osmânî, Hesap ve Hüsn-i Hat gibi dersleri almışlardır²⁸⁴.

Âlimlerin aldıkları derslerle ilgili olarak “ulûm-ı ‘âliyye (علوم عالیہ) ve ulûm-ı ‘âliyye (علوم عالیہ) ifadelerine de sıkça rastlanır. Ulûm-ı ‘âliyye (علوم عالیہ) ifadesiyle anlatılmak istenen tefsir, hadis ve fıkıh gibi dini ilimlerdir. Ulûm-ı ‘âliyye (علوم عالیہ) ifadesiyle anlatılmak istenen ise belâgat, mantık, kelâm, sarf ve nahiv, dil ve edebiyat gibi alet ilimleridir²⁸⁵. Bununla birlikte âlimlerin aldıkları dersler isimleriyle de belirtilmiştir. Bu dersler Kur’ân-ı Kerîm, Tecvid, İlm-i hâl ve Sarf, Avâmil, Nahiv, Mantık, Meânî, Kelam, Hikmet, Fıkıh ve Usûlü, Kıraat, Akâid, Ferâiz, Halebî, Mültekâ, Fenârî, Edep, Vaz’, Beyân, Bedîi, Celâl, Sakk ilmi, Molla Câmi, Hesap, Coğrafya, Türkçe ve Farsça, Hesap, Usûl-i Hendese, Şerh-i Akâid, Şifâ-i Şerîf ve Şemâil-i Şerîf’tir²⁸⁶. Yine icâzetnâmelerde de âlimlerin aldıkları derslerle ilgili bilgiler vardır. Bu dersler Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Nuhbetu’l Fiker ve Meşârikî’l-Envâr adlı derslerdir²⁸⁷.

²⁸⁴ Cahit Baltacı, “Mektep” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 6-7; Şerife Özkan, *Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklu Medreselerinin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 85; Yakuboğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, 103.

²⁸⁵ Kazıcı, *Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler*, s. 164; İpşirli, “Medrese”, 328; Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 42; Özkan, *Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklu Medreselerinin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi*, 70-71.

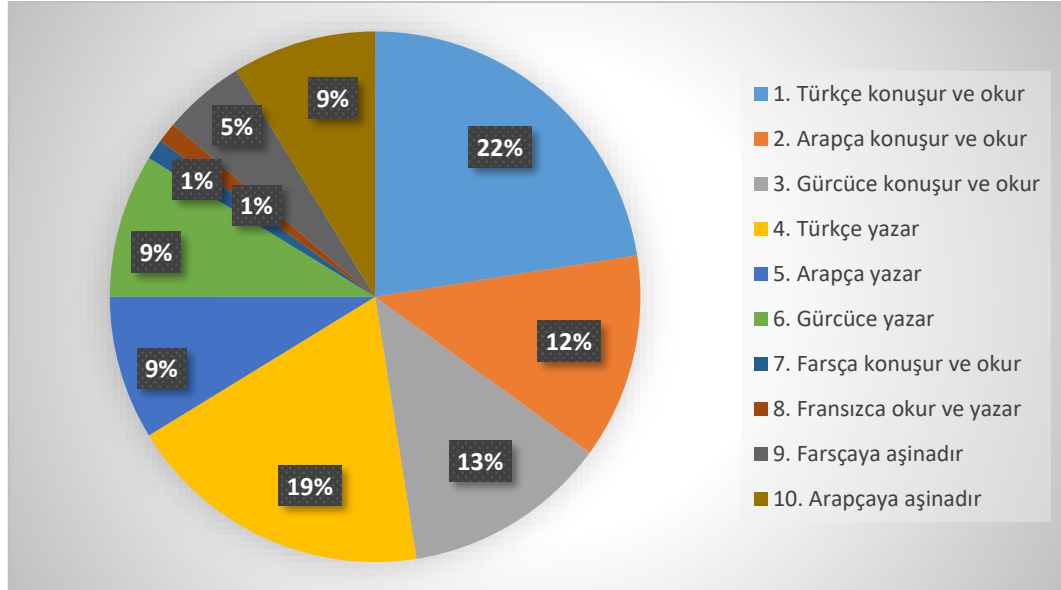
²⁸⁶ İST. MFT. MŞH, SAİD, 5, 18, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 62, 25, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 67, 1, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 80, 14, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 1, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 11, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 162, 22/6, 2291; İST. MFT. MŞH, DFT, 1, 57/1, 413; İST. MFT. MŞH, SAİD, 177, 35/9, 2516; İST. MFT. MŞH, SAİD, 207, 24/8, 3159; İST. MFT. MŞH, SAİD, 125, 19/44, 1516; İST. MFT. MŞH, DFT, 1, 60/1, 415; İST. MFT. MŞH, SAİD, 147, 29/7, 2016; İST. MFT. MŞH, SAİD, 99, 3/45, 1009; İST. MFT. MŞH, SAİD, 94, 4/3, 914; İST. MFT. MŞH, SAİD, 177, 1/4, 2493; İST. MFT. MŞH, SAİD, 214, 7/9, 3335; İST. MFT. MŞH, SAİD, 148, 19/29, 2026; İST. MFT. MŞH, SAİD, 127, 13/10, 1600.

²⁸⁷ İST. MFT. MŞH, SAİD, 148, 19/4, 2026.

2.4. Âlimlerin Lisan Durumları

Sicill-i Ahvâl kayıtlarında âlimlerin hangi dilleri bildiğine dair bilgiler mevcuttur. Âlimlerin dilleri hangi seviyede bildiklerine dair olarak “tekellüm eder”, “kitabet eder”, “tefehüm eder” ve “aşınadır” gibi ifadeler kullanılmıştır. Âlimlerin bildiği dillerin başında Gürcüce, Türkçe, Arapça ve az da olsa Fransızca ve Farsça gelmektedir.

Grafik 1 Batumlu Osmanlı Âlimlerinin Bildikleri Diller

Grafikte görüldüğü gibi âlimlerden 10 tanesi iki, 9 tanesi üç ve 2 tanesi de dört dil bilmektedir. Bunun yanında 27 âlimden 6 tanesinin sicill-i ahvâl kayıtlarında bildikleri dillere ait bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Osmanlı Devleti eğitim sisteminde Arapça ve Farsça dillerini bilmek önem arz etmektedir. Bununla birlikte bu dillerin yanında herhangi bir batı dilini bilmek de kariyer planlaması yapan gençler için vazgeçilmez bir nitelik haline gelmiştir²⁸⁸. Âlimler eğitim aldıkları kurumlarda çeşitli diller öğrenmişlerdir. Medrese eğitimi talebelerin Türkçe, Arapça ve Farsça dillerini öğrenmelerini kolaylaştırmıştır. Bunun yanında Fransızca dilini bilen Cafer Fahri Efendi de bu dili İstanbul'daki Darü's-şafaka eğitim kurumunda öğrenmiştir. Çünkü okulun müfredatında

²⁸⁸ Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 27, sy. 44 (2008), 77-98.

Fransızca dili mevcuttur²⁸⁹. Tabloda âlimlerin Türkçe, Arapça, Gürcüce, Farşça ve Fransızca dilleri ile ilgili durumları gösterilmiştir. Âlimlerin dil öğrenmeye karşı ilgili oldukları görülmektedir. Bu ilgilerinin altında hem meslekî kariyerlerini hem de ilmî yeterliliklerini yükseltme amacı yatmaktadır.

²⁸⁹ Halis Ayhan, Hakkı Maviş, “Dârüşşafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 7-9.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BATUMLU ÂLİMLERİN İSTİHDAM EDİLDİKLERİ SAHALAR

İlmiye sınıfı medresede almış oldukları eğitime göre ilmî, dinî, idarî ve askerî birçok alanda istihdam edilmişlerdir²⁹⁰. İlmiye teşkilâtının başındaki şeyhülislâm belli bir tahsile sahip olan medrese mezunları arasından seçilmiştir²⁹¹. Bunun yanında müftü, imam, vâiz, imam-hatip ve müezzin gibi dinî hizmet alanlarına medrese mezunları tayin edilmiştir²⁹². Medresede eğitim-öğretim faaliyetlerini başarıyla tamamlayan talebelere kadı olmak isteyenler belli bir süre mülâzemet ettikten sonra herhangi bir kaza kadılığına tayin edilirdi. Ancak bu talebelere müderris olmak isteyenler ise en alt seviyedeki medreselerden başlamak üzere müderris olarak göreve başlar ve sonrasında kendi isteklerine ve derecesine göre kaza, sancak veya eyaletlerden birine kadı olabilirdi²⁹³. Kazaskerlik teşkilatında ilmiye teşkilâtı içerisindeki medrese mezunları istihdam edilmişlerdir²⁹⁴. Peygamber Efendimiz (sas)'in soyundan gelenleri tespit ve onlarla ilgilenmek üzere kurulan nakîbü'l-eşraf teşkilatına ilmiyeye mensup olanlar istihdam edilmişlerdir²⁹⁵. İlmiye teşkilatına bağlı görevlerden biri de Pâdişah

²⁹⁰ Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 458; Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 108; Baltacı, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 143.

²⁹¹ Mehmet İpşirli “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 91-96; Murat Akgündüz, “Şeyhülislâmlık”, *İslâm Kurumları Tarihi*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 331-338.

²⁹² Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*, 79; Fahrettin Atar, “Fetvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12 (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 486-496.

²⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, 87; Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 108; Baltacı, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 59-63; Yunus Emre Polat, *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kemahlı Devlet Memurları* (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 18-19;

²⁹⁴ Mehmet İpşirli, “Kazasker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35 (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 140-143; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, 151-160.

²⁹⁵ Şit Tufan Buzpınar, “Nakîbüleşraf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 322-324; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, 161-172.

Hocalığı'dır. Dönemin ileri gelen âlimleri, devletin başına geçecek veliahd veya şehzâdelerin en iyi şekilde yetişmesini sağlamak amacıyla tayin edilirdi²⁹⁶. İlimiye sınıfına mensup olanlar arasından seçilerek istihdam edilen diğer bir alan da hekimbaşlıdır. Hekimbaşlılar, tıp ilmine vâkıf ve kendisini çok iyi yetiştirmiş kişiler arasından seçilerek saraydaki hekimlik görevlerinden sorumlu tutuluyordu²⁹⁷. Yine astronomi ve astrolojiyle ilgili işlere bakan müneccimbaşlılar da ilmiyeye mensup kişiler arasından seçilirdi²⁹⁸. İlimiye mensupları nişancılık, tabiblik, askerî ve diğer hizmet alanlarında da istihdam edilmişlerdir²⁹⁹.

3.1. Âlimlerin Sosyal Kökenleri

Sosyal köken araştırmalarında aile ve sülaleye verilen unvan, lakap ve şöhretlerin tespit edilmesi âlimlerin ailelerinin toplum içindeki iş ve meslekleri hakkında birtakım bilgilere ulaşılabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Âlimlerin iyi tanınması için ailelerinin sosyal kökenlerine ve aile bağlarına bakmak gerekmektedir. Sicill-i Ahvâl defterlerinden tespit edilen Batumlu âlimlerin hepsinin isminin sonunda devletin çeşitli mevkilerdeki kişilere verdiği efendi unvanını kullandıkları tespit edilmişlerdir³⁰⁰. Âlimlerin aile ve sülalelerine verilen lakap ve şöhretler İmamoğlu, Karakadzâde, Ağa, Kadızâde, Yamakzâde, Kantarcızâde, Şerifzâde, Molla, Mahmutzâde, Kuzât, Rençber, Tüccar, Zaimzâde, Beyzâde, Sepükzâde ve Hacı'dır. 27 âlimin baba mesleklerini tetkik ettiğimizde 12 âlimin baba mesleği bilinmekte, diğerlerinin meslekleri ise bilinmemektedir. Buna göre 8 âlimin babası ilmiye sınıfında kadı, nâib, müderris, imam-hatip ve muallim olarak görev yapmış kişilerdendir³⁰¹. 6 âlimin babası ise ticaret ve çiftçilikle

²⁹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, 145; Kazıcı, *Osmanlıda Eğitim Öğretim*, 204.

²⁹⁷ Nil Sarı, "Hekimbaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 161-164; Cemil Akpınar, "Hekimbaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 160-161.

²⁹⁸ Salim Aydüz, "Müneccimbaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 2-4; Hülya Yeşilyaprak, "Kandilli'nin Teleskopları", *Türkiye'deki Teleskoplarla Bilim Sempozyumu* (14-15 Mayıs 2012), ed. Mevlânâ Başal (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2013), 58-83.

²⁹⁹ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 108-110; Palabıyık, "Medreseler ve Mektepler", 507.

³⁰⁰ Efendi kelimesi için bkz. Orhan F. Köprülü, "Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 455-456.

³⁰¹ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 5, 18, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 67, 1, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 162, 22/6, 2291; İST. MFT. MŞH, *DFT*, 1, 57/1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 207, 24/8, 3159; İST. MFT.

uğraşmıştır. Geri kalan âlimlerin babalarının mesleği hakkında Sicill-i Ahvâl kayıtlarında herhangi bir bilgi verilmemiştir³⁰².

3.2. Âlimlerin Mesleki Hayatları

Batumlu âlimlerin mesleki hayatları incelendiğinde genellikle vilâyet ve kazalarda kadı veya nâib olarak istihdam edildikleri tespit edilmiştir. Osmanlı devletinde günümüzün ilçe teşkilatlanmasına benzeyen vilâyet ve kazalarda adlî işlerin yürütülmesi sorumluluğu kadılara ve nâib olarak görevlendirilen kadı yardımcılara aitti. Kadılar, şer'î ve örfî hukuk kurallarına göre karar verirlerdi³⁰³. Kadılar bunun dışında askerî, mülkî, idarî, beledî ve zabıta amirliği gibi diğer işlerin yürütülmesinden de sorumluydu³⁰⁴.

Osmanlı devletinde adalet işlerine büyük önem verildiğinden dolayı kadıların seçimi üzerinde titizlikle durulmuştur. Kadıların öncelikle şer'î hukuku uygulayacak düzeyde donanımlı olmaları gerekiyordu³⁰⁵. Dolayısıyla kadı olabilmek için medreselerin en yüksek kademelerinden rüûs³⁰⁶ almak gerekiyordu. Bu rüûsları veren medreseler de İstanbul, Edirne ve Bursa gibi büyük şehirlerdi³⁰⁷. Bunun yanında kadı adaylarının kadılık mesleğinin özüne uygun bir şekilde adalet konusunda tarafsız ve tutarlı olmaları da aranan vasıflar arasındaydı³⁰⁸.

MŞH, SAİD, 228, 15/14, 3851; İST. MFT. MŞH, SAİD, 177, 1/4, 2493; İST. MFT. MŞH, SAİD, 148, 19/29, 2026; İST. MFT. MŞH, SAİD, 65, 18, 1.

³⁰² İST. MFT. MŞH, SAİD, 23, 6, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 62, 25, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 11, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 14, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 177, 35/9, 2516; İST. MFT. MŞH, SAİD, 213, 25/14, 3851.

³⁰³ Veli Şirin, *Anahatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2002), s. 196-197; Yusuf Karaca, "Kadı", *Berikan Tarih Ansiklopedisi*, c. 5 (Ankara: Berikan Yayınları, 2002), 277.

³⁰⁴ A.Refik Gür, "Ön Söz", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, hzr. Mehmet Nihat Aryol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 13; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 137.

³⁰⁵ Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı'da Kadılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 58-59; Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu (Kadis und Stellvertreter der Tanzimat-Ara)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 24, sy. 38 (2005), 48.

³⁰⁶ Talebelerin medrese eğitimini bitirip mülâzemet süresini tamamladıktan sonra imtihanda başarılı olanlara müderris olmaları için verilen berattır. bkz. Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1426; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 71; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1054.

³⁰⁷ Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 85; Karaca, "Kadı", 278.

³⁰⁸ Anıl, *Osmanlı'da Kadılık*, 58-59; Karaca, "Kadı", 278.

Kadı adaylarının kadılık mesleğinde tecrübe kazanmaları için mülâzemet sistemi önem arz etmektedir. Müderris veya kadı oluncaya kadar geçen staj dönemi anlamına gelen mülâzemet sistemi iki şekilde uygulanmaktadır. Birincisi medreseden mezun olan talebeler eğer Anadolu veya Mısır'da görev almak isterlerse Anadolu, Rumeli'de görev almak isterlerse Rumeli kazaskerinin belirli günlerdeki meclisine devam ederek tecrübe kazanırlar ve matlab adı verilen deftere isimlerini yazdırıp sıralarının gelmelerini beklerlerdi. Mülâzemetliğe başlayan kadı adayı İstanbul'daki kadı mahkemelerine bakar, kazasker davalarını takip eder, celseleri dinler, zabıt tutar ve sonuç olarak öğrenmiş olduğu bilgilerin sahada nasıl uygulanacağı ve bir mesele hakkında nasıl bir karar verileceği hususunda tecrübe kazanırdı. İkincisi ise belirli bir süre müderrislik veya kadılık yaptıktan sonra tekrar bu görevlere tayin edilinceye kadarki bekleme süresini ifade eder³⁰⁹.

1854 senesinde dönemin Şeyhülislâmı Mehmet Arif Efendi'nin öncülüğünde "Muallimhâne-i Nüvvâb" adı altında bir medrese açıldı³¹⁰. Medresenin açılmasındaki esas amaç kadı ve nâib olarak atanacakların daha ehliyetli kişilerden seçilmesini sağlamaktı³¹¹. Yeni açılan bu medreseden mezun olanlar kazalarda nâib sıfatıyla istihdam edilecekti³¹². Şer'îye mahkemelerinde kadıların yerine hizmet eden birçok nâib mevcuttu. Kadıların iş yoğunluğu veya merkezden tayin edilen kadıların görev yerlerine çok uzak kalması gibi sebeplere bağlı olarak kadılar kendileriyle aynı yetkilere sahip nâibleri kendi yerlerine tayin ederdi³¹³. Kadılar tayin edildikleri yerdeki şer'î mahkemelerde, kendilerine verilen beratlarla belirtilen vazifeleri yerine getirerek şer'î ve hükmî muâmelât meselelerinde karar verirlerdi³¹⁴.

³⁰⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı*, 45; Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 85-257.

³¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı*, 268; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 157.

³¹¹ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2003), 258; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı*, 270. İpşirli, "Medresetü'l-Kudât", 344; Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 304-305.

³¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmîye Teşkilatı*, 268; Mehmet İpşirli, "Nâib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 313-313.

³¹³ ³¹³ M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2013), 84; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 24; Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, 68.

³¹⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 80; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2006), 236; Karaca, "Kadı", 278-279.

XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar kadıların yetki alanı içerisinde olan yargı, mülkî, idarî, malî, miras, nikâh, nafaka, ceza, ticaret ve beledî gibi birçok görevler bizzat kendileri veya nâibleri aracılığıyla yürütülmekteydi. Ancak Tanzimat'tan sonra kadıların elindeki bu görevler alınarak sadece yargı vazifelerini devam etmelerine izin verilmiştir³¹⁵.

5 Nisan 1855 tarihinde yayımlanan “Nüvvâb Hakkında Nizâmname”, kadı ve nâibler hakkında birtakım değişiklikleri getirmiştir. Bu değişikliklere göre kadı ve nâibler beş sınıfa ayrılmış ve her sınıfa göre kazalar belirlenmiştir. Nizâmnameye göre birinci sınıf mevâlî-yi fihâm ve kibâr-ı müderrisîn, ikinci sınıf mevâlî-yi devriye, müderrisler ve eşrâf-ı kuzât, üçüncü sınıf daha önce kadılık ve nâiblik gibi hizmetlerde bulunmayanların imtihan sonucunda başarılı olan mevalî ve müderris ile ikinci sınıfın altında olan eşrâf-ı kuzât, dördüncü sınıf üçüncü sınıfa istidatça yakın olanlar ve beşinci sınıf ise imtihan sonucunda başarılı olup yeni başlayanlardan oluşmaktaydı³¹⁶. Dördüncü ve beşinci sınıftaki kadılar ve nâibler bir üst sınıfa beş yıl görev yaptıktan sonra terfi edilecekti³¹⁷. Bu uygulamayla birlikte kadıların ve nâiblerin sınıflar arasında dikey geçiş yapmasının önüne geçilmiştir. Bu beş sınıfa girecek kadar ehliyet sahibi olamayanların hiçbir şekilde niyâbetliklerde görev alamayacakları belirtilmiştir³¹⁸.

Kadı ve nâiblerin rütbe ve ehliyet açısından beş sınıfa ayrılmasıyla birlikte istihdam edilecekleri alanlar da beş sınıfa ayrılmıştır. Birinci sınıfı büyük şehirler, ikinci sınıfı kaymakamlığı bulunan kazalar veya kaza büyüklüğündeki beldeler, üçüncü sınıfı çok büyük olmayan ve mesafe açısından uzak olup kaymakamlığı bulunan kazalar, dördüncü ve beşinci sınıf ise sırasıyla yukarıdaki üç gruptan daha aşağı seviyede olan yerler oluşturmaktaydı³¹⁹.

Kadıların rütbeleri beş sınıfa ayrılarak birinci sınıf kadılıkları kazaskerlerle bazı mümtaz eyalet kadıları, ikinci sınıf kadılıkları İstanbul, Muhallefât ve Evkâf

³¹⁵ İkinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 240; Karaca, “Kadı”, 277; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 137; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı*, 588.

³¹⁶ Düstur, “Nüvvâb Hakkında Nizâmname”, 321-324.

³¹⁷ İkinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 264.

³¹⁸ Düstur, “Nüvvâb Hakkında Nizâmname”, I. Tertib, c. 1 (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289), 321-324.

³¹⁹ Düstur, “Nüvvâb Hakkında Nizâmname”, 321-324.

kadıları, üçüncü sınıf kadılıkları Haremeyn-i muhteremeyn ile birinci, ikinci ve üçüncü sınıf eyalet kadıları, dördüncü sınıf kadılıkları birinci, ikinci ve üçüncü sınıf livâ kadıları ve beşinci sınıf kadılıkları da birinci, ikinci ve üçüncü sınıf kazâ kadıları oluşturmaktaydı³²⁰.

Âlimler çeşitli yerlerde müderris olarak istihdam edilmişlerdir. Örneğin Mevlüd Alaeddin Efendi, Ali Haydar Efendi, Mahmud Hilmi Efendi, Mehmed Emin Efendi, Hafız Mehmed Emin Efendi ve Yusuf Ziya Efendi müderris olarak istihdam edilmişlerdir³²¹.

Âlimlerden bazıları vilâyet, livâ ve kazalarda müftü unvanıyla fetvâ vermek, halkın dinî konulardaki ihtiyaçlarını karşılamak ve aynı zamanda ilmî ve idarî işlerle de ilgilenmek üzere müftü, fahrî molla, fetvâ emîni, imam-hatip, vâiz, müfettiş ve devletin farklı kademelerinde aza ve muâvin olarak istihdam edilmişlerdir. Bu sahalarda istihdam edilen âlimler ise Osman Şükrü Efendi, Mevlüd Alaeddin Efendi, Mehmed Emin Efendi, İsmail Hakkı Efendi, Ahmed Hamdi Efendi, Ali Haydar Efendi, Cafer Fahri Efendi, Hüseyin Hüsnü Efendi, İshak Necati Efendi, Mehmed Emin Efendi, Mehmed Emin Efendi, Yusuf Ziya Efendi ve Hafız Mehmed Emin Efendi'dir³²².

Âlimlerin görev yaptıkları yerlere ülkelerin bugünkü sınırları çerçevesinde bakıldığında Yunanistan, Kosova, Bulgaristan, Makedonya, Gürcistan, Irak gibi geniş bir coğrafyada görev aldıkları anlaşılmaktadır. Türkiye'de görev yaptıkları şehirler İstanbul, Ankara, Edirne, İzmir, Kayseri, Adana, Samsun, Kastamonu, Gümüşhâne, İzmit, Sivas, Giresun, Tokat, Sinop, Ordu, Konya, Tunceli, Yalova, Burdur, Uşak, Trabzon, Adapazarı, Ardahan, Kahramanmaraş, Çanakkale,

³²⁰ Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 281.

³²¹ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 62, 25, 1; İST. MFT. MŞH, *DFT*, 1, 60/1, 415; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 177, 1/4, 2493; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 127, 13/10, 1600; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 214, 7/9, 3335; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 40, 11/3, 270.

³²² İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 5, 18, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 62, 25, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 82, 14, 1; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 177, 35/9, 2516; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 207, 24/8, 3159; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 1, 60/1, 415; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 108, 11/3, 1171; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 111, 20/2, 1232; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 94, 4/3, 914; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 127, 13/10, 1600; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 148, 19/29, 2026; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 40, 11/3, 270; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 214, 7/9, 3335.

Diyarbakır, Aydın, Bursa, Siirt, Antalya, Balıkesir, Hatay, Karaman, Osmaniye, Artvin, Çorum ve Bolu'dur.

3.3. Âlimlerin İstifa ve Açıkta Kalma Nedenleri

Âlimlerden bazıları çeşitli nedenlerden dolayı yapmış oldukları görevlerinden istifa etmek veya açıkta kalmak durumunda kalmışlardır. Âlimlerin istifa etmesine veya açıkta kalmasına sebep olan nedenlerin başında görev süresinin tamamlanması, eğitim seviyesini yükseltme ihtiyacı, maaş ödemelerindeki aksaklıklar ve yetersizlikler, çalıştığı bölgede yaşanan olağandışı bir takım durumlar gelmektedir.

3.3.1. İstifa

Âlimlerin görevlerinden istifa etmelerinin en önemli nedeni mevcut eğitim seviyelerini yükseltme ihtiyacıdır. Örneğin Ayancık müderrisliğine tayin olunan Mevlüd Alâeddin görevinden istifa edip iki yıl tahsiline devam etmiştir. Eğitimini iki yılda tamamladıktan sonra tekrar görev alabilmek için sınavlara girmeye başlamıştır³²³. Yine, Mehmed Emin Efendi de Zeyl Meşâyihliği'nde görevini icra ederken aynı zamanda talebelere ders vermeye devam etmiştir. Talebelere ders vermesi Zeyl Meşâyihliği'ndeki asıl vazifesini yerine getirmesine engel teşkil ettiğinden 1862-1863'te istifa etmiştir³²⁴.

İstifa etmelerinin diğer bir nedeni göreve atanan kadıların veya nâiblerin mazeretleri sebebiyle atandıkları görev yerlerine gitmeyip istifa etmeleridir. Örneğin, Hasan Fehmi Efendi 1 Şubat 1885'te Adana'ya bağlı Hacit kazasına bin kuruş maaşla tayin olunmuş, ancak mazereti sebebiyle görevinden istifa etmiştir³²⁵. Hüseyin Fikri Efendi yaşlı olması sebebiyle işleri idare edememesinden dolayı izin alarak görevden ayrılmıştır³²⁶. Hasan Fehmi Efendi de adliye tarafından bazı şikâyetler üzerine sorguya çekilmiştir. Daha sonra Radovişte kazasına naib olarak

³²³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 62, 25, 1.

³²⁴ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 14, 1.

³²⁵ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 1, 1.

³²⁶ İST. MFT. MŞH, SAİD, 99, 3/45, 1009.

atanmış, ancak süreç kendisini olumsuz etkilediği için mağduriyetini dile getirerek istifa etmiş ve yirmi üç ay açıkta kalmıştır³²⁷.

İstifa etmelerine sebep olan bir başka durum da görevlerini yerine getiren âlimlerin maaş ödemelerindeki aksaklıklar ve yetersizliklerdir. Örneğin İshak Necati Efendi, stajyer olarak çalıştığı kurumda maaş alamadığından ayrılmak zorunda kalmıştır³²⁸.

3.3.2. Açıkta Kalma

Âlimlerin açıkta kalmasının en önemli sebebi, mevcut görev sürelerininin tamamlanmasıdır. Görev süresinin dolması sonucu kadılar ve nâibler açıkta kalmışlar ve başka bir yere atanabilmek için aylarca beklemişlerdir³²⁹.

Açıkta kalmaya sebep olan bir diğer neden âlimlerin çalıştıkları bölgenin savaş sonucu işgale uğraması ve bunun sonucunda oradaki çalışanların görevlerinin sekteye uğramasıdır. Örneğin, Yusuf Ziyaeddin Efendi ve Hasan Fehmi Efendi çalıştıkları yerlerinin Rus işgaline uğraması sonucu görev yerlerini terk etmek zorunda kalmışlardır³³⁰.

Bazen görev süreleri dolmasına rağmen görev süresi uzatılan âlimler de vardır. Örneğin, Hüseyin Remzi Efendi Ereğli'deki görevi dört ay uzatılmıştır³³¹.

³²⁷ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 1, 1.

³²⁸ İST. MFT. MŞH, SAİD, 94, 4/3, 914.

³²⁹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 62, 25, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 67, 1, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 1, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 14, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 125, 19/44, 1516.

³³⁰ Hasan Fehmi Efendi 28 Mayıs 1877/15 Cemazeyilevvel 1294 tarihinde Trabzon'a bağlı Batum sancağına sonradan katılan Acareteyn kazası niyâbetine tayin edilmiştir. Bir buçuk yıl çalıştıktan sonra Rus istilası sonucunda görev yerini terk edip Batum sancağından Gönye kazasına dönmek mecburiyetinde kalmıştır (İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 1, 1). Yusuf Ziyaeddin Efendi de Tuna vilâyetine bağlı Cuma-i Atik kazası niyâbetine tayin edilmiş ve Rusya'nın kazayı istila etmesinden dolayı da görev yerini terk etmek zorunda kalmıştır (İST. MFT. MŞH, SAİD, 147, 29/7, 2016).

³³¹ İST. MFT. MŞH, SAİD, 65, 18, 1.

SONUÇ

Osmanlı Devleti Batum ve çevresinde yaşayan halkın eğitim-öğretim ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiştir. 1869 yılında Lazistan sancağında 433 camii, 143 mescit ve 495 mektep bulunmaktaydı. Bölgedeki eğitim kurumlarında ise 12107 talebe öğrenim görüyordu. Bir sonraki yılın sayısal verilerine bakıldığında cami ve mescit sayılarında ciddi anlamda bir düşüş gözlemlenmektedir. 1870 yılında ise bölgede toplam 10 camii ve 7 mescit tespit edilmiştir. 1871-1878 yılları arasında sıbyan mektepleri sayısında dalgalanmalar olmakla birlikte, ortalama 28 adet sıbyan mektebi tespit edilmiştir. Bölgedeki sıbyan mektepleri ve cami sayısındaki ciddi düşüşün en büyük nedenleri arasında Rusya'nın bölgeyi işgal etmesi ve bunun sonucu olarak Müslüman nüfusun göçe zorlanması gelmektedir.

1869 yılında Batum'da yeni rüştiyelerin açılmakta olduğu belirtilmektedir. 1870 yılında yeni açılan Batum Rüştiyesi'nin mevcudu 21 kişi olarak verilmektedir. 1871 yılında rüştiyenin mevcudu 40'a yükselmiştir. 1874 yılına kadarki süreçte rüştiyedeki görevli muallim sayısı bir tane iken bu yıldan sonra muallim sayısı üçe yükselmiştir. Batum'daki rüştiyenin yanı sıra 1875 tarihinde Batum'a bağlı bir köyde de rüştiye mektebi açılmış ve eğitim-öğretim faaliyetlerini Rus işgaline kadar devam ettirmiştir. Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Batum'un Osmanlı topraklarından ayrılması ile birlikte buralardaki eğitim-öğretim faaliyetleri de Lazistan sancağının diğer kazalarına taşınmıştır.

1869 yılında Lazistan sancağında 38 medrese ve bu medreselerde 851 talebeye eğitim verildiği tespit edilmiştir. Bu medreselerden 2 tanesi Batum ve çevresinde olup 60 talebeye, geriye kalan 36 medresede çevre kazalarda olup 791 talebeye eğitim vermiştir. Bu medreselerde toplam 65 tane müderris ders vermiştir..

1870 yılında medrese sayılarında büyük bir düşüş görülmektedir. Bu tarihlerde toplam medrese sayısı 6 olup yalnızca 2 tanesi Batum'dadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Batum, Trabzon'a bağlı Lazistan sancağının

merkezi olma özelliğini kaybetmiş ve Osmanlı topraklarından ayrılmıştır. Lazistan sancağının merkezi Rize olarak değiştirilmiştir. Savaş sonrasında Batum'un elden çıkışıyla büyük göçler yaşanmış ve bölgenin nüfus yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Bölgedeki göç hareketi Lazistan sancağının diğer topraklarındaki nüfusu artırmış ve bu durum kazalarda açılan medrese sayılarının artmasını sağlamıştır. 1879 yılında Lazistan sancağına bağlı Atina, Hopa ve Arhavi kazalarında toplam 18 medrese açılmıştır.

Âlimler ilk eğitimlerini sıbyan mektebinde almışlardır. Bunun yanında bölgedeki ileri gelen hocalardan eğitim alanların yanı sıra babalarından da eğitim alanlar vardır. Âlimler temel eğitimlerinden sonra eğitimlerini genellikle İstanbul'daki medreselerde devam ettirmişlerdir. Medreseye genellikle 16, 17 ve 18 yaşlarında başlamışlardır. Devletin çeşitli kademelerinde görevlendirilmiş olan Batumlu âlimlerin hangi kademelerde ve hangi okullarda eğitim aldıkları bilgilerine kayıtlardan ulaşabilmek mümkündür. Batumlu âlimlerin eğitim aldıkları medreseler genellikle Fatih ve Süleymânîye Medreseleridir. Bunun yanında aralarında taşradaki medreselerde eğitim almakla beraber, özel hocalardan da ders alarak eğitimlerini devam ettirenler bulunmaktadır. Yine Batumlu âlimlerin birçoğu Mekteb-i Nüvvâb'dan mezun olmuşlardır. Aralarında Medresetü'l- Vâizîn'den mezun olanlar da vardır.

Sicill-i ahval kayıtlarındaki icâzetnâmelerinde âlimlerin hangi dersleri aldıkları kısmen de olsa belirtilmiştir. Âlimlerin aldıkları dersler “mukeddimat-ı ulûm” kavramıyla ifade edilmiştir. Bu ifadeden hareketle âlimler Elifbâ, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, İlm-i hâl, Ahlak, Sarf-ı Osmânî, İmla, Kıraat, Mülahhas Târih-i Osmânî, Muhtasar Cağrafya-yı Osmânî, Hesap ve Hüsn-i Hat gibi dersleri almışlardır. Âlimlerin aldıkları derslerle ilgili olarak “ulûm-i âlîye ve ulûm-i âlîyye” ifadelerine sıkça rastlanmaktadır. “Ulûm-i âlîye” ifadesiyle anlatılmak istenen tefsir, hadis ve fıkıh gibi dini ilimlerdir. “Ulûm-i âlîyye” ifadesiyle anlatılmak istenen ise belâgat, mantık, kelâm, sarf ve nahiv, dil ve edebiyat gibi alet ilimleridir.

27 âlimden 10 tanesi iki, 9 tanesi üç ve 2 tanesi de dört dil bilmektedir. Bunun yanında 6 tanesinin sicill-i ahvâl kayıtlarında bildikleri dillere ait herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Âlimlerin aile ve sülalelerine verilen unvan ve lakaplar âlimlerin ailelerinin toplum içindeki iş ve meslekleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. 27 âlimin baba mesleklerini tetkik ettiğimizde 12 âlimin baba mesleği bilinmekte, diğerlerinin meslekleri bilinmemektedir. Buna göre 8 âlimin babası ilmiye sınıfında nâib, müderris, imam-hatip, muallim ve kadı olarak görev almıştır. 6 âlimin babası ise ticaret ve çiftçilikle uğraşmıştır. Geriye kalan âlimlerin babalarının mesleği hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Âlimlerin istihdam sahalarına bakıldığında ise çoğunlukla vilâyet, livâ ve kazalarda kadı veya nâib unvanıyla istihdam edildikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra fetvâ vermek ve aynı zamanda ilmî ve idarî işlerle de meşgul olmak üzere vilâyet, livâ ve kazalarda müftü unvanıyla da istihdam edilmişlerdir. Bunların dışında âlimler, fahrî molla, fetvâ emîni, imam-hatip, vâiz, müfettiş ve devletin farklı kademelerinde aza olarak istihdam edilmişlerdir.

Âlimler görev yaptıkları sırada istifa etme veya açıkta kalma gibi çeşitli durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu gibi durumlar, âlimlerin görev süresinin tamamlanmasından, eğitim seviyesini yükseltme isteğinden, maaş ödemelerindeki aksaklıklar ve yetersizliklerden ve çalıştığı bölgede yaşanan olağandışı birtakım durumlardan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Âlimlerin çalıştıkları kurumlara göre aldıkları maaşlar değişiklik göstermektedir. İstihdam sahasına mülâzemetle giriş yapan veya daha alt seviyedeki kurumlarda işe başlayan âlimlerin maaşları düşüktür. Örneğin 18, 35, 50, 85, 95 kuruş gibi düşük maaşlarla işe başlayan âlimler vardır³³². Bunun yanında daha üst kurumlara atandıkları için yüksek maaşla göreve başlayan ve çalıştığı kurumda almış olduğu ödüllerle ve terfilerle maaşları artan âlimler de vardır. Örneğin 750, 900, 1000, 1200, 1350, 2000, 2500, 3000 kuruş maaşlarla çeşitli kurumlarda çalışan âlimler vardır³³³. Maaşı halk tarafından ödenmek suretiyle işe başlayan âlimler de vardır. Örneğin, 13 Aralık 1897'de Hacı Osman Ağa

³³² İST. MFT. MŞH, SAİD, 5, 18, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 60, 7, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 14, 1.

³³³ İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 1, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 228, 15/14, 3851; İST. MFT. MŞH, SAİD, 65, 18, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 67, 1, 1; İST. MFT. MŞH, SAİD, 162, 22/6, 2291; İST. MFT. MŞH, DFT, 1, 57/1, 413.

Medresesi'ne müderris olarak atanan Ali Rıza Efendi'nin maaşı üç yüz kuruş olmak suretiyle halk tarafından ödenmiştir³³⁴. Bazı âlimler zaman zaman maaş almadan da çalışmışlardır. Örneğin Cafer Fahri Efendi, Mahmud Hilmi Efendi ve İshak Necati Efendi gibi âlimler maaş almamalarına rağmen görevlerini yerine getirmişlerdir³³⁵.

Batumlu Osmanlı âlimleri genellikle memuriyet hizmetlerinde göstermiş oldukları başarılar ve memuriyetindeki terfilerinin yükseltilmesi gibi çeşitli sebeplerden dolayı rütbe ve nişanlarla ödüllendirilmişlerdir.

³³⁴ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 60, 7, 1.

³³⁵ İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 108, 11/3, 1171; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 177, 1/4, 2493; İST. MFT. MŞH, *SAİD*, 94, 4/3, 914.

KAYNAKLAR

- Abdullah Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*. Cilt 1. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1891.
- Adıvar, Abdülhak Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt 1. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1891.
- Akgündüz, Ahmet. “Dürerü’l-Hükkâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Akgündüz, Hasan. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997.
- Akgündüz, Murat. “Şeyhülislâmlık”. *İslâm Kurumları Tarihi*. ed. Eyüp Baş. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013: 331-338.
- Akman, Zekeriya. “Dâru’l-Hikmeti’l İslâmiye Kurumu (1918-1922)”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Akpınar, Cemil. “Hekimbaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 160-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aksoy, Yeliz. *Tarihte Osmanlı Bilim ve Teknolojisi*. İstanbul: Karma Kitaplar, 2008.
- Akyüz, Yahya. ”Türklerde Eğitim”, *Türk Tarihi ve Kültürü*, ed. Cemil Öztürk. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2005.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007.
- Alak, Musa. ”Meşihat Müşteşarı Eğinli İbrahim Hakkı Efendi’nin Vaz’ İlmine Dair Risâlesinin Tahkik ve Tahlili”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011): 29-76.
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması: İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli*. Cilt 1-5, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1996.
- Ali Haydar Efendi, “Suâl, *Ceride-i Adliye*, 20 Mart 1327.
- Ali Haydar Efendi, “Bir Suâle Cevap”, *Ceride-i Adliye*, 5 Kânûn-ı Sani 1326.
- Ali Haydar Efendi, “Bir Suâlin Cevabı”, *Ceride-i Adliye*, 5 Eylül 1327.
- Ali Haydar Efendi, “el-İfsâh fi-Mesâil-i Ademi’l-İnfisâh”, *Ceride-i Adliye*, 20 Nisan 1330, 5 Mayıs 1330.

- Ali Haydar Efendi, “Emvâl-ı Gayr-ı Menkûlenin Tasarrufuna Aid Mevâd-ı Kanuniyeye Dair Teşrîhât”, *Ceride-i Adliye*, 5 Haziran 1329, y. 4,s. 85, 20 Eylül 1329.
- Ali Haydar Efendi, “Emvâl-i Gayr-ı Menkule Kanunu, Bi'l-İştirak Tasarruf Olunan Emvâl-i Gayr-ı Menkûlenin Taksimi Hakkında Kanun-ı Muvakkattır”, *Ceride-i Adliye*, 20 Kânûn-ı Sani 1329, 5 Mart 1330.
- Ali Haydar Efendi, “Emvâl-i Gayr-ı Menkûlenin Deyn Mukabilinde Temînât İrâesine Dair Kanun-ı Muvakkat Hakkında”, *Ceride-i Adliye*, 20 Teşrîn-i Sâni 1329, 5 Kânûn-ı Sani 1329.
- Ali Haydar Efendi, “Es’ile-i Kanuniye ile Ecvîbesi”, *Ceride-i Adliye*, 20 Ağustos 1327.
- Ali Haydar Efendi, “Eşhâs-ı Hükmiyenin Emâl-i Gayr-ı Menkûleye Tasarruflarına Dair Kanun-ı Muvakkat”, *Ceride-i Adliye*, 20 Teşrîn-i Evvel 1329, 5 Teşrîn-i Sâni 1329.
- Ali Haydar Efendi, “Fâsiden Satılan Malın Haczi”, *Ceride-i Adliye*, 20 Teşrinievvel 1326.
- Ali Haydar Efendi, “Hukuk-i ‘Âdiye–Kefâlet, Teminat”, *Ceride-i Adliye*, 2 Şubat 1325.
- Ali Haydar Efendi, “Mehâkim-i Nizamiye Vezâifinin Takyîdi,” *Ceride-i Adliye*, 1 Kânûn-ı evvel 1325.
- Ali Haydar Efendi, “Mesâi’l-i Hukukiye Hakkında İrâd olunan Dört Sulâlin Cevabı”, *Ceride-i Adliye*, 20 Şubat 1326.
- Ali Haydar Efendi, “Mesele-i Hukûkiye”, *Ceride-i Adliye*, 20 Haziran 1326.
- Ali Haydar Efendi, “Mesele-i Hukukiyenin Cevâbı”, *Ceride-i Adliye*, 5 Temmuz 1326.
- Ali Haydar Efendi, “Savm-ı Şirâ Savm-ı Nazar”, *Ceride-i Adliye*, 5 Şubat 1329.
- Ali Haydar Efendi, *Tertîbü’s-Sunûfi Ahkâmi’l-Vukûf*. çev. Ekrem Abdülcebbar ve Muhammed Ahmed el-Amr. Cilt 1. Bağdad: Matbaatu Bağdad, 1950.
- Ali Haydar Efendi, Usûl-i İstimâ-i Dava”, *Ceride-i Adliye*, 20 Temmuz 1326, 20 Nisan 1327.

- Ali Haydar Efendi, "Mesele, Ayn-ı Müşterekin Kazaen Taksimi", *Ceride-i Adliye*, 17 Kânûn -ı Sani 1325.
- Ali Haydar Efendi, "Zilyedin Hariç Aleyhine Men-i Taarruz Davası, Arazi-i Emiriyede Hakk-ı Karar ve Mürur-u Zaman," *Ceride-i Adliye*, 2 Kânûn-ı Sani, 1325.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Mekteb-i Sanâyi-i Şâhâne Matbaası, 1881.
- Ali Haydar Efendi. *Mirkâtü'l-Mecelle*, İstanbul: Mekteb-i Sanâyi-i Şâhâne Matbaası, 1298-1299.
- Ali Haydar Efendi. *Şerh-i Cedîd li-Kânûni'l Arâzî*. İstanbul: A. Asodoryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1319.
- Ali Haydar Efendi. *Tertîbü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1918-1919.
- Ali Haydar Efendi. *Teshilü'l-Feraiz: İslam Miras Hukuku*. çev. Orhan Çeker. Konya: Tekin Kitabevi, 1984.
- Anameriç, Hakan ve Rukancı, Fatih. "XI.-VI. Yüzyıllar Arasında Medrese ve Üniversitelilerde Eğitim", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23/2 (2008): 35-56.
- Anıl, Yaşar Şahin. *Osmanlı'da Kadılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Arıcı, Hayrettin. "XIX. Yüzyılda Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim (Vilâyet Salnamelelere Göre)". Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Arslan, Zehra. "Batım Göçmenleri (1914-1930)". *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)* 71 (2014): 43-64.
- Atar, Fahrettin. "Fetvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- Ayar, Talip. "Son Devir Osmanlı Ulemasından Giresunlu Âlimler (İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Arşivi Özelinde)". *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I* (2013): 123-130.

- Aydın, Mehmet Âkif. “Ali Haydar Efendi, Küçük”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 231-235. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Mehmet Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2013.
- Aydın, Mehmet. “İzhârü'l-Hak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 507-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydüz, Salim. “Müneccimbaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 2-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ayhan, Halis ve Maviş, Hakkı. “Dârüşşafaka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 7-9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).
- Ayhan, Halis. “İmam-Hatip Lisesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 7-9. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Balcı, Sezai. “Giresunlu Bir Başhoca ve Müftünün Biyografisi: Ali Rıza Efendi (1849-1912)”. *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I* (2013): 193-211.
- Balcı, Sezai. “Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27/44 (2008): 77-98.
- Baltacı, Cahid. *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Baltacı, Cahit. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- Baltacı, Cahit. “Mektep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 6-7. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Baltacı, Cahit. “Osmanlı Eğitim Sistemi”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. 2: 74-80. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul: Başbakanlık Basımevi, 2010.
- Benli, Mehmet Sami. “Miftâhu'l-Ûlûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Berki, Şakir. “Berki, Ali Himmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984.
- Bostan, İdris. "Batum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 210-211. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bostan, İdris. "Rize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 147-151. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Bozkurt, Nebi. "Mektep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bozkurt, Nebi. "Dârülhadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. "Dârülkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, Cilt 1-3. hzr. Ali. Fikri Yavuz ve İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- Bûsîrî, Şerefüddîn Muhammed ibn Saîd. *Kaside-i Bürde Tercümesi ve Şerhi*, trc. ve şerh Abidin Paşa ve sad. Ömer Faruk Harman. İstanbul: Gençlik Basımevi, 1977.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Nakîbüleşraf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Cafer Fahri Efendi. *Yeni Arıcılık*. İstanbul, 1943.
- Can, Betül. "Fatih Döneminden Tanzimat'a Kadar Medreselerde Arapça Öğretimi". Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009.
- Çakır, Mehmet. "Binâü'l-Ef'âl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 179. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çankaya, Mücellidoğlu Ali. *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. Cilt 1-8. Ankara: Mars Matbaası, 1968-1971.
- Çelebi, İlyas. "Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükselişi ve Çöküş Nedenleri". *Osmanlı-Toplum*, Cilt 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

- Demirayak, Kenan. "el-Maksûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 453. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Demirayak, Kenan. "Merâhu'l-Ervâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 165-166. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Demirdaş, Zülfü. "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/ 1 (2007): 173-183.
- Demirel, Muammer. "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 40 (2009): 317-340.
- Derman, M. Uğur. "Medresetü'l-Hattâtîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 341.-342. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2013.
- Doğan, Sibel. "Antalya Medreseleri". Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Durmuş, İsmail. "el-Avâmilü'l-Mie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 106-107. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Durmuş, İsmail. "el-Emsile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 166-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Düstur,"Nüvvâb Hakkında Nizamnâme", I. Tertib, Cilt 1. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289.
- Düstur. "Medresetü'l-Vâizîn Nizamnâmesi". II. Tertib. Cilt 6. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334.
- Ebül'ulâ Mardin. *Huzur Dersleri*. nşr. İsmet Sungurbey, Cilt 2-3. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966.
- Ekici, Cevat. "Eynesil'de Bir Halidî Şeyhi: Hacı Mustafa Efendi", *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I* (2013): 219-238.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2003.

- el-A'zamî, M. Mustafa. "Buhârî Muhammed b. İsmâîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 368-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Emecen, Feridun. "Atıyye-i Seniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 64. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. Cilt 1-2. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Erturhan, Sabri. "Ali Haydar Efendi: Muvâzaa ve İstiğlâl". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5 (2005): 267-295.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer. "Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiphlik Kurumu (Kadis und Stellvertretenvor der Tanzimat-Ara)". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/38 (2005): 31-55.
- Findly, Carter Vaughn, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996.
- Gökçaftı, Mehmet Ali. *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Gümüş, Nebi. *Gürcistan'da Müslümanlar ve Sorunları*. Rize: STS Yayınları, 2012.
- Günay, H. Mehmet. "Son Devir Osmanlı Hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, İlmi Faaliyetleri ve Eserleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005): 179-188.
- Gür, A. Refik. "Ön Söz". *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*. hzr. M. Nihat Aryol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Habergetiren, Ömer Faruk. "Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi ve Mefkûd Risâlesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013): 493-516.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbîhî's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Meşâriku'l- Envâri'n-Nebeviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 361-362. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- İpşirli, Mehmet ve Beydilli, Kemal. "İbrâhim Efendi, Haydarîzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21: 297-298. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- İpşirli, Mehmet. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 327-330. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İpşirli, Mehmet. "Medresetü'l-Kudât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 343-344. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İpşirli, Mehmet. "Nâib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 313-313. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- İpşirli, Mehmet. "Huzur Dersleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 441-444. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İpşirli, Mehmet. "Mustafa Hayri Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 62-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İpşirli, Mehmet. "Dânişmend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 464-465. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İpşirli, Mehmet. "Kazasker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/140-143. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Karaca, Yusuf. "Kadı". *Berikan Tarih Ansiklopedisi*, 5: 277. Ankara: Berikan Yayınları, 2002.
- Karaca, Yusuf. "Medrese". *Berikan Tarih Ansiklopedisi*. 6: 351-357. Ankara: Berikan Yayınları, 2002.
- Karagök, Tunay. "Yüksek Öğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme". *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/2 (2013): 220-221.
- Karahasanoğlu, Selim. "Maçka-İstanbul Arasında Bir Osmanlı Âlimi, Karahasanoğlu Mehmed Ali Efendi (1852-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 27/1 (2012):149-183.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, Cilt 6. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 2000.
- Kasap, Murat. "Ön Söz". *Osmanlı Gürcüleri*. İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği, 2010.

- Kaya, Mahmut. “Bûsîrî, Muhammed b. Saîd ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.6: 468-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kazıcı, Ziya. “Osmanlı Eğitim ve Öğretim Sisteminde Genel Medreseler”. *Osmanlı-Toplum*, Cilt 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Kazıcı, Ziya. *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.
- Kılıç, Hulusi. “el-Kâfiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Koca, Ferhat. “el-Ferâizü's-Sirâciyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 367-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Koca, Ferhat. “Mergînânî, Burhânüddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 182-183. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Köprülü, Orhan F. “Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *XX. Asra Yetişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Manav, Nursel. “Mazuliyet Sandığı'nın Kuruluşu ve Kuruluşuna Yol Açan Sebepler”. *Türkiyat Mecmuası*, 27/1 (2017): 215-224.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*, Cilt 1-4. nşr. Nuri Akbayer (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 1996.
- Narin, İsmail. “Ali Haydar Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Okuyan, Abdurrahman. “XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde (1875-1900) Trabzon”. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2006.
- Öcal, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2011.
- Özbilgen, Erol. *Bütün Yönleriyle Osmanlı: Âdâb-ı Osmâniyye*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

- Özcan, Tahsin. “Rahmi Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 423-424. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Özcan, Tahsin. “Ziyâeddin Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 490-491. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Özek, Ali. “el-Keşşâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 329-330. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özel, Ahmet. “Zencânî, İzzeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özen, Şükrü. “Sadrüşşerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 427-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özen, Şükrü. “Tenkîhu’l-Usûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 454-458. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Özkan, Şerife. “*Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklu Medreselerinin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi*”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 8. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 1994.
- Öztuna, Yılmaz. *Osmanlı Devleti Tarihi*. Cilt 2. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2006.
- Özyılmaz, Ömer. *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt 2-3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Palabıyık, Muhammet Hanefî. “Medreseler ve Mektepler”, *İslâm Kurumları Tarihi*, ed. Eyüp Baş. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2006.
- Parmaksızoğlu, İsmet. *Türkiye’de Din Eğitimi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1966.
- Polat, Yunus Emre. “*Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kemahlı Devlet Memurları*”. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

- Sarı, Mustafa. “*Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*”. Doktora Tezi, Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Sarı, Nil. “Hekimbaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 161-164. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Sarıkaya, Yaşar. *Medreseler ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Sarıkoyuncu, Ali. *Milli Mücadelede Din Adamları I- II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Sarıyıldız, Gülden *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*. İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014.
- Sinanoğlu, Mustafa. “el-Mevâkîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 422-424. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Suny, Ronald Grigor. *The Making of The Georgian Nation*, I. B. Tauris & Co. Ltd. London: 1989.
- Şirin, Veli. *Anahatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2002.
- Taşkan, Hayriye Kaliç. “Dürerü'l-Hükkâm Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm 1-63 Maddeleri: Metin ve İnceleme”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2006.
- Topaloğlu, Bekir. “Tercîdü'l-İ'tikad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 250-251. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 1. Vilâyet Matbaası. h. 1286/m. 1869.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 10. Vilâyet Matbaası. h. 1295/m. 1878.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 11. Vilâyet Matbaası. h. 1296/m. 1879.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 13. Vilâyet Matbaası. h. 1305/m. 1888.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 2.. Vilâyet Matbaası. h. 1287/m. 1870.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 3. Vilâyet Matbaası. h. 1288/m. 1871.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 4. Vilâyet Matbaası. h. 1289/m. 1872.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 5. Vilâyet Matbaası. h. 1290/m. 1873.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 6. Vilâyet Matbaası. h. 1291/m. 1874.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 7. Vilâyet Matbaası. h. 1292/m. 1875.

- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 8. Vilâyet Matbaası. h. 1293/m. 1876.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi. Def'a 9. Vilâyet Matbaası. h. 1294/m. 1877.
- Ulusoy, Ahmet. "Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Unan, Fahri. "Sahn-ı Semân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Unan, Fahri. "Osmanlılarda Medrese Eğitimi". *Osmanlı-Toplum*, Cilt 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Unan, Fahri. *Kuruluşundan Günümüze Fâtiḥ Külliyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2012.
- Yakupoğlu, Kenan. *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Beyzâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 100-103. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 479-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yeşilyaprak, Hülya. "Kandilli'nin Teleskopları". *Türkiye'deki Teleskoplarla Bilim Sempozyumu*, (14-15 Mayıs 2012). ed. Mevlânâ Başal. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2013: 58-83.
- Yıldırım Aydın, Yılmaz, Edip "İlk Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenâri", *Diyanet İlmi Dergi*, 31, sy. 3 (1995): 71-82.
- Yolalıcı, M. Emin. "Maârif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları". *OTAM* 5 (1994): 435-473.
- Yüksel, Ayhan. "Görelili Duduzâde Ailesinden Din Adamları". *Geçmişten Günümüze Giresun'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu-I* (2013): 50-61.

Zengin, Salih Zeki. “II. Meşrutiyet Döneminde Medreslerin Islahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1916)” Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Eğitimi Anabilim Dalı, 1993.

Zengin, Zeki Salih. “Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.

Arşiv Kaynakları

İstanbul Müftülüğü Meşihat Defteri (İST. MFT. MŞH. DFT.), 1, 57/1, 413; 1, 60/1, 145.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Sicill-i Ahvâl İdare-i Umûmiyyesi (İST.MFT. MŞH. SAİD), 5, 18, 1; 23, 6, 1; 60, 7, 1; 62, 25, 1; 65, 18, 1; 67, 1, 1; 80, 14, 1; 82, 1, 1; 82, 11, 1; 82, 14, 1; 162, 22/6, 2291; 177, 35/9, 2516; 207, 24/8, 3159; 125, 19/44, 1516; 1, 60/1, 415; 108, 11/3, 1171; 111, 20/2, 1232; 147, 29/7, 2016; 99, 3/45, 1009; 228, 15/14, 3851; 94, 4/3, 914; 177, 1/4, 2493; 127, 13/10, 1600; 148, 19/29, 2026; 213, 25/14, 3851; 40, 11/3, 270; 214, 7/9, 3335.

Fetvâ Beyânı Sicil-i Ahvâl Şu'besi Huzûr-ı Âli Cenâb-ı Meşîhat Penâhîye

Fetvâ-hâne-i âlî mükerrermetlü Osman Şükrü Efendi'nin iğtâ' etmiş olduğu terceme-i hâli varakalarında iki yüz doksan üç tarihinde İstanbul müderrisliğine nâil olmasından dolayı tahsîs buyurulan tarîk maâşî refte refte dört yüz elli kuruşa iblâğ buyurulduğu iki yüz doksan beş târihinde bil-imtihân dâhil olduğu pusula odasından üç yüz tarihinde mülâzımîn sınıfına nakl ve orada üç yüz sekiz tarihinde dört yüz elli kuruş maâşa nâil olduktan sonra târih-i mezkûrda şehri yüz kırk kuruş maâşla uhdesine ilâve olunan i'lâmât-ı şer'iyye mukayyitliği muâvinliğinde de el-yevm iki yüz altmış kuruş maâş ahz ve istifâ etmekde olduğu muharrer ise de bunları müsbet evrâk-ı resmiyye mevcûd olmadığından mûmâ-ileyh zikrolunan tarîk ve me'mûriyyet maâşat-ı mekadîrinin târih tahsîs ve zamâimiyle muhâsebe-i ilmiyye ve fetvâ emâneti ilmiyye senedini istifsâr buyurulması yanında emr-i fermânı hazreti veliyy-ül-emrindir. Fî gurre Zilka'de 1310 mûcibince fî gurre Zilka'de sene 1310. Hülâsa 568 Muhâsebe Hulâsa 670 Kaleme fi 10 Mayıs sene 309.

Mûmâ-ileyhün Osman Şükrü Efendi'ye 6 Teşrîn-i sâni sene 92 târihinden îtibâren şehri elli kuruş tarîk maâşî tahsîs buyurulup mezkûr maâşî 26 Teşrîn-i evvel sene 93 tarihinde iki yüz ve 1 Temmuz sene 94 târihinde elli kuruş zammıyla cem'an üç yüz kuruşa iblâğ edildiği ve 1 Eylül sene 95 tarihinde otuz kuruş asrî bi-t-tenzîl iki yüz yetmiş ve 1 Mart sene 96 tarihinde elli yedi kuruş bi-t-tenzîl iki yüz on üç ve 1 Eylül min tarihinde beş kuruş tenzîl ederek iki yüz sekiz kuruşa tenezzül ettiği ve 18 Teşrîn-i evvel sene 98 târihinde doksan yedi buçuk ve 1 Teşrîn-i sâni sene 99 târihinde kırk dört ve 1 Ağustos sene 303 tarihinde otuz ve 1 Şubat sene 307 ve 1 Mart sene 308 târihinde on dokuzar kuruş zamâim ve vukuiyle maâş mezkûrenin dört yüz on sekiz kuruşa iblâğ buyurulduğu kayden anlaşılmıştır. Ol bâbda emr-i fermânı hazreti veliyy-ül-emrindir. Fî 5 Hazîrân sene 309.

Mûmâ-ileyhün Osman Şükrü Efendi dâhil olduğu fetvâ-hânenin pusula odasından fi 15 Cemâziye'l-evvel sene 300 târihinde fetvâ evtâsına nakl olunup fi

1 Şubat sene 306 târihinde müsevvid mülâzimi olarak dört yüz elli kuruş ve i'lâmât-ı şer'iyye mukayyitliği muâvini olarak yüz kırk kuruşuna cem'an beş yüz doksan kuruş maâşa nâil olup fî 20 Şubat sene 306 târihinde maâşî mezkûre altmış kuruş ve fî 1 Ağustos sene 308 târihinde altmış kuruş ve dört zam edilmiş fî 1 Şubat sene 309 târihinde muâvinlik maâşî olan iki yüz altmış kuruşu terk ile asıl maâşî olan dört yüz elli kuruş üzerine ve dört yüz otuz kuruş zamıyla i'lâmât-ı şer'iyye mukayyitliğine tâyin olunmuş olmakla ol bâbda emr-i fermânî hazreti veliyy-ül-emrindir. Fî 24 Rebî'ül-âhır sene 1313, Sicil Şu'besine fî 30 Rebî'ül-âhır sene 1313.

**Me'mûrîn Müstahdeminden Tescîl Edilecek Terceme-i Hâllerinin Tahrîrine
Mahsûs Pusuladır**

İsmim Bilal Gavanım Efendi'dir. Pederim ashâb-ı zirâattan ve Şavşatlı Murad-zade demekle meşhûr merhûm Mehmed Efendi'dir. Her ikimiz mine'l-kadîm tebaayı Osmânîyedeniz.

1265 sene-i hicriyyesinde Ahıska'ya tabi Şavşat kazasında tevellüd eyledim.

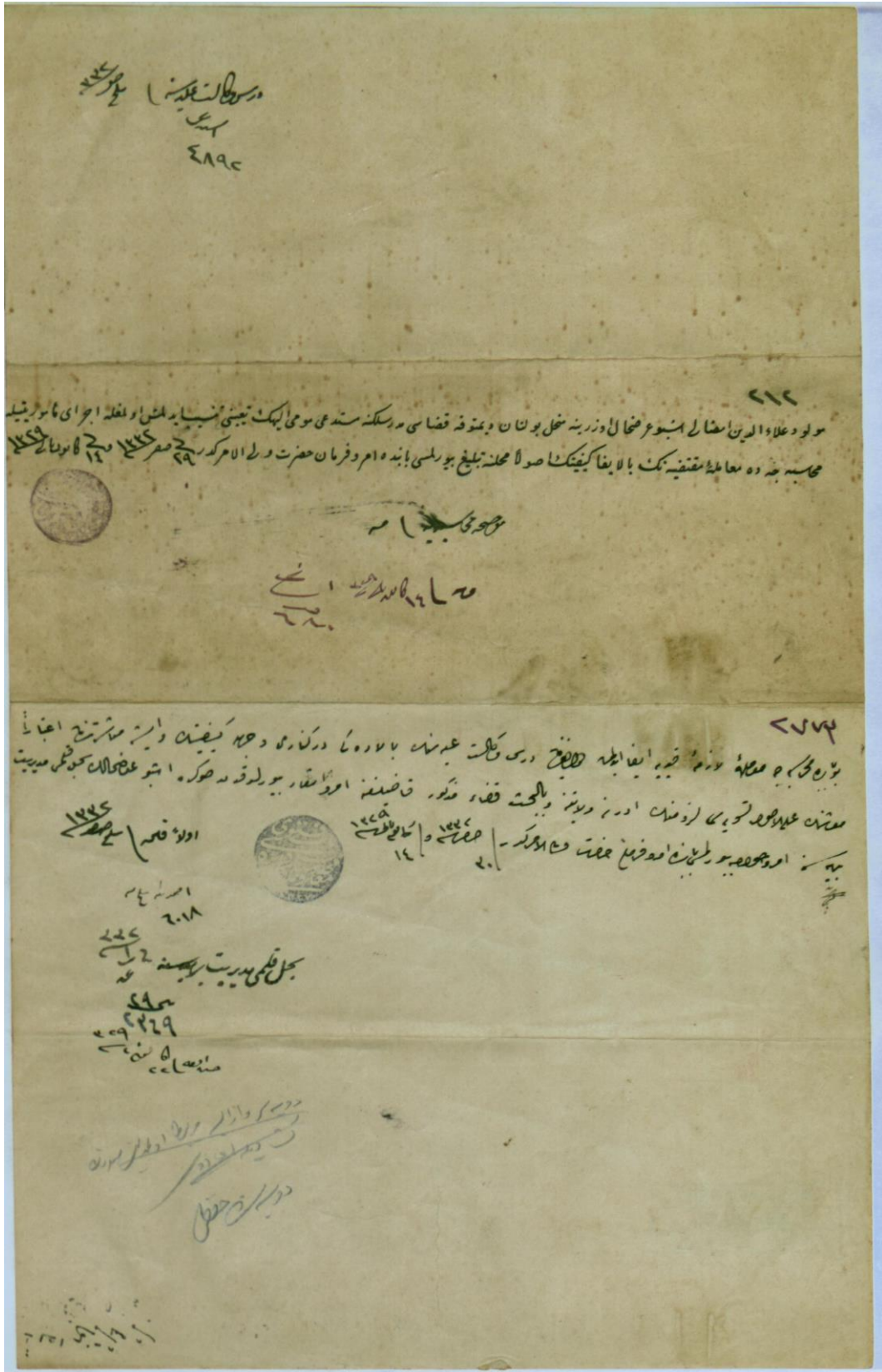
Ma'lûmaât-ı ibtidâiyeyi maskat-i re'simde mahalle mektebi ve mukaddimât-ı ulvîden birinde kezâlik müvellidim medârisinde bâde't-tahsîl der-i âliyye'ye bi'l-muvâsala Fatih cennet-mekân Sultan Mehmet Han Hazretleri'nin câmii şerifinin Karadeniz cihetinde binâ oldukları Baş Kurşunlu medresesine dehâlet ettim. Tarîk-i celîl-i âlî'de tedrîs mu'tâd olan fûnûnu bâde't-tahsîl üstat-ı şehîr Urfevî Mehmed Rafet Efendi merhûmdan 1304 sene-i hicriyyesinde ahz-i icâzete muvaffak oldum. Bin üç yüz beş sene-i hicriyyesinde küşâd olunan rûûs imtihânında bi-inâyetillâhi teâlâ dersiâmlik silk-i celîlini icrâ ederek sene-i mezkûre şevval-i şerifinde ilm-i sarftan tedrîse bed'en ve mübâşeret ile bin üç yüz yirmi sene-i hicriyyesinde tedrîsi mütedâvil ve muktezâyı ahvâl olan nesh bi'l-ikmâl i'tâ'yı icâzete nâil oldum.

Tedrîse mübâşeret eylediğim seneden bir sene sonra doksan beş kuruş maâş ile tavzîf olunarak ba'dehû tevârih-i muhtelifede vuku' bulan zamâim ile el-yevm maâşım sekiz yüz kuruşa resîde olmuştur hîn-i icâzette mecîdiyye nişanları i'tâ kılındı. Tedrîse mübâşeretten dört sene sonra ale-l-usûl İstanbul rûûsu tevcîh olundu. Muahharen iki def'a tafra vuku buldu.

Cenâb-ı rabbü'l-âlemine lâ-yuadd ve lâ yuhsâ hamt ü sânalâr olsun ki hiçbir sûrette şüphe ve şikâyete ve muhâkeme ve mahkûmiyete maruz kalmadım.

Fî 10 Cemâziye'l-âhir sene 1328 ve fî 5 Hazîrân sene 1326. Fâtih mümeyyiz-i ders-i âmmlarından Fâtih Bahr-i Sıyah Baş Kurşunlu medresesinde sâkin Hasendî.

Ek:3- Mevlüd Alaeddin Efendi (İST. MFT. MŞH, SAİD, 62, 25, 1).

Mevlûd Alaedin imzâlı iş bu arz-ı hâl üzerine münhal bulunan Dimetoga kazâsı müderrisliğine müsted'â mûmâ-ileyhin ta'yîni tensîb edilmiş olmakla icrâyı me'mûriyyetiyle muhâsebeci de muâmele-i muktânın bil-îfâ keyfiyetinin usûlen mahalline teblîğ buyurulması bâbında emr-i fermânı hazreti veliyy-ül-emrindir.

29 Safer sene 1332 ve 14 Kânûn-ı sâni sene 1329.

2773

Bu bâbda muhâsebeci muâmele-i lâzime-i hayriyye îfâ edilmiş olduğundan ders-i vekâlet aliyyesinin bâlâdaki der-kenârı vechiyle kefiyetinin ve işe maâşâtından i'tibâren maâşının ale-l-usûl tesevvîyesi lüzûmunun Edirne vilâyetine ve bil-bahse kazâ-i mezkûr kadîlîğine emr ve iş'âr buyurulduktan sonra iş bu arz-ı hâlin sicil kalemî müdîriyyetine behiyyesine emr-i husûsiyye buyurulması bâbında emr-i fermânı hazreti veliyy-ül-emrindir.

Fi 30 Safer sene 1332 ve 14 Kânûn-ı sâni sene 1329.

تذکره رجال و رفقا و اهل بیت علیهم السلام مخصوصه حضرت امام رضا علیه السلام

دفتر و صحیفه نومردی	بمیز	مسود	فوتیه انگلیسی بنام سید محمد رضا خانی	تاریخ تسجیل	
				عربی	رومی
۱	مجلس	حج		۱۳۰۸	۱۳۰۸
۲۵۱				۱۳۰۸	۱۳۰۸

حسین رضا خانی
 زاده خلیل اقدست اوغلیدر
 بیابانی لوزسکانه سنه ۱۲۷۸ هجری بمصادف ۱۸۶۸ م بالربیع الاول ابوی فخر زاده خانی شرح مورده
 بالموس تحصیل ابتدائی کور کونیه حله در سعادت خانج جامع تبریز علوم ادبیات فقهیه
 طبیه و بلاغیه کتب لویه دقائده در معرفت معانی و تفسیر باقریه اوم نوزدهم سنه تاریخ
 در آن اجازت نامه ۱۰۰ صحتیه تاریخ کتب روزنه خامر صفتیه نهادتیه المشر
 ارتکاب و عرب و سنه مادر لوزسکانه کوجرس سنه ۱۲۸۰ هجری و در کتب آن ابی بولبول
 زحمه عالی و در شرح صدر جرد
 موراد بجز آن در آن کورنده بیت اوم نوزدهم سنه در الحرفه اوز بنده در آن کورنده
 نوزدهم نوزدهم سنه انقوه و لایر و الفقه ان علی و فقیر بنایت ترجمه بنایه
 خاتم مدر اوزن بیت اوم نوزدهم سنه در الحرفه اوز بنده در آن کورنده در آن کورنده
 انصار ناموریت ادرین تاریخ روزنه انقوان و عمره فتنه تلفیه اوز اسمیه
 دیت اوم نوزدهم سنه در ایچ الاوقاف الفتنه و لادن در آن کورنده تاریخ
 تدریس ابی بولبول و در آن کورنده در آن کورنده در آن کورنده در آن کورنده
 تاریخ در بلاج مدرن قضا دیت اوم نوزدهم سنه در آن کورنده در آن کورنده
 مصادف در آن کورنده تاریخ تقطیر اوم نوزدهم سنه در آن کورنده در آن کورنده
 در آن کورنده تاریخ اوم نوزدهم سنه در آن کورنده در آن کورنده در آن کورنده

MEŞİHAT ARŞIVI
MŞH. SAİD
65 | 18 | 2

Ek:4- Hüseyin Remzi Efendi (İST. MFT. MŞH, SAİD, 65, 18, 2).

Terceme-i Hâl Varakalarını Telhîsine Mahsûs Müsvedde Varakası

Defter ve sahîfe numarası	Mümeyyiz	Müsevvid	Konya Ereğli Nâibi Hüseyin Remzi Efendi	Târihi tescîl		Târihi telhîs	
				Rûmî	Arabî	Rûmî	Arabî
1/351				27 Mart sene 324	28 Rebî'ül-evvel Sene 328	18 Mart Sene 326	19 Rebî'ül-evvel Sene 328

Hüseyin Remzi Efendi, Karakadı-zâde Halil Efendi'nin oğludur. Bin iki yüz seksen sene-i hicriyyesine müsâdif 1279 sene-i mâliyyesinde Batum'da tevellüd eylediği nüfus tezkire-i osmânîyede muharrerdir. Batum'da tahsîl-i ibtidâiyi gördükten sonra der-saâdette Fatih Câmî' şerîfi'nde ulûm-i âliye ve ulûm-i âliye ve bi-l-imtihâmı Mekteb-i Nüvvâb'a dehâletle ve dürûsu mu'tâda bi-t-tahsîle mübâşeretiyile üç yüz on sekiz târihinde verilen icazet-nâme ve 20 Recep sene 320 târihinde mekteb-i mezbûruna hâmis sınıfından şehâdet-nâme almıştır. Zeki ve Arap lisâna mâderî bulunan Gürcü lisânına tekellüm ve Türkçe kitâbeti ise bildiği terceme-i hâl varakasında münderiçtir.

Mûmâ-ileyhün kendisine nişân ettikten sonra bin üç yüz yirmi senesi Zilhiccenin on beşinde fî 1 Mart sene 319 sehrî dokuz yüz kuruş maâşla Ankara vilâyeti dâhilinde Âkdağmadeni kazası yanında şer'iyyesine bi-t-ta'yîn, hitâm-ı müddeti olan bin üç yüz yirmi iki senesi Zilhiccenin on beşine kadar ve fî 7 Şubat sene 320, îfâsı me'mûriyyet ederek târihi mezbûrda infikâk ve hüsn-i hizmetine mazbata imiş ve bin üç yüz yirmi üç senesi Rebî'ül-âhır altısına müsâdif fî 28 Mayıs sene 321 târihinde şehrî bin iki yüz kuruş maâşla ta'yîn buyurulduğu Selanik vilâyet dâhilinde kâin Zihne kazâsı niyâbetine verilen müddet-i hitâmıyla bin üç yüz yirmi beş senesi Şa'bânu'l muazzamanın altısına müsâdif fî 1 Eylül sene 323 târihinde munfasıl olup sene-i merkûme Zilka'desinin yirmi üçünde ve fî 16 Kânûn-ı evvel sene 323, altı yüz yetmiş beş kuruş maâşla ta'yîn, bin üç yüz yirmi bir senesi Şa'bânu'l muazzamanın yirmisekizine

müsâdîf fî 11 Eylûl sene 305 tarihinde üç yüz yirmi beş kuruş zamlâ maâş bin kuruşa iblâğ buyurulması Konya'da Ereğli kazâsı niyâbetinden dâhî sene-i mezbûre Zilka'desinin yirmi üçüne müsâdîf sene fî 24 Teşrîn-i sâni sene 325 tarihinde me'mûriyyet edüp infikâk eylediği sicill-i nüvvâbtan müstebân olmuş ve târihi velâdetini müsebbit nüfûs tezkiresiyle icâzet-nâmesi ve mekteb-i nüvvâb şehâdet-nâmesi selefî-l-beyân Akdağ ve Zihne ve Ereğli mahallinden mutî üç kıt'a hüsn-i hizmet ve berâat-ı zimmet mazbataları mütâla'a olunarak kendüsine iâde edilmiş dâhil terceme-i hâli dosyasında hıfz edilmiştir.

Mûmâ-ileyhün me'mûriyyet sâbıkasından kabl-et-tensîk infisâl etmiş mümeyyiz hakkında tensîk kararı yok ise de nazaran mâni' istihdâm seneye mebnî caîzi'l-istihdâm adıyla bin üç yüz yirmi sekiz senesi cemâziye'l-âhîrasının sekizinden itibaren 3 Hazîrân sene 326 zabt etmek üzere şehri bin iki yüz elli kuruş maâşla Yabanâbâd kazâsı niyâbetine ta'yîn buyurulmuştur.

Bâb-ı Âlî Nezâret-i Umûr-ı Dâhiliye Sicill-i Ahvâl İdare-i Umumiyesi

İsmail Hakkı Efendi Batum sancağında A-care-i Süflâ kazâsı bidâyet mahkemesi a'zâlığında bulunmuş olan ulemâdan Hüseyin Efendi merhûmun mahdumdur. Kadı-zâde denilmekle teârifdir.

1267 sene-i hicriyyesinde sene-i mâliyye 1268 Batum'da tevellüd eylediği nüfus tezkire-i osmânîyesinde muharredir.

Sıbyan mektebinde mukaddem ulûm-i dîniyyeyi bâde-t-tahsîl cevâmi-i şerifede Elbasanî Abdülkerim Efendi'nin tadrîs ve tekmîl-i nüsah ederek ulûm-i âliye ve âliye-i Arabiyyeden icâzet-nâmem ve mekteb-i nüvvâbta ikmâl tahsiliyle sınıf-ı sâlisten 4 Recep sene 98 târihli 178 numrulu Niyâbet şehâdet-nâmesi almıştır. Arabiyyeye âşinâ olduğu ve Türkçe kitâbet eylediği terceme-i hâl varakasında satrdır.

1299 senesi Şevvalin on beşinden 18 Ağustos 302 senesi Receb-i şerîfin 15'ine kadar 18 Şa'bân sene 301, 2500 kuruş maâşla Mazgirt sancağı niyâbetinde bulunarak maa-l-müdde, hitâm müddetine mebnî infikâk etmiş ve 303 senesi Şa'bân-ı şerîfin 11'inde 3 Mayıs sene 302, 305 senesi Şa'bân-ı şerîfin 11'ine kadar 10 Şa'bân sene 304 mezkûru-l-mikdâr maâşla Gümüşhane ve 307 senesi Zilhiccesinin 15'inden, 21 Temmuz 306, 309 senesi Zilhiccesinin 15'ine kadar 28 Hazîrân sene 308, yine mezkûru-l-mikdâr maâşla Kırşehir sancakları niyâbetlerinde bulunup inkızâ'yı müddetle tafsil olmuş 313 senesi Rebî'ül-âhır beşinde 16 Eylül sene 311.

İki bin beş yüz kuruş maâşla Yozgat sancağı niyâbetine tâ'yin edilüp 314 Şevvalinin dokuzunda 1 Mart Sene 313, tenkisât-ı umûmiyyede maâşı iki bin iki yüz elli kuruşa tedellâ etmiş, 315 senesi Cemâziye'l-âhîrasının 5'inde 20 Teşrîn-i evvel sene 313 maa-l-müdde hitâm müddetine ve 318 senesi Receb-i şerîfin 15'inden 26 Teşrîn-i evvel sene 316, 320 senesi Receb-i şerîfin on beşine kadar 4 Teşrîn-i evvel sene 318 üç bin kuruş maâşla Kayseriye sancağı niyâbetinde bulunarak hitâm müddetine mebnî infikâk etmiş ve uhdesine 310 senesi Rebî'ül-

âhır 29’unda muvassile Süleymâniye ve 313 senesi Cemâziye’l-evvelinin on birinde İzmir pâye-i mücerrede 317 senesi Şevvalinin dördünde muhreç pâyesi 315 senesi Şevvalinin 16’sında dördüncü rütbeden Osmânî nişân-ı âlî-şâni nüvâbca ve ihsân buyurulmuştur.

Sâlifü’z-zikr niyâbetlerde müddet-i istihdâm ve mikdârı maaşatıyla te’cîli ve maa-l-müdde hitâm müddetiyle infisâli ve hüsni hizmet ve bir ay meclis intihâb-ı hükkâmü-ş-şer’iyyede Mûmâ-ileyhün terceme-i hâl varakası zahrîne yazılan 9 Mart sene 319 târihli der-kenârla Mazgirt, Gümüşhane, Kırşehir, Yozgat, Kayseriye sancakları meclis idârelerinin 25 Nisân sene 301 ve 16 Nisân sene 304 ve 27 Hazîrân sene 308 ve 16 Teşrîn-i evvel sene 313 ve 26 Eylül sene 317 târihli mazbatalarının suveri musaddıkasından ve târihi ve mahal velâdetini mutazammın nüfus tezkire-i osmânîyesiyle icâzet-nâmesi şu’bece aynen görölüp iâde edildiği bâb vâlâyı fetvâ sicill-i ahvâl şu’besinin 12 Mart sene 319 târihli mezkâresinden anlaşılup evrâk-ı mezkûre terceme-i hâl varakasıyla bir kere hıfz edilmiştir. Fî 11 Şubat sene 325.

**Sicill-i Ahvâl Şu'besinin Fî 12 Rebiyülahir 1318 Târihlü 290 Numrulu
Müzekkiresidir.**

İş bu müzekkire mütâla'a olundu. Mûmâ-ileyhün fi 25 Muharrem sene 310 tarihine kadar bin kuruş maâşı Ayvacık fi gurre Cemâziye'l-evvel sene 310 târihinden gurre Cemâziye'l-evvel sene 312 târihine kadar bin kuruş maâşla Kula fi gurre Rebî'ül-âhır sene 313 tarihinde fi gurre Cemâziye'l-âhir sene 315 târihine kadar bin kuruş maâşla muhammen fi 22-24 Rebî'ül-âhır sene 316 târihinde fi 10 Ramazân sene 316 târihine kadar dokuz yüz kuruş maâşla Demirci niyâbetlerinde bulunup müddetine ve Demirci'den istifâsına Ayvacık ve Kula niyâbetliği hitâm müddetine binâen infisâli ve Ayvacık ve Kula ve muhammen niyâbetlerinden hüsn-i hizmet ve berâat-ı zimmetine mezâbıtı irâde-i ve muhammen niyâbetinden bulunduğu sırada hüsn-i hizmeti takdiren Aydın vilâyeti celîlesine tahrîrât vürûd ettiği bi-l-murâca'a kayden müsteban olmağa îfâsı müktezâsı zımmında sicill-i ahvâl şu'besine havâle buyurulması bâbında emr-i fermânı hazreti veliyy-ül-emrindir. Fî 11 Cemâziye'l-âhir sene 320 ve fi 1 Cemâziye'l-evvel sene 318. Sicill şu'besine fi 20 Cemâziye'l-âhir sene 321. Aslıyla mukâbele edilmiştir. Fî 27 Receb sene 320.

Bâb-ı Vilâyet Sicill-i Ahvâl Müdüriyeti Necef Eşref Kazâsı Kadılığı Cânib-i Fâsılasına.

Bedre kazâsı kadılığında 18 Eylül sene 1331 târihinde Necef Eşref kadılığına nakl edilmiş olan müteveffâ molla Hasan Efendi'nin mezkûr kadılıkta işe mübâşeret ve infikâkı târihlerinin zeylen ve muvazzahan sür'ati iş'ârı mütemennâdır efendim.

4 Safer sene 1335 Fî 17 Teşrîn-i sâni sene 1332 Fî 29 Rebî'ül-âhır sene 1335, Fî 9 Şubat sene 1332

Târîhi mezkûrda Bedre kazâsından Necef Eşref kadılığına nakl buyurulmuş olan merhûm molla Hasan Efendi muvâsalatla vazîfe-i mevdûasının edip etmediğinin beyânı zımında Necef Maliye Müdürlüğü Cânib-i Vâlâsına Fî 9 Şubat sene 332.

Necef Eşref kadılığında nakledilmiş olan Hasan Efendi'nin Necefteki mahallî me'mûriyyetine geldiği vechiyle işe mübâşeret ve infikâkı târihi mâliyece meçhûl bulunduğu ve târihi mübâşeretine bir gûnâ dâre-i âdesinden bir teblîgat vürûd etmediği anlaşılmaqla keyfiyetin ol vecîhle iş'ârı buyurulmak üzere Necef Eşref Mahkeme Riyâsetliğı Cânib-i Fâsılasına Fî 9 Şubat sene 332.

18 Eylül sene 331 târihinde Necef Eşref Kadılığına nakl buyurulan Bedre kazâ-i sâbıkı müteveffâ Molla Hasan Efendi'nin mezkûru kazâdan infikâkında esnâ-yı dâhilden hitâm olunup bir müddet Bağdat'ta kaldıktan sonra diğerkazâyana nakl buyurulmasına mebnî Necef Eşrafı'na muvâsalat ve vazîfe-i mevdûasına mübâşeret etmemiş makrûzunda mazrûfen huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı meşihat penâhiye îade ve takdîm olunup ol bâbda emr-i fermânı hazreti veliyy-ül-emrindir. Fî 29 Rebî'ül-âhır sene 335 fi 9 Şubat 1332.

۵۵
۲۷۹
اصطلاح تاج فیه

محمد امین افندی بخار و در عجمیه اصفهان متولد شد
 بیست و یک روز فروردین سنه ۱۲۶۶ (۱۸۴۶) با طومار نو تولد کردی نوی سرگشته عجمیه
 کتب ابتدیه مقدمات علوم دینی او قودت به صدره در سعادت خفا به سطر ایسی به فایده خفا به اصابه
 ملازم مدرسه در مقام ضابطه اردو کوناه فی مصلحت بلاد ایلی دیگر مصلحت فدیوم علوم عربیه
 تحصیل الهیه و بیست و یک روز قیسه ای تاریخه قرع علامه بیست و نه سنه تقیم و نه ذکره اید طفا فیکاد
 طبعیه احسانه و در اول سنه اولی و در کتب و کویچه کتبات و نظم و نثری قلم برد
 بیست و یک روز قیسه در دهه سی محرم و نهمه (۱۱۱۱ هجری قمری) بزی سز بقیده ایله بالاسکانه طریقه قضایه
 و خوان اید روح الاولی بزی بقیده (۱۱۱۱ هجری قمری) محمد اوز غرضه سنه اولی سنه بقیده بقیده
 مدار اولی سنه غرضه (۱۱۱۱ هجری قمری) بهره بزی طغوز غرضه معانی باصنات معانی قضای
 تاضیحی انی اصطلاح مدار اولی سنه بقیده (۱۱۱۱ هجری قمری) ضحکه به معنی مصلحتی فایده طغوز اولی
 سرخیزت نوی و نوزاد فیه و نظریه معانی کلامه جامع شریفه بوم بقیده و اعطیه حقیقی نوی
 و قیسه به شری محرم و نهمه اولی (۱۱۱۱ هجری قمری) بوز غرضه معانی طومار بقیده ضحکه بزم عالم
 و نهمه معنی طغوز جامع شریفی جم و اعطیه علاوه بولیه و قیسه ای شری صغیر بقیده او نه بقیده
 (۱۱۱۱ هجری قمری) مذکور بقیده معانی بوز بزی بقیده غرضه بولوغ بقیده بزمی سوال بقیده اولی بقیده
 (۱۱۱۱ هجری قمری) او معانی غرضه سعاده جامع شریفی جم و اعطیه نقض و بقیده سز شری صغیر بقیده اولی بقیده
 (۱۱۱۱ هجری قمری) سلف اندر کج بقیده استغفار نقض اولی بقیده ذرا بقیده اربعه سنه غرضه بقیده
 ایلی بوز بزی بقیده معانی باجلی بقیده قضای قضای او نه سز بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده
 بزی اولی (۱۱۱۱ هجری قمری) مذکور جم و اعطیه بقیده انقضای الهیه و سکه بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده
 بزی طغوز بقیده انبار خارج بوم و سکه بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده
 ای دو بوز غرضه بقیده معانی بقیده بقیده بقیده سوال بقیده او نه بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده
 سکه بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده
 او تاریخه بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده
 بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده
 سوال بقیده بقیده (۱۱۱۱ هجری قمری) بقیده بقیده سکه بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده
 (۱۱۱۱ هجری قمری) بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده بقیده

Ek: 9- Mehmed Emin Efendi (İST. MFT. MŞH, SAİD, 82, 14, 2).

Bâb-ı Âlî Sicill-i Ahvâl İdare-i Umumiyesi 55 Sicil/379 Varak Fî 5 Safer Sene

1313 Târihî Tescîlî

Aydın vilâyeti bâbı âli nezâret-i umûr-ı dâhiliye sicill-i ahvâl idâri umûmiyyesi 55/379 Mehmed Emin Efendi tüccârdan Osman Efendi'nin mahdûmudûr. Bin iki yüz kırk altı sene-i hicriyyesi evâilinde sene-i mâliyye 1246 Batum'da tevellüd eylediği nüfûs tezkire-i osmânîyesinde muharrerdir. Mekteb-i İbtidâî mukaddemât-ı ulûmi dîniyye-i okuduktan sonra Der-saâdette cennet-mekân Sultan Bin Süleyman Hân hazretlerinin ihyâ-kerdelerinden olan Molla Remzi medresesinde dersiâm hocalarından Kütahyalı Mustafa Molla ve Ayaşlı diğeri Mustafa Efendi'den ulûm-i arabiye tahsîl etmiş ve bin iki yüz yetmiş altı târihinde neşr-i ulûma mübâşeretle on sekiz sene tâlim ve müzâkere ile doksanı mütecâviz talebeye icâzet vermeğe muvaffak olmuştur. Arabî ve Türkçe ve Gürcüce kitâbet ve tekellüm ve Fârisî tefehhüm eder. Bin iki yüz yetmiş dört senesi Muharremu-l-harâmında 1 Ağustos sene 73, yirmi sekiz yaşında iken bi-l-imtihân tarik-i kuzâta duhûl ile Rebî'ül-âhır yirmi altısında 1 Kanun-ı evvel sene 73 müceddiden yüz kuruş maâşla Zeyl Meşayihliği'ne ta'yîn kılınarak Cemâziye'l-evveliyesinin guresinde 5 Kânûn-ı evvel sene 73, şehri yirmi dokuz kuruş maâşla kazâsi kadîlığını on altı ay zabtla Cemâziye'l-âhiresinin beşinde 8 Kânûn-ı sâni sene 73 cennet-mekân Sultan Mustafa Hân hazretleri evkaf şer'iyesinden yevmiye otuz akçe vazîfeyle mahallî mezkûrede kâin camî' şerîfinde sülûsân vâizlik ciheti tevcih ve yetmiş senesi Muharremu-l-hayriyyenin on üçünde 1 Ağustos sene 74, yüz kuruş maâşla Dolmabâğ-çe'de cennet-mekân bezm-i âlem vâlide sultan hazretleri camî' şerîfi cum'a vâizliği ilâve buyurulmuş ve yetmiş altı senesi Saferu-l-hayriyyenin on beşinde 1 Kanun-ı evvel sene 75 mezkûr şeyhlik maâşı yüz yirmi beş kuruş bi-l-iblâğ yetmiş yedi senesi Şevvalü-l-mükerrermin üçünde 1 Nîsân sene 77, o maaşla hırka-i saâdet cami' şerîfinde cum'a vâizliğine müntakil ve yetmiş sekiz senesi Saferu-l-hayriyyenin on üçünde 8 Ağustos sene 77 Sâlifü'z-zikr şeyhlik cihetinden istîfâ'en munfasıl olarak Zilka'deti'l-şerîfesinin guresinde iki yüz yirmi bir kuruş maâşla Bâğçe İncecik kazası kadîlığını on sekiz ay zabt ile yetmiş dokuz senesi Recebü'l-ferdinin yirmi üçünde 1 Kânûn-ı sâni sene 78 mezkûr cum'a vâizliği cihetinden infisâl etmiş ve seksen senesi Rebî'ül-âhır yirmi dokuzunda İbtidâî'

Hâriç Mülâzımlar medresesi müderrisliği tevcîh ve seksen bir senesi Ramazânu'l-mübâreğinin on yedisinde 1 Şubat sene 80, bir veche yüz kuruş rûs maâsı tahsîl olunarak Şevvalü-l -mükerremi on beşinde rütbesi hareket hâriç bi-t-terfî', seksen iki senesi Rebî'ül-evvelin yirmi birinde 1 Ağustos sene 81, rûs maâsı yüz elli kuruşu iblâğ etmiş ve yine o tarihte cennet-mekân firdevsi-âşiyân Sultan Abdülaziz Hân Hazretlerinin huzur-i hümayûnda ders muhâtıblığıyla şeref-yâb olunarak seksen üç senesi Rebi'ül-evvelinin dokuzunda rütbesi ibtidâi dâhile terakki edüp Şevvalü-l-mükerremi sekizinde 1 Şubat seksen 82, rûs maâsına seksen dört senesi Rebî'ül-âhırinin on ikisinde 1 Ağustos sene 83, elli kuruş zam edilmiş ve Cemâziye'l-âhırasının on dördünde 1 Teşrinievvel sene 83, sūdüs hesâbıyla

Kırk altı kuruş yirmi yedi parasının bi-t-tenzîl iki yüz otuz üç kuruş on üç para kalmıştır. Zilka'deti'l-şerîfesinin on üçünde hareket dâhil derecesi bil ihrâz seksen beş senesi Cemâziye'l-âhîrasının onunda 15 Eylül sene 84 mezkûr maâşî yüz kuruş zam ile şehri Recebu'l-feridyenin yirmi üçünde mûsile-i sahn ve Şabânu-l-muazzamın on ikisinde 15 Teşrin-i sâni sene 84, elli kuruş maâş ve Şevvalü-l-mükerremın yedisinde ibtidâi altmışıya ve Zilhiceti'l-şerîfesinin on dördünde 5 Mart sene 85 yüz kuruş zamlı şehri merkûmin yirmi yedisinde yirmi yedisinde hareketi-t-temeşşîye terakki edüp seksen altı senesi Cemâziye'l-evvelyesinin yedisinde 3 Ağustos sene 85 sülûsân vaizlik cihetini terk etmiş Şevvalü-l-mükerremın yedisinde 29 Kânûn-ı evvel sene 85, üç bin üç yüz otuz kuruş maâşla evkaf-ı hümâyûn meclis tefîş a'zâlığına ta'yîn buyurulduğu cihetiyle tabîi ders muhâtibliğinden munfasıl olmuş Zilka'deti'l-şerîfesinin beşinde 15 kanuni sani sene 85, rûs maâş kat' ile uhdesine mahreç mevleviyeti pâyesi bi-t-tevcîh seksen sekiz senesi Ramazânu'l-mübâreğın dokuzunda 9 Teşrin-i sâni sene 87 meclis-i mezkûrun nümüvvüyle infisâl ederek yine o târihte bin dört yüz yirmi beş kuruş maâşla meclis-i tedkikat-ı şer'îyye a'zâlığına bi-t-ta'yîn Zilka'deti'l-şerîfesinin üçünde 1 Kânûn-ı sâni sene 87, bi üç yüz dokuz kuruş maâşla mahfel şer'îyyâtçılığına müntâkil ve Rebî'ül-evvel altısında 1 Hazîrân sene 88, maâşına bir kuruş zam olunarak doksan üç senesi Muharremu-l-harâmında ikisinde üçüncü rütbeden mecidi nişân-ı zî-şâ'nıyla taltîf ve şehri mezkûrun beşinde Haremeyn-i muhteremeyn mevleviyeti pâyesi tevcîh buyurulmuş ve Cemâziye'l-evvelyesinin on dördünde 25 Mayıs sene 92, munfasıl olmuş ve Recebu'l-feridyenin on birinde 20 Temmuz sene 92 bin dört yüz kuruş maâşla yine meclis-i tedkikat-ı şer'îyye a'zâlığına ta'yîn buyurularak Şevvalü-l-mükerremın yirmi altısında 1 Teşrin-i sâni sene 92, maâşına yüz kuruş zam olunup doksan dört senesi şehri Ramazânu'l-mübâreğın beşinde 1 Eylül sene 93, infisâl ile târihi mezkârde müceddeden bin kuruş tarîk maâşî tahsîs kılınmıştır. Doksan beş senesi Muharremu-l-haramın guresinde 24 Kânûn-ı evvel sene 93, üç bin kuruş maâş ve üzere ilâveti senevî bin üç yüz elli iki kuruşla uhdesine medîne-i münevvere kadîlğı tevcîh buyurulmuş ve doksan altı senesi Rebî'ül-âhîr guresinde 12 mart sene 95 yedi yüz elli kuruş maâşla meclis-i eytâm a'zâlığına bi-t-ta'yîn şehri Ramazânu'l-mübâreğın yirmi

yedisinde 1 Eylül sene 95, öşr hesâbıyla yetmiş bin kuruş tarîk maâşından ve doksan yedi senesi Rebî'ül-âhır guresinde 1 mart sene 96 hesâbıyla yüz kırk bir kuruş yine a'zâlık ve yüz seksen sekiz kuruş tarîk maaşlarından kat' edilmiş ise de Cemâziye'l-âhiresinin üçünde 1 Mayıs sene 96 mezkâr a'zâlık maâşına iki yüz on altı ve tarîk maâşına iki yüz seksen sekiz kuruş zamlı mezkûr tarîk maâşını bin kuruşu iblâğ olunmuş ve Şevvalü'l- mükerremi sekizinde 1 Eylül sene 96, eytâm âidâtı olmak üzere a'za'lık maâşından on iki ve tarîk maâşından on bin kuruş tevkîf edilmiş ve Zilka'deti'l-şerîfesinin on altısında 8 Teşrîn-i evvel sene 96 zikr tarîk maâşına yüz kırk sekiz ve doksan sekiz senesi Rebî'ül-âhırın on ikisinde 1 Mart sene 97, yüz on sekiz ve şehri receb'l-ferdiyesinin on altısında 1 Hazîrân sene doksan yedi, yüz kuruş zam ile bin üç yüz elli bir kuruş tertîb edilmiş ve doksan dokuz senesi Cemâziye'l-evveliyesinin guresinde 9 Mart sene 98, a'zâlıktan munfasıl olarak iki bin dört yüz elli altı kuruş maâşla İstanbul kadîlîği müsteş'arlığına bi-t-ta'yîn Zilka'deti'l-şerîfesinin sekizinde 9 Eylül sene 98 me'mûriyyet-i mezkûreden infisâli ile târihi mezkûrda dokuz yüz seksen beş kuruş maâşla askerî kassâmlığına ve bin üç yüz senesi Rebî'ül-âhırinin beşinde üçüncü rütbeden nişân-ı osmânî ile taltîf buyurulmuş ve üç yüz bir senesi Cemâziye'l-âhirasının on altısında 1 Mart sene 300 tarîk maâşına yüz kırk dokuz kuruş zam olunarak bin beş yüz kuruş iblâğ edilmiştir.

Üç yüz iki senesi şehrî Ramazânü'l-mübâreğîn yirmi yedisinde İstanbul mevleviyyeti pâyesi tevcîh buyurularak üç yüz üç senesi Saferu-l-hayriyyenin yirmi sekizinde 24 Teşrîn-i sâni sene 301 kassâmlıktan munfasıl olmuş ve Rebî'ül-evvel guresinden 6 Teşrîn-i sâni i sene 301 Şevvalü-l-mükerremîn yirmi altısına kadar 16 Temmuz sene 302 bâb-ı vâlâyı fetvâdan mahsûs tarîk maâşî mahsûp edilerek on bin kuruş maâşıyla hazîne-i celîle-i evkaf-ı hümâyûn müfettişliğinde ve Zilka'deti'l-şerîfesinin guresinde 20 Temmuz sene 302 tarîk maâşî kemâ-kân iğtâ olunmak üzere başkaca beş bin kuruş maâşla İzmir merkez niyâbetine ta'yîn ve üç yüz sekiz senesi Saferu-l-hayriyyenin yirmi üçünde tebdîlen ikinci rütbeden nişân-ı âli osmânî inâyet ve ihsân buyrulmuştur.

Târîhi ve mahallî tevellüdi nüfûs tezkire-i osmânîyesine ve üçüncü rütbeden mecidî ve Osmânî nişânı zî-şâ'nı 23 Zilka'de sene 312 târihli teşrîfât-ı divân-ı hümâyûn tezkire-i müzeyyelesine ve ikinci rütbeden Osmânî nişân-ı âliyesi 23 Safer sene 308 târihli berâat âli-şân sûret musaddakasına ve tarîk kuzâta duhûl ve müddet-i zabtı bâb-ı vâlâ fetvâ sicill-i ahvâl şû'besinden muhâbereli 26 Safer sene 311 ve Rum ili kadî-askerliğinin ve cennet-mekân Sultan Bin Mustafa Hân Tâbe Serâh Hazretleri sülûsân vaizlik ciheti 2 Ağustos sene 309 evkafı hümâyûn mektupçuluğuyla cihân idâresinin ve vâlide sultan hazretleri

Ve hırka-i saâdet camî' şerîfi cum'a vaizlikleri 28 Mart sene 311 şû'be-i mezkûre müdürîyyetine ve huzûr-u hümâyûnda mülûk-âne ders-i şerîfi muhâtıblığı 14 Safer sene 312 bâb-ı vâlâyı fetvâ mektûbî muâvinliği der-kenârlarına ve tahsîsât ilmiye meyanındaki maâşâtının miktârıyla zammiyat ve tenzîlâtı ve meclis tedkîkât-ı şer'iyye ve mahfeli şer'iyyatçılığı ve meclis eytâm a'zâlığı ve İstanbul kadılığı müsteş'arlığı ve askerî kassâmlığı me'mûriyyetleri muhâsebe-i aliyyenin 27 Teşrîn-i evvel sene 309 târihli kuyûdât pusulasıyla ve rütbe-i aliyyesiyle medîne-i münevvere kadîliğine evkaf-ı hümâyûndan mahsûs maâşdan başka tesviye olunan şütüran ücreti 22 Cemâziye'l-evvel sene 312 târihli şû'be-i mezkûre müzekkiresine ve evkaf-ı hümâyûn müfettişliğiyle meclis teftîş a'zâlığına 4 Kânûn-ı sâni sene 310 târihli evkaf sicill-i ahvâl müdürîyyetinin tezkire-i cevâbiyesine ve me'mûriyyet târihi ta'yîn ve miktaârı maâşî terceme-i hâl varakası zahrinde meclis intihâb

hükkâm şer'an 6 Hazîrân sene 309 târihlü der-kenârına tatbîk olunarak asıl terceme-i hâl varakasıyla hıfz edilmiştir. Fî 8 Nîsân sene 326.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Orhan EKER		
Doğum Yeri ve Yılı	Dereli-1990		
Medeni Durumu	Evli		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça B2		
Öğrenim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lisans	2008	2012	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Yüksek Lisans			
Doktora			
Çalıştığı Kurumlar	Başlama-Ayrılma Yılı		
Diyanet İşleri Başkanlığı	2011	2013	
Milli Eğitim Bakanlığı	2013		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar			
Aldığı Ödüller			
Diğer			
İletişim (eposta)	ekeror_er@hotmail.com		